

પ્રેમભક્તિ—અન્યમાલ

બાદશાહનામું, ૪

જહાંગીર—નૂરજહાન

નહાનાબાદ દલપતરાય કવિ

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૯૪૪૦૪ વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ જહોંગીર-શૂરજહાન

વિષય ૬ - ૨

પ્રેમભક્તિ-ગ્રન્થમાલાનાં નવીન ગ્રન્થો અને આવૃત્તિઓ

પ્રથમાવૃત્તિની સાલ

૧૭, શકુન્તલાનું સંભારણું	૧૯૨૬
૧૮, યુગપલટો અને મહાસુદર્શન	૧૯૨૭
૧૯, ઉદ્બોધન	૧૯૨૭
૨૦, અર્ધશતાબ્દિના અનુભવબોલ	૧૯૨૭
૨૧, સંસારમન્થન	૧૯૨૭
૨૨, વિશ્વગીતા	૧૯૨૭
૨૩, ઇન્દુકુમાર, અંક ૨ જો	૧૯૨૭
૨૪, ન્હાના ન્હાના રાસ, ભાગ ૨ જો	૧૯૨૮
૨૫, ગીતમંજરી	૧૯૨૮
૨૬, જહાંગીર-નૂરજહાન	૧૯૨૮

ખીજી આવૃત્તિ : કેટલાંક કાવ્યો, ભાગ ૧ લો

ત્રીજી આવૃત્તિ : વસન્તોત્સવ

ચોથી આવૃત્તિ : જયા-જયન્ત

૧૯૨૮ માં છપાશે

પ્રથમાવૃત્તિ : યોધપર્વણી અને પ્રતિશાદન્દ્ર

ખીજી આવૃત્તિ : કેટલાંક કાવ્યો, ભાગ ૨ જો

ત્રીજી આવૃત્તિ : ઇન્દુકુમાર, અંક ૧ લો

ચોથી આવૃત્તિ : ઉષા

છઠી આવૃત્તિ : ન્હાના ન્હાના રાસ, ભાગ ૧ લો

પ્રેમભક્તિ—ગ્રન્થમાલા

	પ્રથમાવૃત્તિની	સાલ
૧, કેટલાંક કાવ્યો, ભાગ ૧ લો		૧૯૦૩
૨, રાજસૂત્રોની કાવ્યત્રિપુટી	૧૯૦૩-૦૫-૧૧	
૩, વસન્તોત્સવ		૧૯૦૫
૪, કેટલાંક કાવ્યો, ભાગ ૨ નો		૧૯૦૮
૫, ઇન્દુકુમાર, અંક ૧ લો		૧૯૦૬
૬, ન્હાના ન્હાના રાસ, ભાગ ૧ લો		૧૯૧૦
૭, શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતા, સમ્પ્લોડી		૧૯૧૦
૮, જયા-જયન્ત		૧૯૧૪
૯, મેઘદૂત, સમ્પ્લોડી		૧૯૧૭
૧૦, ઉષા		૧૯૧૮
૧૧, ચિત્રદર્શનો		૧૯૨૧
૧૨, રાજર્ષિ ભરત		૧૯૨૨
૧૩, પ્રેમકુંજ		૧૯૨૨
૧૪, પ્રેમભક્તિ-ભાજનાવલિ		૧૯૨૪
૧૫, સાહિત્યમન્થન		૧૯૨૪
૧૬, વૈષ્ણવી પોડશ ગ્રન્થો, સમ્પ્લોડી		૧૯૨૫

પ્રેમલક્ષિત—ગ્રન્થમાલા (

બાદશાહનામું, ૪

નહાંગીર—નૂરનહાન

નહાનાલાલ દલપતરામ કવિ

દિલ્હીશ્વરો વા જગદીશ્વરો વા

વિ. સં. ૧૯૮૪

ઈ. સ. ૧૯૨૮

કોમલ અહીં રૂપીઆ

કર્તાને માટે રજીસ્ટર્ડ

પ્રકાશક : ન્હાનાલાલ દલપતરામ કવિ,
ભદ્ર, અમદાવાદ

અલંકૃત આવૃત્તિ : પ્રત ૫૦૦

પ્રથમાવૃત્તિવિધાપીઠ પ્રત ૧૭૫૦

ગુજરાત ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી કૉપીરાઈટ-સંગ્રહ
૧૪૧૦૪
૬-૧૨

મુદ્રક : મુદ્રણસ્થાન :

કેશવ હ. શેઠ

ખડાયતા મુદ્રણકલા મન્દિર,
ચાર રસ્તા, અમદાવાદ

બાદશાહો જમનાને આરે વસતા ;
 અવનમાં ને દેહલીના દુર્ગોમાં.
 આત્રા હતું બાદશાહીનું નન્દનવન,
 દેહલી હતી ભારતની સનાતન પાટનગરી.
 બાદશાહો દેહલીથી આત્રા જતા-આવતા.

ને વચમાં છે વ્રજની કુંજો,
 મથુરાના મહાલયો, ગોકુળનાં ગોપમન્દિર.
 જતાંઆવતાં જમનાનાં જલ પીતા ;
 •• સાથે સાથે ભારતના શહેનશાહો
 ગોકુળમાં પ્રેમભક્તિનાં પાણી પીતા,
 મથુરાની મોહનગરીના મોહ પીતા,
 વ્રજની કવિતા પીતા.
 જમનાને આરે-વૃન્દાવનને ઘાટે
 દિલતરસ્યા એ દેહલીશ્વરો
 ગોપજનૈના ગોપભાવ પીતા.

શહેનશાહો એ પીતા,
 શહેનશાહણે એ એ પીતી
 વૃન્દાવનની જગઘેલું કરતી કવિતા,
 આત્મનજૂના રાસલીલાના રસભાવ.
 પીતાં, ને ઘેલાં થઈ ધૂમતાં.
 શહેનશાહીને ત્યહારે સાર્થક માનતાં.

પાણી પીધે તૃષા છીપે :
 અમૃત પીધે કોઈની ચે છીપી
 જાણી છે આત્માની આત્મનતૃષા ?
 અવનીની અમ્મર વાણ ઉચ્ચરે છે કે
 અમૃતપાનના ધરવ જ નથી :—કોઈને.
 જીવનનાં એ અમૃત પીતાં પીતાં
 શહેનશાહોને ને શહેનશાહણેને
 ધરવ થતો જ નહોતો.

જમનાના જગજૂના ઘાટે
 ઘણા રાસધારીઓ રાસલીલા રમે છે. “
 એક શહેનશાહ ને એક શહેનશાહણ
 રાસલીલાનાં જાણે એવાં રાસધારી થયાં.
 શહેનશાહ કહે ‘ હું કૃષ્ણચન્દ્ર ’ ;
 શહેનશાહણ કહે ‘ હું વૃષભાણુદુલારી ’.
 જાન્ને ચે જાણે ધાર્યા ન હોય સ્વાંગ
 વૃન્દાવનનાં એ વ્રજવિહારીઓના :

સચયાં કાશ્મીરની પુષ્પકુંભેમાં,
 ને માણ્યાં પૃથ્વીની ઉપર સ્વર્ગ.
 એ રસોપાસક શહેનશાહ જહાંગીર,
 એ સૌન્દર્યાવતાર શહેનશાહજી નૂરજહાન.

ને કેને નથી એ અલિલાષ
 પૃથ્વીઘાટે સ્વર્ગ માણવાના ?
 કેના અન્તરમાં ઉગ્યાં નથી
 માનવીઉરનાં સનાતન એ રસગીત ?
 સંસારનાં ગોપગોપીના એ ગોપલાવ ?

તું યે, એ વાંચનાર !
 તહારી નૂરજહાનનો જહાંગીર છે,
 કે તહારા જહાંગીરની નૂરજહાન છે.
 ગરીબ હો વા દૌલતવન્ત,
 તું યે છે બાદશાહોનો બાદશાહ,
 ને શાહબાનૂઓમાં બાદશાહબેગમ.

- નિજનિજની રસકુંભેમાં,
 યથાશક્તિમતિ, તહમે યે ધાર્યા છે
 કૃષ્ણગોપીના એ સનાતન સ્વાંગ ;
 અંગે અંગમાં સંભર્યા છે
 ગોપગોપીના કેડીલા એ ગોપલાવ.
 પીઓ છો રસજમનાનાં નીર,
 ને ખેડો છો જીવનના એ રાસ.

માનવીના હૈયાહૈયામા છે
 રસવિહારીઓનાં વ્રજ ને વૃન્દાવન ;
 માનવીના આત્મન આત્મનમાં છે
 ગોપગોપીની એ ગોપકુળે :
 ને સહુ માણે છે ત્યાં
 જીવનની રસપૂર્ણિમાની રાસલીલા.

સમર્પણ હો ! સમર્પણ હો !
 જગત્યમુનાને રસઘાટે વિહરતા
 ભવવ્રજના ઓ યાત્રાળુ !
 તહને ને તહારી નૂરજહાનને,
 જહોજલાલીજવલન્ત તમ રસજહાંગીરીને
 જહાંગીર-નૂરજહાનની રસબાદશાહીની
 આલમઓપતી આ ઇતિહાસકથા.

આદશાહનામાનો ઉપોદ્યાત

❧

દિલ્હીશ્વરો વા જગદીશ્વરો વા : સંસ્કૃત ભાષાના આપણા છેલ્લા મહાકવિ પંડિત જગન્નાથ જેની પ્રશસ્તિ એ અતિશયોક્તિ ગાર્હ ઉચ્ચારી છે તે મુગલ આદશાહી.

દેહલીના તખ્તનું આદશાહનામું એટલે મુગલ આદશાહનામું. દેહલીની આદશાહત મુગલ આદશાહોએ જગતજાણીતી કીધી. આદશાહીનો કીર્તિડંકો એશિયાયુરોપ વીધીને પશ્ચિમઆરે ગડગડ્યો.

અહ્મંડનાટકના પડદા પડે-પડે ને ઉપડે એવા ભારતીય ઇતિહાસના પડદા ભગ્ય છે. માનવકુલના પાંચમા ભાગની જન્મોત્તરી એ પડદાઓ ઉપર ચીતરેલી છે. કાળના મહાલેખ એ ભવપટ ઉપર આલેખેલા છે. ઓ ગેખના આંકડા ઉકેલણહાર! ઉકેલે તો ઉકેલ, ને એ ઉકેલાવ.

પૂર્ણચન્દ્રના અમૃતરંગો એ જ કલાચન્દ્રના અમૃતરંગો : ભારતીય ઇતિહાસ સમો મુગલાઇનો ઇતિહાસ પણ ભગ્યવર્ણો છે.

ભારતકુલ ભારતમાં પ્રવેશ્યાની મહાવાર્તા વેદકાળનો કેા મન્વ-દૃષ્ટા વેદમન્ત્રો ઉકેલીને કવિતાની પીંછીએ ચીતરી જગતને સમર્પશે ત્યારે ભારતરામાયણથી અધિકડી ઐતિહાસિક કવિતા જગતમાં ફરી અવતરશે. સપ્તસિન્ધુના, કાશ્મીરની કેસરકુંજોના, ગગનચુંગન્તી હિમા-દ્રિમાલાના, અહ્મરંગી અહ્મવાર્તના, ગંગાજમનાના યુગયુગજૂના આદેશ-મન્ત્રો એ મહાદૃષ્ટા જગતને સંભળાવશે. જગતઇતિહાસનું પોપચું

ઉઘડે છે ત્યારની એ મહાકથા : ભારતીય ઇતિહાસના ધ્વજમુહૂર્તની એ ધ્વજવાર્તા. ઇતિહાસના એ પુરોડથી માંડીને આજ વીસમી સદીના સ્થવાર સૂર્યનો ભારતીય ઇતિહાસ જગન્મોહિની કે અદ્ભુત માનવકથાનું મહાભારત છે. ને આ મુગ્ધ આદશાહનામું એ મહાકથાનું ન્હાનકડું એક પર્વ છે.

પૃથ્વી ઉપર, જલખંડ સમા, ત્રણ વડા મહાસાગર છે : હિન્દી મહાસાગર, પેસિફિક મહાસાગર, ને એટ્લેન્ટિક મહાસાગર. ભારતીય ઇતિહાસના એ, કાલખંડ સમા, ત્રણ મહાયુગ છે : હિન્દુ યુગ, ઇસ્લામ યુગ, અને આજનો ખ્રીસ્તી અથવા અંગ્રેજ યુગ. આ આદશાહનામું એ ભારતીય ઇસ્લામયુગના મધ્યાહનની ઇતિહાસકાદંબરી.

ઇતિહાસ કહે છે કે દેશદેશમાં ને ખંડખંડમાં મહાપ્રજ્ઞઓના ને મહાસંસ્કૃતિઓના ભરતીઓટ ચઢે-ઉતરે છે. ભારતમાં ભરતકુલ આવ્યું; હુણ આવ્યા; ગાન્ધારો આવ્યા; યવન-ગ્રીક આવ્યા ને ગયા; શક આવ્યા; ગુર્જર આવ્યા; ગઝનવી ને ઘેરી આવી ગયા; મુગલ આવ્યા; ઇરાનીદુરાની આવ્યા; યુરોપીઓ આવ્યા; ભારતની આર્યકુળે કંઈ કંઈ મહાપ્રજ્ઞઓ આવી અને સનાતન ગિરિશિલાઓ ઉપર અણખૂંસાતી ઇતિહાસની અમૃતાક્ષરી લખી ગઈ. કેા મહાવૃક્ષનાં પત્રખૂંમખાં વર્ષે વર્ષે સૂકાય, ને ખરે, ને નવપદ્મવ પ્રગટે, પણ થડમૂળ એનાં એ હોય : એમ ભારતનાં જીર્ણ પાંદડાં યુગેયુગે સૂકાયાં, ખર્ચાં, ને નવપ્રજ્ઞઓએ નવપદ્મવ પ્રગટાવ્યાં. પણ ભારતીય સંસ્કૃતિનાં થડમૂળ તો આજે એ વેદજૂતાં છે. એ સહુ ભારતવાસિની મહાપ્રજ્ઞઓના મન્વલેખોમાં મુગલવંશના કાળલેખની રાજ્યોત ઇતિહાસયુગમાં અનોખી જ છે. બાપર આદશાહ વિજયશાળી સિકન્દર હતો. સિકન્દરને ભારત જીતવાનાં સ્વપ્નાં હતાં : બાપરશાહે એ સ્વપ્નાં સાચાં પાડ્યાં.

અકબરશાહના પ્રજ્ઞસમન્વય, ધર્મસમન્વય, સંસ્કૃતિસમન્વયના મહા-
મન્ત્રો ત્યારે યે ઇતિહાસમાં અદ્વિતીય હતા, આજે યે ઇતિહાસના
આલેખમાં અદ્વિતીય છે. ત્યારે યુગના એ યુગધર્મ હતા : આજે
ત્રિકાળના એ ત્રિકાળધર્મ છે. જહાંગીર—નૂરજહાનની ને શાહ-
જહાન—મુમતાઝની દામ્મત્યકવિતા તો જગતકવિતાનું સોનેરી પાનું
છે. ઔરંગશાહની આલમગિરિના ઇતિહાસમાં હિમાદ્રિ પડે એવી
ઇસ્લામપતનની મહાવાર્તા અને એક રાજસંન્યાસીને વિકટ વેળાએ
સિંહાસને સ્થાપવાની વિધાત્રીની ભૂલની કથા છે. આખરે મુગલાઇનો
આંખો વાગ્યો ; હુમાયુનશાહે એ ખીજને હલમલાની જોયું, પણ જડ
વજની પારખી ; અકબરશાહે એ આંખો જતનથી ઉછેર્યો—મ્હોરાગ્યો ;
જહાંગીર—શાહજહાને મુગલાઇની શાખો માણી ; ઔરંગશાહે
એ આંખાનાં રંગરૂપ ઉપટાવી નાંખ્યાં ; ને શીખના, શિવાજીના,
દુર્ગાદાસ-રાજસિંહના હિન્દુપુરુષાનની નૌખતના દુંદુભિદનાદગાજન્તી
સાય આરતીની મહાધોપણામાં મુગલાઈ સદાની આથમી. ભારતીય
ઇતિહાસનું એક પર્વ પૂરું થયું. પૃથ્વીપાટે બ્રહ્મલેખ આલેખીને
કાળનો એક અભેદ પડે પડ્યો. ૧૭૫૭થી ૧૭૬૧—લીખુ-
ઉછાળ રાજ્યની પેઠે દેહલીમાં હિન્દુપુરુષાન ‘ યશે ’ ‘ થયું ’
થઇને ન થયું, ને ઇસ્લામ તો પડ્યો.

૧૧૯૩માં દેહલીની હિન્દુપાદશાહત પડી, છતાં હજી યે હિન્દુ
સંસ્કૃતિ સજીવન છે : એમ ૧૭૦૭માં મુગલપાદશાહત આથમી,
ત્હો યે ઇસ્લામી સંસ્કૃતિ આજે સજીવન જ છે. કાળબ્રહ્મનો બ્રહ્મમન્ત્ર
એ છે કે બાદશાહી સ્થપાયે સંસ્કૃતિ સ્થપાય ખરી, પણ બાદશાહત
પડ્યે ચેતનવન્તી સંસ્કૃતિ પડે નહિ.

ઇસ્લામે હિન્દુત્વને કે હિન્દુત્વે ઇસ્લામને, એક અકબરશાહીના
સુવર્ણયુગ શિવાય, પરરૂપરૂને સહમજવાના સદૃશ્ય આદર્યા છે ?

કપીર, નાનક, દારા શિકોહ એ અપવાદ હતા. એક હજાર વર્ષોથી એ મહાપ્રજ્ઞઓ ભારતીય કુંજોમાં પાડોશી થઈ વસે છે, છતાં બુન્ને પરસ્પરને ઓળખતી—પારખતી નથી. આ આદશાહનામામાં ન્હાની-મોટી ભૂલો રહી હશે :—ભૂલથી કોણ પર છે ?—પણ આ નાટક-માલાનો મધ્યવર્તી હેતુ તો ભૂલ નથી જ કે એક હિન્દુનો ઇસ્લામને સહમજવા-સહમજનવાનો આ એક સાચા દિલનો સદ્વત્ત છે. ઇસ્લામને ન ઓળખવો એ હિન્દુને કે હિન્દુત્વને ન ઓળખવું એ ઇસ્લામીને ક્યાં સૂઝી પાલવશે ? હિન્દુઓ ને ઇસ્લામીઓ ને ખ્રીસ્તીઓ પરસ્પરને ગુણભાવે પિછાનશે ત્યાર પછી સાચા પાડોશીઓ થશે.

T

ઇતિ+હ+અસ= ‘આમ ખરેખર ! હતું’ એનું નામ ઇતિહાસ. કોઈ પણ ચિત્રપ્રતિમા દોરતાં દેશકાળની રંગછાયાઓ અને મહાજનોની મુખમુદ્રાની સચ્ચાઈ ખરાં જ હોવાં જોઈએ. ખારમી સદીને વીસમી સદીના વાઘા ખેરાવવા એ ઇતિહાસ નથી. દેશકાળની છાયા-સામગ્રી ખોટી હોય કે ચિત્રપ્રતિમાની માનવમુદ્રા જ સાચી ન હોય તો એ ઇતિહાસચિત્ર નથી, ઐતિહાસિક નાટકમાં, ઐતિહાસિક નવલકથામાં, ઐતિહાસિક મહાકાવ્યમાં **યુગદર્શન ને પાત્રદર્શન** સાચાં જ હોવાં જોઈએ. ઐતિહાસિક વાર્તાવસ્તુ કલાવિષય તરીકે સ્વીકારતાં જ કલાકાર એટલી કલાસ્વતંત્રતા ખૂંચે છે, •યુગદર્શન સાચાં ન ચીતરે એને ઇતિહાસને અડકવાનો અધિકાર નથી : પાત્રદર્શન સાચાં ન ચીતરવાં હોય ત્હોનો કલાખીંછીને હાથ ધરવાનો ધર્મ નથી. આ તો ઐતિહાસિક કલાસંજનનાં સ્વયંસિદ્ધ સૂત્રો. પણ કલાધીશના કલાધર્મ ત્યાંથી શરૂ થાય છે, ત્યાં સમાપ્તતા નથી. એ કલાકાર જે માત્ર ત્વચા કે છાલનો જ રંગરસિયો ન હોય, કાળમન્ત્રોનો દૃષ્ટા હોય, ઋષિ હોય, ઈશ્વરી આદેશનો ઉજ્જ્વલણુહાર હોય, ‘ઇતિહાસવાહી પ્રભુ’નાં એને દર્શન થયાં હોય : તો કલાવિષયક સ્વીકારેલા યુગના યુગઆદેશમાંથી ને એ યુગસોહવત્ત મહાજનોના જીવનસન્દેશ-

માંથી સનાતન સૂત્રો સારવીને જગતને એ સંભળાવે, અને કલાકાર મટી કલાધીશ થાય : માત્ર ઇતિહાસનવેશ મટીને કાળધ્વજના સનાતન મૈત્રોચ્ચારનો એ ઉદ્ગાતા અને. રઘુવંશમાં કાલિદાસે એ કીધું છે. વાલ્મીકિ ને વેદવ્યાસે રામાયણમાં ને મહાભારતમાં એ કાળધ્વજના સનાતન નૌખતડંકા વગાડ્યા છે. પુરાણોથી, મહાકાવ્યોથી, સંહિતાથી નિરાળા આજ પર્યન્ત રસમીમાંસંક્રા એ યુગચિત્ર સમી મહાકલા-કૃતિઓને ઇતિહાસ લાખે છે.

ઇસ્લામ અન્ધકારયુગ ન હતો : જગતના સહુ મહાધર્મોની પેઠે ઇસ્લામ પણ ખુદાઈ નૂર છે. ઇસ્લામ માત્ર સમશેર ન હતો : ઇસ્લામ સંસ્કૃતિ છે. અને ભારતીય ઇસ્લામની મ્હોરી-પ્રકુલ્લી વસન્ત તે મુગલાઈ. જંગીસખાન, હુલાકૂખાન, તૈમૂરલંગ : એ બીમકર્મી વડૂવાઓએ ઝાંખો પાડ્યો ન હોત તો આખરશાહ જગત-જેતાઓમાં ગણાત. ફરઘાનાનો એ દેશનાડો મીરઝા કાખૂલનો શાહ ને ભારતનો આદશાહ થયો, રૂમશામની આદશાહીના પ્રતાપી વિજેતા એલેરિક ને એટીકાનો વંશવેલો પણ મધ્યએશિયામાંથી ઉતરેલો હતો; અકબરશાહ તો જગતની આદશાહનામાવલિમાં અદ્વિતીય છે-કર્નલ મેક્લિસન કહે છે કે માર્કસ ઓરેલિયસ ને અકબરશાહ દુની-આની શાહાનશાહમાલાનાં શિખરો હતા. જગતઇતિહાસના કસોટીકાર ચોકસીઓ ઉચ્ચારે છે કે માર્કસ ઓરેલિયસ રૂપું હતો, અકબરશાહ સોનું હતો. જર્મન ઇતિહાસવેત્તા અને ડચ કલાકારે અકબરશાહનાં ચુલુકીર્તન ગાયાં છે, અને હમણાં તાજેતરમાં મીસરના એક પાશાએ તો મૂસા નખીથી માંડીને જગતના અનેકદેશી મહાપુરુષો—કવિઓ, કલાકારો, મન્ત્રીશ્વરો, સેનાધિપતિઓ, વિજ્ઞાન-શાંકરો, જગતજેતાઓ, રાજરાજેન્દ્રો, દ્વિલસુકેશ, ધર્મપ્રવર્તકો—સહુમાં અકબરશાહને વિશ્વના કીર્તિમંડલચૂડામણિ લાખ્યા છે. જહાંગીર—નૂર-જહાનની ને શાહજહાન—મુમતાઝની જીવનકવિતાની જોડ કાશ્મીરની

ને તાજમહેલની જોડ જગતમાં જડશે ત્યારે સાંપડશે. વર્ચસ્વી, ઓજસ્વી, પ્રતાપી છ બાદશાહોની મુગલાઈ સમી બીજી અખંડ પરમ્પરા જગતનું બાદશાહનામું બતાવશે ત્યારે જોઈશું. રોમ કે ફ્રાન્સ, ઇસ્તમ્બૂલ કે સમરકન્દ, બર્લીન કે મોસ્કોનાં પાયતખ્ત હજી તો એ ઇતિહાસસૂતાં છે. એ જંગબહાદુરોની વીરત્વજ્વાલા એમની રાજ-ધુરન્ધરતા સમી કીર્તિજ્વલન્ત હતી. બાબરશાહે પંદર વર્ષની વયમાં તો બે વાર સમરકન્દ જીત્યું ને જોયું હતું. અહાર વખે હુમાયુનશાહ પાણીપત ખેલ્યો અને હિન્દજીતની સેનાની એક પાંખને સેનાધિપતિ હતો. જમીનમે વખે અકબરશાહે રાજસ્થાનના મુગટરૂપ ચિતોડગઢ લીધો. દશેક વર્ષની વયે સલીમશાહ પ્રતાપરાણાની સહામે હળદી-ધાટમાં ઉતર્યો હતા. પચ્ચીસ પૂરાં ચતાંમાં તો શાહજહાને હિન્દવા સરજને ને દક્ષિણના વૃદ્ધ રીંછ મલિક અંબરને નમાવ્યા હતા. વીશેક વર્ષના ઔરંગશાહે આઘતે જંગે બદખ્શાનમાં શસ્ત્રો મંકડી મુગલસેનાને નીમાઝ પઢવાનું ફરમાન કીધું હતું. મુગલ બાદશાહો કવિતા રચતા ને કવિઓના શિરછત્ર હતા. ચિત્રકલા ને ગાનકલા એમના રાજદરબારોને શોભાવતી એવી ટોકતે શણુગારતી હશે. એમના સ્થાપત્યના શોખની તો દેહલી આગ્રા ફતેપુર સીક્રીમાં આજે યે સાક્ષીઓ ઉભી છે : મુગલાઈનાં ખંડેરો આજ ભારતના શણુગાર છે. દ્વિસુકીના રસિયા, ઇતિહાસના જીવાસુ, સંસારસુધારણાના એ બાદશાહો ટોકીલા હતા. સોના-ટંકશાળો, મલમલ, કિનખાખ ; ચિત્રો મહેલાતો દુર્ગો મસ્જિદો મકબરાઓ ; સિરાઈઓ, દેશમાર્ગો, પન્થ-ચન્દરવા સમી વનરાઈઓ ; યમુનાવિહાર, કાશ્મીરવિહાર ; ગુલ, ગુલાબાઝી, ગુલનું અત્તર ; નાનાવિધ કલાઓના કલાશણુગાર ; કાયદાકાનૂન રાજમહેમુલપ્રખન્ધ રાજકારભાર, અખાડા, શિકારગાહ, અગડ, સાડમારી ; ન્યાય દયા ઉદારતા દૂરઅન્દેશી ; ફકીરો કલન્દરો એલિયાઓ પર્યેષકા ; સુન્દરીની સૌન્દર્યજ્યોત, રાજવીની રાજજ્યોત, સમગ્ર સંસ્કૃતિની વિધવિધ સંસ્કારજ્યોત ; આબ્યા, જીત્યા, માણ્યું,

ને આથમ્યા ; અમર કીર્તિલેખ લખ્યા ને અમૃતમયું મૃત્યુ પીધે
ભારતની ધરતીને હૈયે મુગલ બાદશાહો સદાના સમાયા. જીવતાં ને
મૃત્યે મુગલ બાદશાહો ભારતવાસી હતા. એક શિવાય એ શહેન-
શાહોમી પરધર્મસૈદ્ધિખ્યુતા તો ત્યહારના જગતને શરમાવે એવી
હતી. ઇતિહાસ ઉચ્ચરે છે કે આગ્રાનગરી ત્યહારના લંડનનગરથી ઉજળી,
સમૃદ્ધ ને સોહામણી હતી. ત્યહારે અમેરિકાની સોનાછોળે છત્રક્રતા
મેડીડ ને સિસ્મોન દેહ્લીની જાહોજલાલીથી ઝંખવાતા. અકબરશાહનો
નવરત્ન દરબારઃ એ અશુભદ્રઙ્ગ ને ફૈઝી, એ તાનસેનજી સુરદાસજી ને
ગંગ, એ રાજા ખીરખાન ને રાજા ટોડરમલ્લ, એ વીરત્વમૂર્તિઓ રાજા
માન ને ખાનખાનાનઃ લોર્ડ બર્કે લોર્ડ બેકન લોર્ડ હાવર્ડ, સર વોલ્ટર
રેલે ને સર ફ્રિડ્રિખ રીડની, શેક્ષપિયર ને સ્પેન્સર, ને લોર્ડ ઇસેક્સથી
એકમંગાથે ભરેલો મહારાણી ઇલિઝાબેથનો ઢા. રાજદરબાર ચીતરાય
તહો પણ હિન્દુ યોગી શેખ મુઆરક ફાધર એક્ટ્રેવિયા મહેરજી રાણા
ને હીરચિજય સૂરીસૂતો એ ત્યહાનો રાજદરબાર ધર્મસમન્વયની પરમ
દેવજ્યોતિવિહોણો જ લાસશે. **દિલ્લીશ્વરો વા જગદીશ્વરો વા-**
ની અતિશયોક્તિમાંના સત્યાંશનો ભાગ પડાવનાર રાજવીવંશ ઐતિ-
હાસિક યુગમાં તો ઢા જાગ્યો નથી.

તહેમાં યે મુગલાઇનો સંસ્કારમૂર્તિ સુન્દરીસંઘ ! ઢાઈ પણ
મહાપ્રજ્ઞની સંસ્કૃતિ પારખવી હોય તો તહેનાં સુન્દરીરત્નોને પાર-
ખજો; સુન્દરીઓ સંસ્કૃતિની અવતારધારિણી છે. બાબરશાહની નાનીથી
માંડીને બાબરની સુખદુઃખસંગાથિણી કુલસ્રીઓ ને જહેનો, બાબરની
શાહઝાદી શુલ્કબદન બેગમ, હુમાયુનની મહારાણી હમીદા બેગમ,
અકબરશાહની શાહબેગમ સુલ્તાન સલીમા બેગમ, નૂરજહાન, નૂરજ-
હાનની ઇસ્પહાનસંસ્કારિણી માતા, નૂરજહાનની લગ્નજી મુમતાઝ-
મહાલ, મુમતાઝમહાલની શાહઝાદીઓ જહાનઆરા ને રોશન-
આરા, ઔરંગશાહની શાહઝાદી ઝેબુનિસા; એમનાં આત્મ-

રત્નોના સંસ્કાર ને તેજસ્વિતા એમનાં દેહસૌન્દર્ય ને અંગઅક્ષરકારેથી અધિકાં હતાં. કવિતાની એતો એ સુન્દરીઓ ચોપાટના પાસાની પેઠે ફેંકતી; શૈતરંજના દાવની પેઠે દૂરઅન્દેશી ને ડહાપણથી તે જીવન-રમણાઓ ખેલતી. મુગલ શહેનશાહે પણ મુગલ સુન્દરીનો કીર્તિલેખ, માનવકુલની મહાપ્રજાઓમાંની કોઈ એ સૌન્દર્યભૂતિ કાજ નથી મંડાયો એવો, અશ્વર્યજ્યોત શો, આલેખેલો છે. તાજમહેલ સમોવડો દામ્પત્યપ્રેમનો કીર્તિસ્થંભ પૃથ્વીપાટે તો નથી.

મુગલાઈના કુટુંબકલેશ ને સંસારઅજંપા લોકવિખ્યાત છે. એમના સંસારસોહાગ હવે હૈયે ઝીલવા છે? પુત્રને માટે પ્રાણદાતા બાબરશાહ; ખૂશરૂસલીમના કંકાસથી આપઘાત કરતી પુત્રવત્સલ-પતિવત્સલ માનબાઈ; નૂરજહાન ને મુમતાજ સમી સતીધર્મીલી રાજ-પત્નીઓ; બાઈને માગી લેતો બાઈ, વીરની સંતલસસહાયિણી બહેનો; બન્દીખાનામાં પિતૃશુશ્રુષા કરતી શાહઝાદી; કુલભાવનાં સર્વદેશીય સનાતન સત્યો ને માનવસંસારના પાયારૂપ મહાભાવનાઓ શોધનાર સંસારશાસ્ત્રીને મુગલમહેલોગાંથી તરવરતાં જડશે. મુગલો જ્યસમશેરિયા કે રાજદંડધારી માત્ર ન હતા. એથી યે વડેરા, સંસાર-સોહવતા સંસારધુરન્ધરો હતા. કુલભાવગર્વિલા સંસારશાસ્ત્રીનો મુગલાઈનો ઇતિહાસઅબ્યાસ વૃથા નહિ જાય.

ને અકબરશાહના ઇબ્રાહિમખાનાનો સન્દેશમન્ત્ર માત્ર યુગધર્મ ન હતો, ત્રિકાળધર્મ-સનાતન રાજધર્મ છે. બાબરશાહની વિશાલ રાજદષ્ટિએ હુમાયુન શાહઝાદાને જગતશાન્તિનો રાજમન્ત્ર Religious toleration-પરધર્મસહિષ્ણુત્વ ઉપદેશ્યો હતો. હુમાયુનશાહના શાહઝાદાને પરધર્મસહિષ્ણુત્વ અધૂરો લાગ્યો; એને તો સર્વસમન્વ-ચના મનોરથ થયા: કોમોનો સમન્વય, ધર્મોનો સમન્વય, સાહિત્યોનો સમન્વય, સંસ્કૃતિઓનો સમન્વય. અકબરશાહના ઇબ્રાહિમખાનાના મન્ત્રોપદેશ તો જગતના મન્ત્રીશ્વરોએ સાહિત્યકારોએ સંસારશાસ્ત્રી-

ઓએ મર્મધુરન્ધરોએ હજી ઝીલવાના છે. મુગલાઈ યુગધર્મ માત્ર નથી ઉચ્ચરી ગઈ; સનાતન રાજમન્ત્રો, ત્રિકાળનાં કાળસૂત્રો મુગલાઈ ઉચ્ચારી ગઈ છે. મુગલ આદશાહનામું એ ત્રિકાળસૂત્રોનો મહા-ધતિલસ છે.

મુગલાઈનો ત્રિકાળસન્દેશ અકબરશાહે ઈઆદતખાનામાં ઉચ્ચાર્યો છે કે જગત્કલ્યાણ સંસ્કૃતિઓના મહાસંગ્રામોમાં નથી, સંસ્કૃતિઓના મહાસમન્વયમાં છે.

ને મુગલાઈના વંશપરંપરાના રોગ હતા એ: એક તો શરાબ-ખાત્રી. ખાત્ર ખાદશાહને અડધું આયુષ્ય ઉતર્યું એ રોગે ઝડપ્યા હતા; ને શીરાઝી શરાબના સીસાઓ ફેડીને કહાનવાનો જંગ જીત્યા હતા એ ઇતિહાસપ્રસિદ્ધ વાર્તા છે. અકબરશાહના શાહઝાદાઓ એ હલાહલ પીને મૃત્યુશરણુ થયા. નૂરજહાને ઉગારી લીધા ન હોત તો જહાંગીરશાહ પણ બાઈઓને પગલે પગત. અને મુગલાઈનો વંશ-પરંપરાનો બીજો રોગ તે જોષ્ટાઈના વારસાકાનૂનની ગેરહાજરી. એથી સર્વસમર્થની રાજસિંહાસને સ્થાપના થતી એ ખરું; પણ પ્રત્યેક આદશાહની મન્દવાડશ્યા પ્રપંચજેલ ને બળવાખીજની વિષકયારી બની રહેતી. અકબર જહાંગીર શાહજહાનના ગાદીવારસો બળવા ખૂઝાવીને, બાંકુઓને સંહારીને, જયચંતા રૂધિરખડ્ગે રાજસિંહાસને સ્ફુટ્યા હતા.

દરજામને કાશ્મીરનાં કેસરકસ્તૂરીનાં આમન્ત્રણ આવતાં; હિમાલયનાં મહાપ્રસ્થાનનાં ન્હોતરાં દરજાએ સાંભળ્યાં નથી.

મુગલાઈના મહાગુણો ને મહાદોષોનાં મૂળતત્ત્વો મુગલો મધ્યએશિયામાંથી લઈને ઉતર્યા હતા. મધ્યએશિયા એટલે માનવકુલનું પારણું: માનવકુલનું પારણું એ જ મુગલાઈનું પારણું હતું. ખાત્ર ખાદશાહ પિતૃ-

પક્ષે તુર્ક હતા, માનવપક્ષે મુગલ હતા. અને દુનિયાના એ દેશની ત્હારની સંસ્કારિતા ઇતિહાસ ઘડનારી ને નરકેસરી સજ્જનારી હતી. યુરોપને વિજ્ઞાનશાસ્ત્રો (Sciences)નો રસરસિયો કરનાર કાર્ડોવા સમી ઇસ્લામની પાઠશાળાઓ ને વિદ્યાપીઠો માત્ર કુરાનશાળાઓ નહોતી. સમરકન્દ ખુખારા હેરાત ઇસ્પહાન શીરાઝ રૂમશામના રાજમહેલોમાંની ત્હારની સંસ્કૃતિ ઇતિહાસ ભૂગોળ ખગોળ જ્ઞાન વિજ્ઞાન દ્વિલસુરી ઉપરાન્ત સાચ્છી ને હાકીઝ ને શાહનામાના રસસિંચનથી પોપાયેલી હતી. હિન્દને હિમાલય છે એવો બાલહિમાલય ચીને મધ્યએશિયાના વીરત્વ સ્લામે માંજ્યો હતો. બાબરના દાદા ઉઘ્રઘખેગ મીરઝાએ સમરકન્દમાં ખગોળમંડળ શોધવાને વેધશાળા સ્થાપી હતી. બાળ શાહઝાદો બાબર એના અમીરપિતા રાજ શાહનામું વાંચતા તે સાંભળતો સાંભળતો ઉઘરતો. હેરાત તો ત્હારે ઇસ્લામી સંસ્કૃતિનું શિખર ગણાતું, ને હેરાતની બોલી તો દિસ્તિઓ બોલે છે એમ બોલાતું. તૂર્કી ભાષાના બાબરશાહ નામચીન સાહિત્યકાર ને કવિ હતા. મધ્ય એશિયાની એ સંસ્કૃતિનો સંસ્કારવારસો લેઈને બાબર બાદશાહ ભારતવર્ષે ઉતર્યા. એ જમનામાં ભારતીય સંસ્કૃતિનો ગંગાસંગમ થયો ત્હારે અકબરશાહ સમું સહસ્રદશ રાજપદ પ્રકૃષ્ટી ઉઘ્યું. હિન્દુધર્મસ્લામનો અજબ સમન્વય એ અકબરશાહ.

અને મુગલાઈનો ઇતિહાસ આલેખતાં હિન્દુ તરીકે પૈર્ણું હું તો ગૌરવશાળી છું. મધ્યયુગના હિન્દુત્વના મહાનામ મહાપુરુષો પણ ઘણાખરા મુગલાઈમાં થઈ ગયા. સૂરદાસજી ને તુલસીદાસજી—મીરાંબાઈ ને તુકારામજી સમા ભક્તરાજો; ગંગ કેશવદાસ જગન્નાથ બ્રૂખણ સમા કવિવરો; રાગ્ન ખીરખાન ને રાગ્ન ટોડરમલ સમા મન્ત્રીશ્વરો; રાગ્ન માન રાગ્ન જયસિંહ રાગ્ન જસવન્તસિંહ સમા કાબૂલવિજેતા સેનાધિપતિઓ; દુર્ગાદાસ કૃત્તો ને જયમલ જૈંઘા માનવદુર્ગો; રાણો સંગ, રાણો પ્રતાપ, રાણો રાજસિંહ, ઇતરપતિ શિવાજી મહારાજ

સમા હિન્દુપતની પુનઃસ્થાપનાના મહાસ્થંભો; શ્રી સમર્થ રામદાસ સ્વામી ને શીખગુરુઓ સમા નરસિંહસર્જનદ્વારા નવયુગસૃષ્ટિ પ્રેર-
ણુપુરુષો; એ સહુ મુગલયુગમાં થઈ ગયા. યશ હમેશાં વિજેતાને જ
વરે છે એમ નથી; પરાજયની સમશેર ફરતું કીર્તિમંડળ તો કેટલીક
વેળા સૂર્યમંડળ સમું મહાતેજસ્વી ઝળહળે છે. હારેલા સિયોનિડાસને
ને હારેલા કાર્થેજને વિજેતા ઝકસિસ ને વિજેતા રોમન કરતાં
ઇતિહાસ અધિક કીર્તિઅર્થ સમર્પે છે. કાળની યુગવહીના આદેશ
ઉકેલણુદાર હિન્દુપુત્રે મુગલયુગને સંભારતાં શરમાવાનું કારણ નથી.

મુગલાઈ એટલે ભારતીય ઇસ્લામના મુગટનું આભામંડળ. મુગ-
લાઈ ન હોત તો ભારતીય ઇસ્લામ કીર્તિકળશસૂતો હોત. ઇસ્લામના
આગમનથી ભારત પાછો જગતઝળહળતો થયો, ને ઇસ્લામ ઉદાર
હૃદયનો થયો. જંગીસ હુલાકુ ને તૈમૂર અકબર જહાંગીર ને શાહ-
જહાનને સંસ્કારસ્વરૂપે ઇતિહાસસોહાગિયા થઈ ઝગકયા. અકબર-
શાહ જહાંગીર-નૂરજહાન ને શાહજહાન-મુમતાઝની ઇતિહાસયશસ્વિની
પૃથ્વીસોહામણી જાહોજહાલીમાં કાળપ્પલ્લના ઉપાસક અભ્યાસકો
વિધિનું મહાવિધાન નિરખે છે કે વિશ્વસંસ્કૃતિઓના સમન્વયથી કેવી
ત્રિકાળઅજવાળતી કાળજ્યોત ઝળહળી ઉડે છે. માનવકુલનાં સદ્ભાગ્યે
જે હવે જગતનો સંસ્કૃતસમન્વય થશે તો ભાવી ઇતિહાસ પણ મુગ-
લાઈના જ્યે મહાસત્યની નવસાક્ષી પૂરશે.

અને આ નાટકમાલા શું ઇતિહાસ છે ? ના; કવિતા છે ?
ના. આ તો ઇતિહાસની કવિતા છે, કાળપક્ષની ફેરમ છે. આમાં
એક પ્રસંગ નથી જે ઐતિહાસિક કે ઇતિહાસછાયાળો નથી; આમાં
એક પ્રસંગ નથી કે જે કવિતાવર્ણી નથી. સત્ય ને કવિતાના સમન્વય
જગતભરમાં વિરલ છે; એવી વિરલતા ચીતરવાનું આ કલાવિધાન
છે. મનોરથ તો એ મહાયુગના મહાપુરુષોનાં આત્મદર્શન ને એ
મહાયુગનું કાળદર્શન, અને એ ઉભય દર્શનદ્વારા ઇતિહાસઅધિષ્ઠાતા

વિશ્વકલ્યાણવતી મહાકાળપ્રભુનું આનન્દદર્શન કરાવવાના છે. પણ કવિકુક્ષતિજક કાલિદાસની પેઠે હું ય તે ચક્રિત વદને ઉચ્ચારી રહું છું કે: ' કયાં એ ગુણસાગર વંશપ્રભાવ, ને કયાં મુજ અદ્ય મત્તિ! તરાપાથી સાગર ઓળંગવાનાં આ સાહસ છે. '

અને એક સાહિત્યપ્રણય મ્હારે અંહી ઉચ્ચરવું એ મિત્રધર્મ છે, ને એ સૌન્દર્યના પૂજારીને અહીં 'સંભારવો એ સાહિત્યધર્મ છે. કલાનો એ એલિયો હતો, કવિઓનો ભક્ત હતો, હિન્દુ ઇસ્લામી સુલેહસંપત્તિનો સ્થંભ હતો: તે હાજી મહમ્મદ અક્બરખિયા શિવજી. એણે મ્હને મુગલપરસ્તી શિખવાડી. અને એ આમ જન્યું: ઇ. સ. ૧૬૦૫ની દીવાળીની રજાઓમાં ' રાજયુવરાજને સત્કાર ' નામનું મહાર્ કાવ્ય લેઈને હું મુંઝઈ ગયો હતો. હાજીએ એ વાંચ્યું. ત્હને તે ગમ્યું. અંગમાં ને આંખમાં ઉત્સાહ જગકયો. હિન્દને કઠિ રાજયુવરાજ ઉતરે તે જ તિથિએ છાપામાં એ કાવ્ય છપાય એવી ગોઠવણ એણે કીધી. ને એ કાવ્યમાંની મ્હારી અકબરભક્તિ પણ એણે નિરખી લીધી. પછી મ્હને એણે Holden's Mogul Emperors નામનો ગ્રન્થ વાંચવા આપ્યો. વિશાળ દ્વિત્તના ઇંગ્રેજ ઇતિહાસકારોએ ઇસ્લામનો ઇતિહાસસંગ્રહ સારો કીધો છે. પણ ત્હમાં ય તે હોલ્ડન એટલે તો મુગલપરસ્તી. મુગલમોહિની મ્હને હોલ્ડને લગાડી. કાંઈએ પણ મુગલપરસ્તી શીખવી હોય ત્હેણે હોલ્ડન વાંચવો. મુગલમોહિનીની પ્રેરણાજનમી બાગરશાહ ને અકબરશાહની, જહાંગીર ને શાહજહાનની ફક્તોરા એની સ્ટીક્કની ચાર નવલકથાઓ Errant Knight અને Prince of Dreamers, Mistress of Men અને Builder છે; પણ એમાં ઇરાવતીની મૂળ નવલકથાના જેટલી ગંભીર જીવનકવિતા કે ઇતિહાસપર્યેપણ નથી. Rulers of India ગ્રન્થમાળામાં ત્રણ મુગલ બાદશાહોનાં જીવનચરિત્ર રાજજ્યોતપ્રદીપ્ત પીંધીથી આલેખાયેલાં છે. લેનપૂત્ર,

કર્નાલ મેલીસન, લોર્ડ કર્ઝન મુગલાઈથી મ્હોવા હતા; પણ થોડા થોડા. લોર્ડ એલ્ફિન્સ્ટન બુદ્ધિનું સૂકાન સમતોલ રાખવાને મથે છે, ત્હોં યે મોહપૂરમાં તણાય છે. અરિર્કને મુગલમોહિનીનો જન્મ પૂરો પીધો હતો; હકીકત અબ્યાસ મનન કવિતા ફિલસુફી સરસ સાંપડ્યાં હતાં; ત્હારે એને આયુષ્યે યારી આપી નહિ. મુગલમોહિનીનાં પૂર તો ઉછળે છે હોદડનમાં. મુગલમોહિનીને તીરે હું ઉભો હતો: ત્હાંથી એ જહેલમાં મ્હને હડમેલ્યો હાજી મહમ્મદે. પછી ઇતિહાસો વાંચ્યા, તો એ યુગઇતિહાસમાં કવિતાના દેવલંડાર અદળક ભરેલા દીકા. હાજીએ મ્હને મુગલપરસ્ત કીધો. કલાનો એ શહીદ મરતાં મરતાં યે યુજ્જર કલાલંડારને આ બાદશાહનામું સમર્પાવતો ગયો. એના ‘વીસમી સદી’ માસિકમાં જહાંગીર-નૂરજહાનનો એક પ્રવેશ છપાયો પણ હતો. એટલું જોઇને એ ગયો. પણ મ્હારી તો શ્રદ્ધા છે કે ત્હાંથી યે એનો કલારસિયો આત્મા આજનાં આ પ્રકુલ્લેશાં કલાકૂલડાં ને પોતાની પ્રેરણાપ્રભાની સફળતા નિરખી નિરખીને આનન્દતો જ હશે.

અને છેલ્લે છેલ્લે વ્યુત્પત્તિશાસ્ત્રના ને પ્રાચીનઇતિહાસસંશોધન શાસ્ત્રના શાસ્ત્રીઓને એક ઇતિહાસપ્રશ્ન પૂછી લાંઉ છું. સાચો શબ્દ કયો? દિલ્લી, દિલ્હી, કે દેહલી? દિલ્લી કે દિલ્હી કહી ‘દીલી’— શેખમાથે રોપેલી જડ ‘દીલી’ પડી, માટે દિલ્હી: એમ ઉચ્ચારનારાં-ઓને એમનાં મનનવિચારણને અર્થે મ્હારે યે એક એવું કલ્પના-સચ્ચન છે. ઇતિહાસ ભાષે છે કે દેહલી ઇસ્લામદીધું નામાભિધાન નથી, હિન્દુયુગનો નામસિક્કો છે. હવે, આપણી ગિર્વાણ ભાષામાં **દેહલી** એટલે ધરનો ઉમ્મરો. ઉત્તરમેઘમાં કાન્નિદાસકીધો શબ્દ-પ્રયોગ છે કે **દેહલી દત્તપુષ્પૈ:**. એ **દેહલી** ઉપરથી પ્રાકૃત ડહેલી.

દ. ત. ‘આતાલાઇની ડહેલીએ દરબાર ભરાતો;’ ‘જોગા ખુમાણની ડહેલીએ ડાયરો જામતો;’ વિ. એ જ દેવનાગરી શબ્દ **દેહલી**

ઉપરથી દેહલી નગર એટલે ‘ ભારતવર્ષનો ઉમ્મરો ’— ‘ ભારતેન્દ્રોની ડહેલી ’ એમ તો નહિ હોય ? આજે જે હિન્દી ભાષા બોલતી સકલ જનતા ‘ દિલ્હી ’ નથી ઉચ્ચરતી, દેહલી ’ ઉચ્ચરે છે. પ્રાચીનકાળથી હિન્દના રાજરાજેશ્વરો એ ઉમ્મરે—એ ડહેલીએ વિરાજતા આવ્યા છે. રામ ને એથેન્સથી પુરાણી, પૃથ્વીની પાટનગરીઓમાં પ્રાચીનમાં પ્રાચીન દેહલી એટલે ભારતની સનાતન પાટનગરી.

અને એ દેહલીના સનાતન રાજસિંહાસને વિરાજેલા કેટલાક ભારતેન્દ્રોની ઇતિહાસકવિતા એ આ બાદશાહનામું.

વૈશાખી શુક્લ પંચમી,

વિ. સં. ૧૯૮૪

જ્ઞાનાસાગર દલપતરામ કવિ

પ્રસ્તાવના

જહાંગીર-નૂરજહાન એટલે દામ્પત્યની માણુ. રંક કે રાય, દુનિયાનાં કાઈ દંપતીએ એટલેટલાં જીવન માણ્યાનું ઇતિહાસ ઉચ્ચરતો નથી. શહેનશાહી જાહોજલાલીનાં સોળ વર્ષમાં એમણે સોળ અવતાર જાણે માણી લીધા.

દુષ્યન્ત-શકુન્તલા, પૃથ્વીરાજ-સંયુક્તા, ને જહાંગીર-નૂરજહાન; દેલ્હીનાં રાજસિંહાસનને એ ત્રણ બાદશાહી પ્રેમખેલડીઓ સોહાવી ગઈ છે. લયલા-મજનૂન, શિરીન-ફરહાદ, લાલારખની પ્રેમકવિતાઓની એમની ઇતિહાસકવિતા સગી સહિયર છે. જન્મનાજીને આરે શ્રી રાધાકૃષ્ણનાં પ્રેમયુગલે એ સૌને ઝંખવ્યાં ન હોત ને શ્રીમદ્ ભાગવત-માંની રાસલીલાની શરત્પૂર્ણિમાની કવિતચન્દની પ્રકાશા ન હોત, તો આજે જન્મતાં સૌન્દર્યપૂર્ણકા ને પ્રેમસંપ્રદાયીઓ કાલિદાસનાં, ચન્દ ગિરદાઈનાં, કેશવદાસજીનાં નાયકનાયિકાને વધારે ગાતાં-પૂજતાં હોત. પણ વૃન્દાવનના મોરમુગટે હરિતનાપુરના રાજમુગટને ઝંખવ્યો તે ઝંખવ્યો જ.

નિશાળમાં લખુનો પ્રત્યેક વિદ્યાર્થી લખ્યો છે કે જહાંગીર બાદશાહ વ્યભિચારી ને દારૂડિયો હતો. મુગલાઈના મ્હોટા ઇતિહાસો મ્હેં તો વાંચ્યા; પણ જહાંગીર વ્યભિચારી હતો એવો આરોપ-એક

અનારકલીના કિસ્સા શિવાય-કચ્છાં એ વાંચ્યો નથી. જહાંગીર દારૂડિયો હતો, રોજના વીસ પ્યાલા પીતો; તે નૂરજહાન સાથેનાં લગ્ન પૂર્વે. શાહજેગમ નૂરજહાને જહાંગીરને પાંચ પ્યાલે ઉતાર્યો હતો. જહાંગીર શાહ દુરાચારી ન હતા, વિદ્વાસી હતા ; ને એમના વિદ્વાસ* હતા એમની સ્વપત્ની સંગાથેના. જગતના સહુ વિદ્વાસીઓના રસવિદ્વાસ સ્વપત્ની સંગાથેના. થાય તો જગતમાંથી અડધઝાઝેરે અનાચાર અલોપ થાય. સ્વપત્ની સંગાથેના સૌના ભોગવિદ્વાસ શતધા વાધજે.

ને પ્રત્યેક નિશાળિયો નથી ભણતો તે છે જહાંગીરની ન્યાય-પરાયણતા. જહાંગીરશાહની ન્યાયઘટાની સોનાસાંકળને લોર્ડ એમ્-શિન્સ્ટને વર્ણવી છે; ઇંગ્લાંડ કંપની સરકારના ડાયરેક્ટરોને અમદા-વાદમાંથી લખેલા રિપોર્ટમાં સરટોમસ રોએ જહાંગીરશાહના ન્યાય-શાસનની ગુણવસ્તિ આલેખેલી છે.

ત્યારે સહજ પ્રશ્ન થાય કે અકબરશાહની શહેનશાહતના વાર-સને વિદ્વાસ કેમ પરવડ્યો ? નૂરજહાન સમી સ્વામીલકત રાજકાજ-કુશળ આદશાહજેગમ, મીરજા અચ્ચાઝ ને આસફખાન સમા દાને-શમન્દ મન્ત્રીશ્વરો, શાહજહાન ને મહાગતખાન સમા ઝમાનાના દિલેરજંગ સિપેહસાક્ષારો સુભાગ્યે જેને સાંપડે એ આદશાહને વિદ્વાસ પરવડે. જહાંગીરશાહે દેશો ઝાઝા નથી જીત્યા ; પણ ઇસ્લામ નહોતો જીતી શક્યો તે મેવાડનો મહારાણો ને હિમાદ્રિમાધ્યામાંના કોંગરાનો કિશ્તો જહાંગીરશાહને શરણે આવ્યાં હતાં.

જહાંગીરે સુંદરી શોધી; સુંદરીએ સૌન્દર્ય શોધ્યાં; કાશ્મીરની કેસરકુંભેમાં ઇંપતી જઈ બેઠાં; અને એમ દેહલી આગ્રાના રાજસિંહા-સનને કવિતાના અત્રૌકિક આપ ચહુડ્યા.

જહાંગીરશાહનો જીવનપદ્ધતો તખ્તે આઆની તિથિથી જ થયો. શાહઝાદો ને આદશાહ નિરનિરાળા નીવડ્યા. શહેનશાહે શાહઝાદાં-

- પણના ધણાખરા સોજતીઓને વિદાય દીધી ; અકબરશાહના ઉત્તરાધિકારીને શાભે એવો જીવનપન્થ ઝાલ્યો. જહાંગીરશાહનું એક પ્રથમ કાર્ક એટલે ન્યાયઘંટાની સ્થાપના.

પંછી જગત પૂછે જ ને કે ન્યાયપરાયણ એ બાદશાહે શેરઅધ્ધનને મરાગ્યો કેમ ? બાદશાહે શેરઅધ્ધનને મરાગ્યો એને ઇતિહાસકારો ઇતિહાસત્રય લાખે છે. ઇતિહાસની હકીકતો જરા વિચારિયે. શેરઅધ્ધનની પત્ની કરાઈ તે પૂર્વે મેહેરુમિમા સલીમ શાહઝાદાની પ્રણયપ્રતિમા હતી. ડહાપણના દરિયાવ અકબરશાહની રાજનીતિની એ મહેઝા હતી કે સલીમશાહે કો વડા રાજપૂતકુળની રાજકુમારીને પરણવું. પ્રેમપ્રસંગમાં દુન્યવી ડહાપણ ધણી વેળા ભૂલાવે ચડે છે એવું અંહી ચે બન્યું. અકબરશાહે વિહોડાવેલી પ્રણયપ્રતિમાને જહાંગીરશાહે પાંછી વાંછી, પણ સ્હમજૂતિની આશાથી. એ સંસારે તક્ષાકનો સંસારવિધિ હતો. પણ ખુલ્લે શેરઅધ્ધન વિરલો વીરત્વરંગીલો ગાન્ધારદેશનો શેર હતો, એટલે સ્હમજૂતિ સફળ ન નીવડી. ઝપાઝપી થઈ; અને એ અણચિન્તથી ઝપાઝપીમાં શેરે અંગાળના સૂખા કુતુબને ખંજરથી વીંધ્યો, ને કુતુબના કાશ્મીરી નોકર અંબાખાને શેરને સમશેરથી વધેર્યો. અંબાખાન પણ એ વાતોં કહેવાને ન રહ્યો. મેહેરને પંછી રાજઅધિકારીઓએ દેહલી પાડવી. પાંચ વર્ષ સૂધી મેહેરે બાદશાહનાં લગ્નકહેણને કાન ન ઢાળ્યા. ઇ. સ. ૧૬૦૬ માં ૨૯ વર્ષની વયે દેહલી આવેલી મેહેર ૧૬૧૧ માં ૩૪ ની વયે નૂરજહાન થઈ. બાદશાહનું વય ત્યારે ૪૨ વર્ષનું હતું. ૧૬ વર્ષનું જગતઅનુપમ રાજસૌભાગ્ય નૂરજહાને ભોગવ્યું. પંછી ૧૬૨૭ થી ૧૬૪૪ સૂધી લાહોરમાં જહાંગીરશાહના શાહદરાના મકબરાની મુખવરણ તરીકે એ બાદશાહબેગમે પ્રેમસંન્યાસિનીનું જીવન ગાળ્યું.

જહાંગીર-નૂરજહાનનો લગ્નયોગ યૌવનની ઉતાવળી ભૂલ ન હતી; પ્રૌદોનો પુખ્ત વિચારણાનો પ્રેમપ્રસંગ હતો.

નૂરજહાનને માથે કેટલાક આળ મૂકે છે કે તે મહત્વાકાંક્ષિણી હતી, સત્તાલોભિણી હતી, કક્ષાખાજ મહાખેલાડી હતી. પણ કઇ કઇ કક્ષાખાજ ખેલાડી સ્ત્રીઓએ પ્રભુપ્રાર્થતા બાદશાહને પાંચ-પાંચ વર્ષ ટટળાવ્યા છે ? કઇ કઇ સત્તાલોભિણીઓએ આયુષ્યનાં ઉતરતાં યૌવને બાદશાહભેગમ થવાની આનાકાની કરી છે ? કઇ કઈ મહત્વાકાંક્ષિણીઓએ રાજદરબારની પ્રથમ પંચવર્ષી ને છેલ્લી સોળવર્ષી-સ્વતંત્ર છતાં-રાજપ્રપંચ ખેલ્યા વિનાની વિતાવી છે ? નૂરજહાનના જીવનપ્રસંગો એ આરોપોને સદ્-નતર જુદા લાખે છે.

બાદશાહે નૂરજહાનને તખ્તે બેસાડી; શાહબેગમ સ્થાપી; સોના-મહોર ઉપર નામ છાપ્યું; બાદશાહી ફરમાનોમાં સહી કરાવી; ત્રીશ-હજારી બક્ષી; નિશાનડંકા નિવાળ્યો. નૂરજહાને શું ઓછું વાળ્યું છે ? શરાબના વીસના પાંચ ખ્યાલા કરાવ્યા; નવશોધેલા સુશાબના અત્તરને અત્તરે જહાંગીરી કહ્યું; રાજદરબારને, રાજમહેલને, સદતનતને સંસ્કારસોહામણા કર્યા; નિર્દય સજાઓમાંથી બાદશાહને વાર્યા; બાદશાહને કાળે જહેલમનો જંગ ખેલી; બાદશાહ સંગાથે સ્વાભિપ્રાયે કેદી બની; બાદશાહને સિન્ધુપટમાં મહાયતની કેદમાંથી રજુરમત ખેલી છોડાવ્યો; કાશ્મીરની સૌન્દર્યકુંભેની જીવનમાણ જમાડી; જગતના પ્રેમમન્દિરિયે બાદશાહને અમ્મર કર્યા. નૂરજહાન જીવન ભરની જહાંગીરશાહની ગુલુઓશિંગણ હતી એ ખરું; જહાંગીરશાહ તો ઇતિહાસભરના નૂરજહાનના ગુલુઓશિંગણ છે. નૂરજહાન એટલે દુઃખસુખની તડકીજાંચડીમાં જહાંગીરની જીવનવિધાત્રી.

જહાંગીરશાહનું આરોગ્ય હતું ત્યાં સુધી રાજકુટુંબમાં ને મહારાજ્યમાં સંપ હતો, ગરહોજલાલી હતી, સુખ ને કલ્યાણ હતાં, જય હતો. બાદશાહને ભયંકર મન્દવાડ આવ્યો, ગાદીવારસનો પ્રશ્ન ઉઠ્યો; તે ધડીથી કુલમાં કુસંપના અંગારા વરસ્યા, સદતનતમાં બંડની હોળી સળગી, રાજમહેલમાં યમરાજનાં પગલાં થયાં. મુગલા-

છતો એ વંશપરંપરાનો રોગ હતો. નૂરજહાનને એકની એક પુત્રી હતી. તહેનું લાડનામ લાડિકી બેગમ. શેરઅધનની પ્રાણજાયારૂપ એ પુત્રીને શાહજાદાને વરાવવાના નૂરજહાનને કોડ થયા. આદશાહબેગમના એ કોડ અતિથણ કે અસ્વાભાવિક હતા ? પણ એથી બાજી વધારે બગડી. કુળમાં કુસંપની ઝાળો જાગી; જે શાહજાદાઓએ જીવ ખોયા; શાહજહાને બંડ કીધું. રણુવગડે રઝળ્યો; આદશાહ, ને પછી આદશાહબેગમ, પોતાના સેનાધિપતિનાં કેદી બન્યાં; સારી શહેનશાહત ધડીક ડોલી ગઈ. શાહજહાન જેની આખરી અવસ્થા શાહજહાનને હાથે શાહજહાનના રાજપિતાની ન થઈ એ નૂરજહાનનાં રણુવીરત્વ ને વિજયવન્તી રાજરમતને પ્રતાપે.

જહાંગીરના મૃત્યુ પછી નૂરજહાન સોળ વર્ષ જીવી. નૂરજહાનનું પરમ પ્રેમજીવન એ હતું. એ જીવન જીવી શકે નહિ તે પ્રેમી નથી, કામુક છે. એક વેળાની સર્વેશ્વરી સામ્રાજીએ પ્રીતમની પ્રેમસંન્યાસિણી થઈ રહી જીવન સંકેદ્યું. નૂરજહાન એટલે જહાંગીરશાહની પ્રેમબેગમ.

જહાંગીરશાહના સમયમાં ગુજરાતમાં જૈનોનો અને પંજાબમાં ગુરૂ અર્જુનનો-એમ ધર્મદ્વલવણીના બે પ્રસંગો બન્યા હતા. શીખ-સંઘના ગુરૂ અર્જુન મહાપુરૂષ હતા. એમણે તરણીતરણું તીર્થ સ્થાપ્યું, અમૃતસરોવર બંધાવ્યું, ગુરૂમુખનિર્ઝર્યા મન્ત્રો સંગ્રહી ગ્રન્થસાહેબ શીખસંપ્રદાયને સમર્પ્યો. એ ઉભય ધર્મદ્વલવણીનાં મૂળ કારણ જરા ઝીણવટથી પારખવા જેવાં છે. અકબરશાહની છેલ્લી ધડીઓમાં ગાદીવારસાને માટે કંઈ કંઈ પ્રપંચખેલ ખેલાયા, ને કાવત્રાં રચાયાં; પણ ઉદાયરિત્ અકબરશાહની ઉદારતા છેક છેલ્લી ધડીએ વિજયશાસ્ત્રિની નીવડી. સલીમ શાહજાદાના સહુ બળવા ને ગુનાહ મૃત્યુખોળે ઢળતા આદશાહે માફ કીધા, ને સલીમશાહને ખોલાવી અમીરો સમક્ષ શહેનશાહતની સમશેર બંધાવી. આશાબંગ ખુશદશાહે બળવો કીધો. ગુજરાતના જૈનોનો અગ્રેસર માનસિંહ

શેવડો કરીને હતા: તહેણે અને ગુરૂ અર્જુને ખૂશરશાહનો પક્ષ લીધો. વળતી જહાંગીરશાહે વખત આવ્યે એ બંને ય ધર્મગુરૂઓને દૂભવ્યા એ ખરું: પણ એ પંજવણીઓનો હેતુ ધર્મપંજવણી ન હતી, રાજપંજવણી હતી. જહાંગીરશાહ તો અકબરશાહનો વારસ હતો: અકબરશાહની ઉત્કટ ધર્મજિજ્ઞાસા નહિ, પણ અકબરશાહની ધર્મ-ઉદારતા જહાંગીરશાહમાં ઉતરેલી હતી.

ઇતિહાસની આવી આવી ઘૂંચો ને ગાંઠો ઉકલે તો જહાંગીર-નૂરજહાનનો ટોચડો સરલ થાય. જૂના ઇતિહાસકારોમાંથી લોર્ડ એલ્ફિન્સ્ટન અને નવા મુગલાઇ ઇતિહાસકારોમાંથી પ્રયાગશારદા-પીકના પ્રો. વેણીપ્રસાદ જેમણે વાંચ્યા નથી તહેમને જહાંગીર-નૂરજહાનના ઇતિહાસપ્રસંગો ચર્ચવાનો અધિકાર નથી. ઇતિહાસસંશોધનના વિચારકે એલ્ફિન્સ્ટનની પૂરવણી પ્રો. વેણીપ્રસાદ કનેથી શોધવાની છે, ને પ્રો. વેણીપ્રસાદના ઉત્સાહને એલ્ફિન્સ્ટનની બુદ્ધિતુભાથી તાવી સંયમમાં રાખવાનો છે. મુગલઇતિહાસ એટલે કવિતાનો ભર્યોભર્યો મહામાગર: એમાં ઉમેરણુ વૃથા છે. સ્વામીનારાયણ સંપ્રદાય ભાષે છે કે ‘જ્ઞાન સાથે મહિમા સ્લમજાય, ત્યારે જ સાચી ભકિત જન્મે.’ ઇતિહાસનાં સત્યો તારવવાં અને એનો સાચો મહિમામુગન્ધ પમરાવવો એ ઐતિહાસિક કવિતાકલા. અસત્યોના પાયા ઉપર ધજગરા રોપવા એ ઐતિહાસિક કલા યે નથી કે કવિતા યે નથી.

જગત જન્મ્યું ત્યારથી સૌન્દર્યને શોધે છે. પૃથ્વી પ્રગટી ત્યારથી પ્રેમપન્થીઓની અદ્ભુત કથનીઓ રમાય છે, રચાય છે, ને ગવાય છે. સહુની યે પ્રેમકથાઓ કંઈક કંઈક અનોખા રસભરી હોય છે. તહેમાં યે જહાંગીર—નૂરજહાનની બાદશાહી પ્રેમકથાની કવિતા કાશ્મીરની સૌન્દર્યલક્ષ્મી સમા અદ્ભુત છે. સૌન્દર્યોપાસનાના સંપ્રદાયનાં એ અજગ સંપ્રદાયીઓ હતાં. દેહલી-ને રાજતખ્તે કે દુનિયાંને સિંહાસને ખીજાં એવાં સૌન્દર્યસંપ્રદાયી પ્રેમપન્થી કે દામ્પત્યનાં રસોપાસક કોઈક જ બિરાજ્યાં હશે.

સત્તતની સોનામહોરે, શહેનશાહી ફરમાનોમાં, બાદશાહી
 ઝરખે સન્નેડલે શામેલાં સોહાગિયાંના નામાસરે આ નાટકને યે
 બામ્પદેશે સન્નેડલે અંકિત કીધા છે. વિધિ સમર્થ છે તે પ્રેમખેલ-
 ડીઓને મેળવે, વિખૂટાં પાડે, ને વળી મેળવે: પ્રેમીઓને પ્રેમના
 પરમ પાક શીખવવાને. પણ એવાં પ્રેમખેલડિયાંને વિચ્છેદવાની મહાન
 અકબરશાહની ભૂતની પુનરુક્તિ કરવા મુજ સરખડાની
 હિંમત નથી આતી, ને એ રાજદંપતીનું દામ્પત્યનામાલિધાન આ
 નાટકને દીધું છે. દામ્પત્યદેશમાં જહાંગીર-નરજહાનની અમર રસ-
 ખેલડી છે.

મે ૧૬૨૮

નહાનાલાલ દલપતરામ કવિ

અનુક્રમણિકા

	આર્ષિ પાનું	૧૭
	આદશાહનામાનો ઉપોદ્ધાત	...	૧૧
	પ્રસ્તાવના	૨૫
અ'ક	પહેલો :		
	પ્રવેશક:	પાનું	૩
	પ્રવેશ ૧ લો: ચમેલીમહેલની ચતુરા	...	૬
	પ્રવેશ ૨ ને: લોહરગઢમાં મીઝાની	...	૨૫
	પ્રવેશ ૩ ને: જમનામાં કિસ્તિગાહે	...	૩૫
	પ્રવેશ ૪ થો: સિકન્દરાની પિતૃયાત્રા	...	૪૧
	પ્રવેશ ૫ મો: નિશાનગ્યાઝી...	...	૫૦
	પ્રવેશ ૬ ઠો: જહાંગીર આદશાહનો દરબાર...	...	૫૬
અ'ક	બીજો :		
	પ્રવેશ ૧ લો: ગુજરાતદર્શન	...	૮૩
	પ્રવેશ ૨ ને: આદશાહી કુટુંબમેળો	...	૯૬
	પ્રવેશ ૩ ને: જમનાજનો અવધૂત	...	૧૦૮
	પ્રવેશ ૪ થો: હમળોની કુંજમાં	...	૧૧૭
	પ્રવેશ ૫ મો: ભયંકર મન્દવાડ ને ડગમગતી નૌકા	...	૧૩૦
	પ્રવેશ ૬ ઠો: આદશાહી ઝૂંમે	...	૧૪૨
અ'ક	ત્રીજો :		
	પ્રવેશ ૧ લો: જોડમને કિનારે કેદમાં	...	૧૬૧
	પ્રવેશ ૨ ને: થરપારકરના મહારણુમાં	...	૧૭૫
	પ્રવેશ ૩ ને: સિન્ધુપટમાં મદાસૈન્યની વ્યૂહરચના	...	૧૮૪
	પ્રવેશ ૪ થો: ચશમે શાહી...	...	૧૫૬
	પ્રવેશ ૫ મો: દાશમીરમાં જીવનમહોત્સવ	...	૨૦૭
	પ્રવેશ ૬ ઠો: પ્રેમદર્શન	૨૨૧

નહાંગીર-નૂરનહાન

અંક પહેલો

(ગેખમાંથી ગીતટહુકા ગાળે છે.)

ચાલોને સહિયર ! જમનાને કાંઠે
જીવનનાં જલ ભરવા રે.

(જમનાજલની સહેલગાહે સંચરેલ ખાદશાહ જહાંગીર, રાજનોકા-
માંથી રત્નસ્થંભ સરખડા, સહપરિજન યધારે છે : આગ્રાના રાજદુર્ગના
ખડાલ્લ્યા ખાદશાહી રાજઘાટને પત્રચિયે ઉતરી ઘાટની રાજદેવડીએ રહ્યે છે.)

અમીરલ { મુગલાઈની જાહોજલાલીના એ રાજમુગટ !

ઉમરા : { નિરખો આ ખાદશાહી ન્યાયઘંટા.

ખન્ધાઈ રહી ; સંભળાવશે દુઃખીનાં દુઃખો.

સદ્તનત શોભશે શહેનશાહી ઇનસાફથી.

મહારાજ્ય ઇનસાફથી સાફ રહે છે.

(ઘાંટદેવડીએ જઈ સોનાસાંકળ ખેંચે છે. શિવમન્દિરે એક દોરી
ખેંચે સો ધંડામાળ ગાળે ત્હેવી ન્યાયઘંટાની ઘંટડીખો ઝલઝલી કડે
છે. ગુંજારવત્થુ વાતાવરણ ન્યાયડંકાથી ધડાક ડોલી રહે છે.)

મીરા { ખાદશાહના હૈયામાંના એ ટકોરા.

અરયાઝ : { સો જીએ જગતને ઉચ્ચારે છે કે

ખાદશાહત ખાદશાહી ન્યાયસૂની ન હોય.

ગૂંથેલાં સૂર્યકિરણો સમી આ સોનાસાંકળ

શહેનશાહતના સૂર્ય સંગાથે
પ્રજાજનને જોડશે.

જહાંગીર : ન્યાયઘંટાની ઘંટડીઓની જીલ્લાઓ
તો છે મહીતલના મહાજનની જીલ્લાઓ.
સો-સો જલે પ્રજા પોકારે તહા ચે
શહેનશાહો ન્યાય નહીં દે પ્રજાજનને ?
પ્રજાજન પાદશાહનાં પુત્રો છે ?
કે પારકાનાં સન્તાન ?
અમીરલ ઉમરા ! શહેનશાહતના ઓ સ્થંભ !
મુગલ સલ્તનતના બેહસ્તી શુલશનને
ઇનસાફનાં જલથી તાઝગી બક્ષજો સદા.
અકબરશાહને આંખાવાડિયે તો
ઇનસાફનાં અમરદ્વાજ જ ઉતરે.

(વિધવિધ ભાતીગર સોનારપેરી કિનખાબથી શણગારાયેલું મેહેરુનિ-
સાતું દાસીમંડળ જમનાનાં જલ ભરવા જતું પાણીપોષમાંથી રાજઘાટે
જીવનનાં જલતું ગીત ગાતું આવે છે.)

દાસીમંડળ : ચાલોને સહિયર ! જમનાને કાંઠે
જીવનનાં જલ ભરવા રે;
જીવન ભરવા ને આત્મા તરપવા,
ઊરની લહરે જૂલહરવા રે;
ચાલોને સહિયર ! જમનાને કાંઠે.

(પરિજનને અંગુલિનિર્દેશથી બાદશાહ રજા આવે છે. ચમેલી પુરજ
નીચેથી આવતા દાસીમંડળને જહાંગીરશાહ અકિત વદને નિહાળી રહે છે.)

શ્રી કૃષ્ણે ભરિયાં, ને રાધિકાએ ભરિયાં,
ગોપિકાએ દિલ ભર્યાં ગરવાં રે;
જગનાં રસિક! સહુ આવળે એ આરે,
રસના વિહારે ત્યાં વિહરવા રે;
ચાલોને સહિયર! જમનાને કાંઠે.

જહાંગીર : જમનાને કાંઠે આ સૌન્દર્યની સેના
કોને જીતવાને સંચરે છે ?

એક દાસી : જમનાને કાંઠે, રાજરાજેન્દ્ર !
શ્રી કૃષ્ણચન્દ્રના રસયુગથી તો
સૌન્દર્યની સેનાઓ જ ધૂમે છે.
શાહાનશાહથી શું અજાણ્યું છે ?
સૌન્દર્યનાં દેવીની અમે સેના :
જગતને જીતવા નીકળી છીએ.

જહાંગીર : સૌન્દર્યમન્દિરની રૂપમૂર્તિઓ !
જગતને જહાંગીરે જીત્યું નથી શું ?

બીજી દાસી : બાદશાહની યે અદબી માફ છે ?
•• જહાનના જહાંગીરને યે સૌન્દર્યદેવી જીતશે.
અમે તો અનુકરણો યે નથી એમનાં.

ત્રીજી દાસી : શું સમર્પીએ શાહાનશાહને ?
શાહશોભતી સોગાદ નથી કાંઠ.
જગજેડલાનો ઉપરણો સ્વીકારશે આ ?

જહાંગીર : અહિશાનમન્દીથી, સૌન્દર્યની પૂતળીઓ !
સૌન્દર્યનું દીધું કોઈથી યે નકારાયું છે ?
—પણ આ તે જલઉપરણો ?

કે લગ્નવન્તીનો સોનાસળિયાળો બહરસાળુ ?
 ઢાંકી-ન ઢાંકી નિરખાય મંહીથી
 રસવન્તીની રસરંગીલી દેહજ્યોત !
 મંહી માંડી છે બુટ્ટીઓની તારકમાળ.
 એ રસસૃષ્ટિની સજનારી કોણ ?

બીજી દાસી : સૌન્દર્યનાં દેવી, અમારાં મહારાણી,
 વિધાત્રીનો અવતાર મેહેરુનિસા બેગમ.

(રાજમૂર્છિત શા બાદશાહ જહાંગીર જલમાર્ગમાંથી ખસતા
 નથી; એટલે)

પહેલી દાસી : રાજેન્દ્ર ! આ ફૂલકલગી.

જહાંગીર : (જાણીને)

હા, એ બાકી છે રાજમુગટમાં.
 પણ આ તે ફૂલકલગી ?
 કે મયૂરનો મણિમુગટ ?

(ઘડીક નિરખા રહે છે, પણ શિરપેચમાં મૂકે છે.)

એક દાસી : (જનાન્તિકે)

આલમના શાહિ તો મસ્તકે ચુડાવી
 સૌન્દર્યની દેવીની કલગીને !

જહાંગીર : કોણે ઉતાર્યા, આ રસરંગીલીઓ !

આસ્માનમાંથી પૃથ્વીઓળે આ દેવરંગોને ?

પહેલી દાસી : એ તો મેહેરુનિસાએ,

ચમેલીમહેલની ચતુરાએ ;

સુન્દરીઓના સૌન્દર્યના સૂર્યે.
કાંચનછત્રિયાળો પે-એ-લો સુવર્ણપુરજ ;
એ સુવર્ણપુરજમાં છે સૌન્દર્યનો સૂર્ય.

જહાંગીર : સૂર્ય તો એક જ છે જગતભરમાં.

બીજી દાસી : સુન્દરી એ જગતભરમાં એક જ છે ;
બીજી તો છે સૌન્દર્યછાયાઓ.

—શહેનશાહી રૂખસદ છે અમને ?

જમનાજલ ભરવાનાં બાકી છે હજી.

જહાંગીર : કૃષ્ણચંદ્રે ભર્યાં, ગોપીજને ભર્યાં ;
ભરજો જીવનની હેલ ભરીને એ નીર.

જાવ, સૌન્દર્યની શિખાઓ !

દઝાડતી મા કો પતંગની પાંખોને.

સહુનાં એ જીવન સફળ થજો.

(જલગીત ગાતી ગાતી મેહેરુનિસાની સૌન્દર્યની સેના હસતી-રમતી
સાંચરે છે. જમનાને રાજવાડે રાજમહેલને પગથારે એકલા ઉભેલા જહાંગીર
બાદશાહ એ સૌન્દર્યસંઘને જતો નિહાળી રહે છે)

.. ચાલોને, સહિયર ! જમનાને કાંડે
જીવનનાં જલ ભરવા રે.

જહાંગીર : કટારની પેઠે કાપે છે કાળજને
ગીતટહુકાનાં આ આમન્ત્રણ.
મેહેરુનિસા !—સુન્દરીઓનો સૂર્ય !
દિલમાં ડાંગે છે નિરન્તર એ નામ
અમેલીમેહેલની અતુરાનું,

પાંચ-પાંચ વર્ષથી અજીત
 એ સૌન્દર્યના સૂર્યનું.
 દિલ વીધ્યાં ને વધેર્યાં,
 ને ન કીધાં સજીવન પાછાં
 જમનાતીરની એ જગતશોભનાએ.
 મહેલની ને મનની મહારી એ મહારાણી ;
 જીવનની એ જાદુગારણ.
 શાહમાતાનાં યે નથી ગણકાર્યાં કંઠેણ
 પાંચ-પાંચ વર્ષથી ન માનતી માનિની એ.
 જાઉં, ને પામું એ સૌન્દર્યપુષ્પ.
 બાદશાહી મુગટમાં કલગી અધૂરી છે.
 જીવનમાં એટલી છે ઝાંખપ ;
 અજવાળશે વાદળમાંથી ઉતારેલી એ વીજળી.

મૃતિપૂજન જૂઠું સૌ જગને મહત્ત્વ;
 હા; સિવા સૌન્દર્યની મૃતિપૂજન.

(જમનાને રાજઘાટે રહી છે.)

(અદૃશ્યમાંથી સૌન્દર્યની સેનાનો જીવનનાં જલ ભરવા જવાનો ગીત-
 ટહુકો ગગન ભરતો સંભળાય છે.)

જગનાં રસિક ! સહુ આવડતે એ આરે,
 રસના વિહારે ત્યાં વિહરવા રે;
 ચાલોને, સહિયર ! જમનાને કાંકડે.

પ્રવેશ પહેલો

ચમેલીમહેલની ચતુરા

(ચમેલી મહેલનાં અન્તયજ શોભારાણુગારની વચ્ચે પ્રકારાની પૂતળી જેવી, જીવનનો યાક ઉતારવા ઢળેલી સૌન્દર્યની હરિણી સરિખડી, મેહેર-નિરસા મ્વેત મલ્લમલનાં વાદળઆછાં અમ્બરમાં, પ્રકુલ્લેલી ચમેલીની વેલી જેવી, અર્ધઢળેલી-અર્ધખેઠેલી ગાદીતકિયે પડી છે. આગિયાના છાડ જેવી દાસીઓ અળકારા ભારતી ધૂમી રહી છે અમ્બામાં સાહેલીઓ ગીત ગાતી હોય છે.)

સાહેલીઓ : ઉરનાં આરણું ઉઘાડો, સોહાગિયાં !
ભાગ્યનાં આરણું ઉઘડશે, સોહાગિયાં !

• • કાળની કુંજ સમી ઝાડીઓ રે
ઝૂકી જમનાને ધાટ,
ઝૂકી જમનાને ધાટ;
પ્રેમનાં પંખી ડાળે માણતાં,
જગે ઢોળે કિલકિલાટ,
જગે ઢોળે કિલકિલાટ :
સુણુજો ઓ સ્નેહનાં સોહાગિયાં !
નગો, ઓ સ્નેહનાં સોહાગિયાં !

આલના આગળા ઉધડો, સોહાગિયાં !

લાગ્યના આગળા ઉધડો, સોહાગિયાં !

(ત્યાં—૨૪ની રમઝડને સરોવરઆરે અણચિન્તવ્યા રત્નમાળ સંરિ-
ખડા જહાંગીર બાદશાહ પધારે છે.)

લાગ્યના આગળા ઉધડો, સોહાગિયાં !

(જહાંગીરશાહ મહેલમાં ને ઝરખામાં વારાફરતી ઉડતી આંખડીએ
નિહાળે છે કવિતાના દેશ દેખે છે : તેજવલ્લી શી પડેલી મહેરનિસાને
નિહાળીને ધડીક દર્શનમુગ્ધ થાય છે.)

ઝરખામાંથી એક સાહેલીનો ગીતટહુકાર ગાજે છે.)

જમનાને કાંડડે કળાયેલ મોરલો,
મોરલા રે ! તહારાં મનગમતાં મૂલ.

જહાંગીર : કમળપાંખડીઓનો બાણે પુંજ !

ગનન ધૂમવાના મનોરથ ઘડતી

ઝોશીકે ઢળેલી વીજળીની પૂતળી !

મોગરાની આદરમાં બાણે ચુલાળના ઢગલા.

સ્વર્ગમાંની સૌન્દર્યવેલ ધરતીમાં ઉતરી.

આસ્માનપાટે તેજરેખા આલેખીને

તારિકા ખરી રાજમહેલમાં વિરાજી.

અખસરા છે ? કે માનવબાલા ?

કે રસગૂંથેલી શુંગારમાલા ?

જગતખાગનાં સૌન્દર્યકૂલડાં વીણી વીણી બાણે

વિધાત્રીએ ચમેલી મહેલમાં ઠાલવ્યાં.

પ્રારબ્ધ હશે તો પામીશ

પૃથ્વીલોકની એ પારસપ્રતિમા.
અમૃત પાઠ અમ્મર કરવાને
મહારે મહેલે બાણે ચન્દ્રમા ઉતર્યો.

(ગીતનો બીજો ટહુકો નિર્જરે છે.)

રાજમહેલને કાંકડે કળાયેલ મોરલો,
મોરલા રે ! આપું દિલમાંનાં ફૂલ.

(એક દાસી આવે છે, શાહાનશાહને ઓળખી ઓવારણું લે છે,
ફૂલડે વધાવે છે.)

દાસી : પધારો સૌન્દર્યભવનમાં.

આજ અમારે સૌભાગ્યનો સૂરજ ઉગ્યો.

જહાંગીર : શહેનશાહી મહેલને બોળે

પોઢયું છે જગતનું સૌન્દર્ય !

રસતન્દ્રામાંથી જગાડવું ચે પાપ છે.

પોચણું પાંખડીઓ બીટે

ને જલલહરીની સેજમાં ઢળે,

એમ બીટી છે આંખડીઓ બાનૂએ.

દાંસી : શાહાનશાહ થોભશે ? કે જગાડું ?

બોલાવતા હોય જગતના પોકાર—

જહાંગીર : પોઢવા દે, બાઈ ! પોઢવા દે :

પ્રકાશના કુંડમાં બાણે

પ્રકુલેલું પ્રેમપદ્મ પોઢયું.

વિભ્રસભવનોમાં નથી સંભળાતા

જગતના પોકાર રાજવીઓને.

મેહેરુનિસા : (અરપડિયાળી આંખડીએ જ ઢળેલી રસતન્દ્રામાં ઘૂંચે છે.)
 ઉગ્યો—ઉગ્યો મહારો પ્રારબ્ધનો સૂર્ય.

(મેહેરુનિસાને ખોલતી સાંભળી દાસી દોડે છે ; જહાંગીરશાહ દાસીને રોકવા આડા ફરે છે ; ચોટ ચૂકાવી દાસી નય છે ; હડકટમાં ગુલાબજલનો ફૂંપો ફેંકે છે—ઢોળે છે. ચમેલીમહેલ મધમધી રહે છે. રાજ ને સુગન્ધથી મેહેરુનિસા ભગી નય છે.)

દાસી : બાનૂ! શહેનશાહતનો સૂર્ય
 આજે ઉગ્યો છે ચમેલીમહેલમાં.

(ચન્દ્ર ઉપરથી ઉપડતાં વાદળાંની પેઠે ધીમેશથી મેહેરુનિસાનાં પોપચાં ઉપડે છે, ને શહેનશાહનો સન્મુખ ઉભેલો રત્નસ્થંભ નિહાળે છે. પછી આળસ મરડી વેલી જેવી જૂલન્ટી ઉઠે છે ; ને હંસપગલે પધારી મોગરાની માલા સમી ઝૂકીને કુરનસ કરે છે, વસુન્ધરાના આરસપગથારે અરકાડી ભાગ્યદેશે અંશુલિનિર્દેશ માંડે છે. એ અલસગમનાને નિહાળી જહાંગીરને દર્શનમૂર્છા આવે છે, મહેલના આરસસ્થંભને અઢેલી ઉભે છે, ક્ષણ—એ ક્ષણ અંગોલ આંખડીએ રસદર્શન પીએ છે.)

જહાંગીર : સૌન્દર્યની દેવીને શ્રમ દીધો છે.

અપરાધી છું જગત્પ્રસિકાનો.

રસતન્દ્રાની કંઈ કંઈ સ્વપ્નકલ્પનાઓ

સરી ગઈ હશે રૂપસુન્દરીની.

(અરપડિયાળી આંખડીએ મેહેરુનિસા ચખોલ ઉભે છે.)

પાંચ—પાંચ વર્ષના અંગોલડા

ગોઠા છે કે હજી નહિ ભાગે ?

બાનૂ! તમા હૈયાનાં બેહરત

આજે ખૂલશે મહારે કાજ ?

શહેનશાહતની જાહોજલાલીની વસન્તમાં

આ એક વેલી વણપ્રકૃત્તી રહેશે ?

દાસીઓ તો જલાવે છે કિનખાખની જ્યોત.

મેહેર : જગતસ્વામિન ! એ છે દીવડાની શિખાઓ,
આ છે ચન્દનીનાં પરિધાન.

જહાંગીર : (ચમેલીમહેલના ફરતા શણગાર નિહાળીને)

રંગકૂવારાઓની રંગજેરંગી આ ધારાઓ—

જાણે રાજમહેલમાં મેઘધનુષ્ય માંડ્યાં.

એક દાસી : ચમેલીમહેલમાં સૂર્ય વસે છે :

સૂર્યકિરણનાં ઉડન્ટાં એ તો સમરંગો.

મેહેર : છોકરીઓ ! જાવ ઝરખામાં,

ને ગૂંથો સોનારૂપેરી કીનખાખ.

(ફૂલઝાખડીઓ ને રેશમપાત્રો લઈને દાસીઓ જમના ઉપર ઝૂકતા ઝરખામાં જાય છે.)

જહાંગીર : જગતની કવિતામાં વાંચ્યા હતા

•• સૌન્દર્યના સિતમ :

આજ જીવનમાં અનુભવું છું.

આ આરસસ્થાંભના હૈયામાં

ફૂલવેલ ડોલી રહી છે—

મેહેર : એ તો મહેલસ્થાંભે માંડેલાં

સૌન્દર્યનાં સ્વપ્નાં છે.

રસતન્દ્રાની મીઠડી લહેકીમાં

મહને યે લાધ્યું'તું એવું સ્વપ્નું

કે અન્ધારદેશમાં સૂરજ ઉગ્યો.

જાગીને જોયું જગતમાં તો

શહેનશાહતનો સૂર્ય સન્મુખ નિરખ્યો.

જહાંગીર : આ રંગમહિલમાંની રંગમૂર્તિઓ—

પ્રેમરંગે રંગેલી પ્રેમીઓની છળિઓ :—

મેહેર : આસ્માનના રંગે ઇતિહાસ આલેખનાર

રંગસ્વામીઓની એ તો સૌન્દર્યસપ્તિ.

આ ફકીરબાદશાહ ફરહાદ છે ;

ને આ પ્રેમજોગણુ શીરીન.

આ લયલા અને આ મજનૂન.

આ રસધેલો હાકીઝ છે,

ને આ છે શાએ નિયાત :

અમૃતની ડાળખી શી નેહથી નમેલી.

પ્રેમમસ્તોનો આ મહેલ છે :

સૌન્દર્ય તો પ્રેમનો રંગ છે.

જહાંગીર : હું શાહાનશાહ જહાંગીર છું,

મગર આ મહેલ જહાનથી બહાર છે.

મેહેર : સૂર્ય તો પૃથ્વીથી અગગો જ છે ને ?

જહાંગીર : પણ સૂર્યકિરણો પૃથ્વીને સોહાવે છે.

ઓ સૌન્દર્યના સૂર્ય !

શહેનશાહને એમ કય્હારે સોહાવશે ?

ઝીન્દગીનો એક જ પ્રશ્ન

મહારે તો છે પૂછવાનો :

પ્રેમ કય્હારે ઉગશે જીવનના શુભારમાં ?

મેહેર : સૌન્દર્યના હૃદયમાં છે ખંજરના ઝખમ.
ખર્દવાનમાં સમશેરથી ચીરેલ છે,
આશાને ઉચ્છેદી છે શાહી શયતાનોએ.

જહાંગીર : (મગજમાં લાલો વાગ્યો હોય એમ મસ્તક પકડીને
સ્મરણો જાણે જગતાં હોય તેમ)
બાનૂ ! એ શા આરોપ ?
એ કારણે શું અવગણી છે
આજ સૂધીની મહારી પ્રણયપ્રાર્થનાઓ ?
રાજમાતા સુલતાન સલીમા બેગમને મનામણે
એથી શું નશ્તી મનાણું માનિની ?
હમણું જ મળી ડહાપણની એ પુષ્કરણી,
ને લાખયું : મેહેર અન્ધકારમાં છે હજી.
હું—જહાંગીર ન્યાય માગું છું
સુન્દરીઓના સૂર્યની પાસેથી.

મેહેર : ન સાંભળી હોય તો સાંભળજો,
લોકવાણી વહે છે, બાદશાહ !
સુન્દરીઓના સૂર્યને કાળે

•• ખર્દવાનના સિંહપંજળા તેહસિલદારને
સૂબાએ શહેનશાહી સમશેરથી વધેર્યો.—

જહાંગીર : સૂર્યની સ્લામે યે લોક
ધૂળ શું નથી ઉછાળતા ?
લોકવાણે કોને-કોને છોડ્યાં છે ?
સાચ્યાં લોકવેણથી હું કમ્પું છું.
ચન્દ્રને ચીરી કોઈ અમૃતધારા વાંછે ?

શહેનશાહની તલાકની સલાહ હતી,
 ખૂનની આજ્ઞા ન હતી,
 કુતખુદીનની હા, શેરઅકબરની ના,
 —શેર પણ સુલેમાની ગુફાઓનો શેર હતો.—
 શેરે ખંજરથી કુતખનું હૈયું ચીર્યું.
 સિપાહીઓની પછી ઉતાવળી અવિચારિતા:
 અપાઝખી, તેગના ઝખકારા:
 અણુધાર્યું ને અણુચિન્તવ્યું પરિણમ્યું.
 બાનુ ! શહેનશાહી કોલ છે,
 બર્દવાનના દિલેરજંગને
 શાહી ખંજર નથી વાગ્યું.
 જહાંગીરને તહેની જહાંગીરીના સાગન્દ.
 સુન્દરીને છેતરીને, બાનુ !
 સૌન્દર્ય કોઈ પામ્યું છે કદી ?

મહેર : (સ્વગત વિમાસે છે.)

રાજમહેલો તો છે ખટપટની હવેલીઓ.
 મહારા હૈયામાં વિષ લારવા,
 ચરણે ઠલવાતાં જગતસૌભાગ્યને ઠેલાંવંવા
 કાં ન જોડ્યું હોય
 જુઠારા કોઈએ જુઠાણું એ ?

(મહેરનિરાના જીવનનો શ્વાસ નીચો ખસે છે: અન્ધારધેરી કાળી
 ભરેલ ઉપર લટકી રહેલી એક વાળીનો ભાર ઉતર્યો હોય એમ લલાટની
 ચન્દ્રલેખા હજીવળ થાય છે. જહાંગીર ત્યાં સૌભાગ્યનું પ્રભાવ ઉગતું
 નિરખે છે.)

જહાંગીર : સારા જગતના સૌન્દર્યના શપથ,
 જે શાહી ફરમાન ખૂનનું હોય તો.
 રસિકાની રસસેરને કાપીને
 રસધારા મહેં વાંછી નથી.
 મહેં સુન્દરી માગી હતી;
 ઝીન્દગી માગી નહોતી.

મેહેર : બાદશાહી બોલ સાચ્યા જ હોય.
 શાહાનશાહે એ ખૂન કરાવ્યું હોત
 તો પ્રેમનું ખૂન થાત,
 મહારા હૈયાનું એ ખૂન થાત:
 મતિહાસ કાળે અક્ષરે આલેખાત.
 એક ભાર ઉતર્યો મહારા ઉરનો.
 શાહાનશાહે પ્રેમનું ખૂન નથી કીધું,
 લોહીખરડયા હાથે સૌન્દર્ય નથી જૂંટવ્યું.
 —પણ સુન્દરી માગવાના
 શાહને શા હક્ક હતા ?

જહાંગીર : દિલે દિલના કોલનો હક્ક,
 નારંગીબાગનાં આમન્ત્રણનો હક્ક,
 પ્રેમની આપલેનો હક્ક.
 મેહેર મહારી હતી,
 શાહબાપૂએ પરને લીધી.
 કોક હરી ગયો'તો મહારા જીવનનો સૂર્ય.
 એ કોક પરાયા પાસેથી
 મહેં તો મહારૂં પાછું માગ્યું હતું.

એ પરાયો હતો મહારા પ્રેમદેશમાં.
 મહારો ગુનોહ શો ? પાપ શું ?
 સુન્દરી ! સહમજવશો ?
 મહારે સહમજવી છે મહારી ઝીન્દગીની ભૂલ.

(ભાગ્ય સમા આરસને યે ઉખેડવા મથતી મેઢેર ધરતી ખોતરતી
 મૌન ઉભે છે.)

હૈયાની કચારીએ ફૂલ ઉગ્યું ;
 શાહબાપૂએ તોડીને ઉશેટી : ફીધું.
 અકબરશાહ કચ્છારેક જ ભૂલ કરતા.
 શાહબાપૂ ભૂલભૂલામણીમાં પડ્યા.
 મહારું હૈયાફૂલ ચૂંટવાનો
 શાહબાપૂને શો હક્ક હતો ?
 એ મહારું હૈયાવેલનું ફૂલ
 પ્રારબ્ધ પાસે મહે પાછું માગ્યું.
 એને મહારો ગુનોહ કહિશે લોક ?
 સારી આલમના પ્રેમીઓને પૂછો :
 શાહનો ઇનસાફ પ્રેમકલન્દરો કરશે. ••

મેઢેર : ત્યહારે શાહિ ખૂન નથી કીધું ?

જહાંગીર : પ્રેમનું ખૂન ? બાનૂ !

લૂંટીને સૌન્દર્ય પમાતાં હશે ?
 જમનાનાં જલ સમશેરથી કાપો,
 તહો યે જૂઠાં પડશે ?
 શાહબાપૂએ આપણને ઉચ્છેદ્યાં,

(નયનપાંદડી નમાવી સાક્ષી પૂરી જહાંગીરના મુખચન્દ્રને મેહરુનિસા એક ટશે નિહાળી રહે છે.)

પ્રેમપંખીઓને અળગાં કીધાં ઘડીભર :

કેટકેટલુંક એ અળગાં રહે ?

ઉડીને એક ડાળે ન બેસે ?

બાનૂ ! જૂનાં સ્મરણે સાંભરે છે ?

જહાંગીર બાદશાહ બાળક હતો,

મેહરુનિસા યે બાળકી હતી :

સ્નાનગૃહના ચોકમાં—સાંભરે છે ?

આજે—આટઆટલે વર્ષે માગું છું :

લાવો, પાછાં આપો, બાનૂ !

મહારાં એ કબૂતર ને કબૂતરી.

મેહર : શહેનશાહને હૈયે વસ્યાં છે એમ

નારંગીબાગનાં એ પંખેડ્ડો

મહારા યે હૈયામાં સમાયાં છે.

જહાંગીર : તો એ હૈયું આપો, બાનૂ !

એ હૈયા ઉપર મહારો હક્ક છે.

ત્યાં છે મહારાં રસપંખાળાં પંખીઓ.

એ હૈયું થશે આજથી

મહારા જીવનની આરામગાહ.

એ હૈયું છે પીંજર મહારા પ્રાણનું,

એ હૈયું છે મન્દિર મહારા પ્રેમનું.

બાનૂ ! સૌન્દર્યની કવિતાથી,

ઇસ્પહાનનાં વિદ્યાવિવેકની વેલીઓથી

શહેનશાહી મહેલને શણુગાર્યો :
 ઊવનની રસજ્યોતની ઝલકથી
 શહેનશાહને એમ હવે શણુગારો,
 દેહ્લીના સિંહાસનને શણુગારો,
 જહાંગીરની સદ્ગતને શણુગારો.
 ચમેલીમહેલને શણુગારો છો, મેહર !
 એમ સારી જહાનને પ્રકાશો.
 તહમારાં કાન્યો જગત ગાય છે ને ગાશે.
 ગુગલ વંશની સુન્દરીઓના સૂર્યને
 ઇતિહાસ નૂરજહાનને નામે ઓળખશે.

મેહર : શુલે શુલતું અત્તર શાહાનશાહ સ્વીકારશે ?

(ગુલાબપાંદરી શી હથેળીએ મેહેરનિસા બાદશાહના દેહસ્થાનને
 હંથાપાટે ને ગજસ્કન્ધે શુલાબતું અત્તર ચોળે છે.)

જહાંગીર : મેહર ! અત્તર એટલે શું ?

મેહર : (અત્તર ચોળતાં ચોળતાં જ)
 પુખ્તના પ્રાણનો પરિમળ.

જહાંગીર : (મેહેરનિસાને મસ્તકે પ્રેમહસ્તસ્થિતિ સ્થાપીને)

મેહર ! મહારા દેહવૃક્ષેથી

ફેરમના ફૂવારા ફૂટે છે.

હું તહને પામ્યો આજ :

આજ ઊવનની ખુશખો મધમધે છે.

શીરાઝના બગીચા ખડા કીધા તહે.

આ તે મુસલમાના લતામંડપ ?

કે રુકનાબાદનાં પરિમલનીર ?

કે હાશીઝની પ્રેમકવિતાના ઉડતા પરાગ ?

(મેહેરનિસાના રકન્ધદેશે હસ્તપાંદડી મૂકીને)

સૌન્દર્યની ઓ બહુગરણ !

ક્રિયા નીરમાંથી સારવી ત્હેં

પુષ્પોના પરિમલની આ કવિતા ?

મેહેર : એ તો અત્તરે જહાંગીરી :

શાહાનશાહના હૃદયદેશે

પ્રકુલ્લેલા પુષ્પપરાગની એ કવિતા.

એ તો મહારા જહાંગીરને ધરાવેલા

આયુષ્યના અણમૂલા રસધારા.

(શાહાનશાહને રકન્ધપાટે કમલપુટ શું મસ્તક ઢાળી દેહલતા એ સહકારરકન્ધે ઝૂકાવે છે. સુન્દરીના બુકુટિઆપને શહેનશાહ પંપાળે છે.)

જહાંગીર : શહેનશાહગાનૂ છે શીરાઝનું ગુલાબ.

મેહેર : ને શાહાનશાહ મહારો છે હિન્દનું કમળ.

જહાંગીર : (શીર્ષકમળને પંપાળતો—લાડતો)

અજબ લગ્નોત્સવ ઉજવીશું આપણા.

અકબરી મહેલને ઇન્દ્રધનુષ્યો ધરાવીશું,—

મેહેર : સમીપે જહાંગીરી મહેલ મંડાવીશું.

જહાંગીર : અંગૂરીબાગની કુંજે દેવકુંજે બનશે.

દેહલીનાં શહેનશાહ ને શહેનશાહણનો

લગ્નોત્સવ નિહાળવા સૂરજે થંભશે ઘડીક.

શૂરવીરનાં સ્મરણે અમ્મર કરીશું,
 બદવાનમાં મકબરો બન્ધાવીશું.
 આ ઝમાનાનો એ રસ્તોમ હતો.
 અકલમન્દ હતો ; આગાહી ઓળખતો ;
 આ સૌન્દર્યનાં મૂલ એ ચે સહમજતો.
 નૂર ! મહારા ચાળીશ પ્રાન્તોના
 ચાળીશ મોતીની આ મુક્તામાળ
 ત્હારે હૈયે ધરાવું છું :
 એને ને મહને ત્હાં રાખજે સદા.
 બાદશાહબેગમ સ્થાપું છું, નૂર !
 નૂરજહાનને સૌન્દર્યનામે
 સોનું એ શોભીતું થશે.
 શાહાનશાહી ફરમાનો પણ
 નૂરજહાનના નામાક્ષરે સોહાશે.
 જે ફેરમ રાજમહેલમાં ફેરાવી છે,
 આ દેહસ્થલે પ્રગટાવી છે,
 સારી શહેનશાહતમાં એ ફેરાવો.
 જહાંગીરે જહાનને જીતી છે :
 નૂરજહાન નૂરવન્તી કરશે એ જહાનને.
 સૌન્દર્યની તેજભરતીઓ ઉભરાવીને,
 સુન્દરીઓના ઓ સૂર્ય !
 જહાંગીરની સદતનતને શોભાવ :
 બાદશાહની બાદશાહબેગમ ધાવ.

મેહર : પધારો ને વિરાજે દિલમંડપમાં

ઓ દિલના દિલાવર દેવ મહારા !
 સૂના હતા—સૂકા હતા હમણાં
 નૂરજહાનના ગુલછોડના ગુલઝાર.
 સારી મુગલાઈનું દિલ ચમેલી મહેલ :
 મેહેરુનિસા એ મહેલની મહારાણી :
 એના યે આત્માને તળે
 પધારે ને વિરાજે, જગત્સ્વામિન !
 દુનિયાના માર્ગદર્શક ઓ તારલા !
 જીવનસફરના દાખવ મહેને એ રસપન્થ.

(ફૂલઝંઝર ને ફૂલમાલાઓથી એક મયૂરને શણગારવું શણગારવું સાહેલીમંડળ ગાતું ગાતું ઝરખામાંથી મયૂર સંગાથે આવે છે.)

સાહેલીમંડળ : જમનાને કાંડે કળાયેલ મોરલો,
 મોરલા રે ! ત્હારાં મનગમતાં મૂલ ;
 રાજમહેલને કાંડે કળાયેલ મોરલો,
 મોરલા રે ! આપું દિલમાંનાં ફૂલ.

૬ મોરલાને ગુલાબનાં ફૂલ ધરાવે છે.

નૂરજહાનની નેત્રપદ્મવીને ઈશારે પુખ્તમાળ ને મુગટના સુવર્ણ-
 યાળ લેઇને દાસીઓ આવે છે. જહાંગીરશાહને નૂરજહાન વૈજયન્તી માળા
 આરોપે છે. શહેનશાહ જહાંગીર શાહબાનૂ નૂરજહાનને મરતકે શહેનશાહી
 શિરપેય ધરાવે છે. હિમાલયના શિખરહૈયે સરિતપૂર સોહાય એમ
 બાદશાહના હૈયાપાટ મેહેરુનિસા સમાય છે.

સાહેલીમંડળ મોરલાને શણગારવાનું ગીત ગાય છે. બાદશાહ-
 બેગમનું અન્ય પરિજનમંડળ ચમેલી મહેલના ચોકમાં ફૂલના સૌભાગ્ય-
 સ્વસ્તિકા પૂરે છે.)

ઘેરી કદબની ઘટાઓ મનોહરી,

મોરલા રે! ત્હારી ઉંચી એ ડાળ :

ઉરની ઘટાઓ યે ગહન—ઘેરામણી,

મોરલા રે! આવ્યે ઉરની પાળ.

જમનાને કાંઠે કળાયેલ મોરલો,

મોરલા રે! ત્હારાં મનગમતાં મૂલ,

પ્રવેશ બીજે

લોહરગઢમાં મીઝબાની

(લોહરગઢના રાજમહેલ ખ્યાબગાહના વાસ્તુતું આજે મુહૂર્ત છે, ને પંજબના સૂબા ખાન આસફખાને એ સમારંભપ્રસંગે શહેનશાહને મીઝબાની આપી છે.)

ગગનધુમ્મટને તારલાઓથી શણગારે તેમ રાજમહેલને દીવડાઓથી શણગાર્યો છે. રાજમહેલની કાટકાંગરીઓ ફરકતી હોય તહેવા નેળપતાકા ફરફરે છે, ટોડલાને ચરીસે મણિમાણિકનાં તોરણ માંડયાં છે, મુખદારની સમીપમાં બાદશાહી નિશાન રાખેલું છે. ફૂવારા હટે છે, કુંડમાં હંસો તરે છે, કાંડે સારસડાં રમે છે, લતાઓ ડોલે છે. મોગરાની ચાદરો બિછાવી કુંજાયામાં ગાદીતકિયા ઢાળ્યા છે, વચ્ચોવચ્ચ એક ગાદીતકિયે ગુલાબનો ગાદીચો આચ્છાદ્યો છે. એ ગુલાબઆસને શહેનશાહ વિરાજેલા છે, આસપાસ અમીરમીરજાઓ ઢળેલા છે. શીરાઝી શરાબમયો કાંચનમહેલા ફળ ને ફરતા રતનપ્યાલા પડેલા છે.)

જહાંગીર : શીરાઝ ખંડુ કર્યું છે, ખાનસાહિબ !

એ સ્વપ્નાં યે સાચ્યાં દીધાં.

શાયર શાહ : જ્યાં જ્યાં છે ચન્દ્ર, ત્યાં છે ચન્દની,

જ્યાં જ્યાં સૌન્દર્ય, ત્યાં આનન્દિની ;

• બાદશાહી તાજાયા જ્યાં જ્યાં,

ત્યાં ત્યાં મહશીલ દાનિશમન્દની.

જહાંગીર : શ્રીરામ તો છે આજ
કવિઓનાં કમળભર્યું સરોવર.

આસફખાન : જવાબગાહ મહેલની વાસ્તુતિથિએ
શહેનશાહી સ્વપ્નાં સાચ્યાં પડે જ ને ?
સ્વપ્નાંના કંઈ કંઈ શહેનશાહી ગુલઝાર
હજી તો પ્રકુલ્લશે પૃથ્વી ઉપર.

જહાંગીર : દેહલીને લાહોર લાવિયે તો ?

આસફખાન : જ્યાં પાદશાહ, ત્યાં પાયતખ્ત.
શહેનશાહત શહેનશાહનો પડછાયો છે,
પાયતખ્ત શહેનશાહતનું સિંહાસન છે.

જહાંગીર : આ ગુલચાદરગૂંથ્યા ગુલ તો
નથી હિન્દના કે ગુલશનનાં.

આસફખાન : રુકનાબાદના જલતીરે ઉગ્યાં એ,
બાદશાહની કદમખોરીને કાજ પધાર્યાં છે.
મુલકમશહૂર મુસલ્લાના લતામન્દિરેના
ગુલઝારનાં છે એ ગુલ.

જહાંગીર : ત્યારે જ મધમધે છે મહલર
જવાબત હારીજની ગઝલો સમોવડાં.

(સિતાર વગાડતી ને ગાતી દેવબાલિકાઓ સરિખડી લાડલી
બેગમ ને અર્જમન્દ બાનૂ આવે છે. પ્રથમ દર્શને પળેક શહેનશાહ ચમકે
છે, કે જાણે શહેનશાહબાનૂ પધાર્યાં.)

જહાંગીર કોણ ?—નૂર ? ના ; નૂરનો પડછાયો.

લાડિલી બેગમ } (નીન્દ ને સ્વપ્નાનું ગીત ગાય છે.)
 ને
 અંજ મંદ આર } નારંગી આલ, મંહી ચપેરી આલલાં ;
 આછેરી નીન્દ, મંહી સોનેરી સોણલાં.
 દેવદીધાં સોણલાં,
 મીઠાં મીઠાં સોણલાં,
 મોંઘાં મ્હારાં સોણલાં :
 નારંગી આલ, મંહી ચપેરી સોણલાં.

આછી—આછી નીન્દ, મંહી નયનજ્યોત ન્હાઈ છે ;
 જગતથી જપીને થડી ઝીન્દગી જપાઈ છે ;
 મેહુલિયાની પાંખ શી ત્હાં સ્વપ્નલીલા છાઈ છે ;
 દેવોની આંખડી શી સ્વર્ગની એ વધાઈ છે.

માનવી રે ! ત્હારાં આયુષ્યનાં સોણલાં :
 દેવદીધાં સોણલાં,
 જીવનનાં સોણલાં,
 આવન્તે એ સોણલાં :
 નારંગી આલ, મંહી ચપેરી આલલાં.

..

જહાંગીર : સ્વર્ગનાં ખુલખુલો સમું ગાય છે.
 ગાવામાં તો સંગીતદેવીને યે હરાવે.

અં બાનુ : શાહબાપૂ ! સંગીત મ્હારું છે,
 કવિત કલ્પનારાજવી શાયર શાહનું છે.

શાયર શાહ : મ્હારી એકલી પાંખ એટલી ન ઉડે
 શહેનશાહબાનૂની સહાયતાની બીજી પાંખ વિના.

એક ઉમરાવ : શહેનશાહબાનૂ, શાયર શાહ, ને અર્જુનમન્દ બાનૂ;
વીજળી, મેઘ, ને પવનલહરી :

પછી કવિતસંગીનની ઝડીઓ ન જામે ?

જહાંગીર : બેઅદબી માફ છે ? બાનસાહેબ !

સૂર્ય પામ્યા પછી કોઈને

તારિકાની વાંછના યે ન હોય.

સુન્દરીઓનો સૂર્ય હું પામ્યો ;

બાદશાહનાં ભાગ્ય મહોર્યા-ફળ્યાં.

નૂરજહાનના સૌન્દર્યનો સુધાકર

બુદ્ધા તાઅલાએ ઘડ્યો :

આકાશમાં નથી બીજો ચન્દનીભર્યો ચન્દ્રમા.

સૌન્દર્યચન્દ્ર બાદશાહને વરતાં

જગતમાં બાકી રહી છે

સુન્દરીઓની માત્ર તારલીઓ.

પણ અર્જુનમન્દ ! ત્હને નિરખી ક્ષણેક તો થયું

કે શાહબાનૂ બાળકીને સ્વાંગે પધાર્યાં.

અં બાનૂ : હું યે એ ફૂલછોડનું ફૂલ તો છું, હો !

આસફબાન : બાદશાહ ને બાદશાહબેગમની

અર્જુનમન્દ તો બાળકી જ છે ને ?

જહાંગીર : ત્યહારે જ પુત્રી જેવી ગાય છે પુત્રીની સંગાથે.

સુન્દરીસંઘનું સૌન્દર્યતિલક, લીધું,

મહારે ભાગ્યદેશે વધાવ્યું.

મહારે તો હવે પુત્રીઓ જ છે

સદતનતની સહુ સુન્દરીઓ.

જગતમાં તો નથી કે મોહાંગના

કે કામણ કરી મોહ પાય.

માગ, પુત્રી ! માગી લે ચહાય તે :

પ્રસન્ન છું જવાબના તારા ગીતથી.

બાદશાહી કોલ છે, માગ : બાનૂ !

અં બાનૂ : બાદશાહી ફરમાનોની આણથી તો

જહોલમ ને જમના ચે બહેણ બદલશે.

માયું ? આપશે ? શાહાનશાહ !

કેટકેટલા બાદશાહ બોલેલું પાળે છે ?

જહાંગીર : બાદશાહબેગમનાં ફરઝન્દનાં ખંજરે

ગુલે ગુલશનના બણે કાંટા છે.

કેટકેટલા બાદશાહો દીઠા ? બાબકી !

અં બાનૂ : એક આથમ્યા તે,

ને એક પ્રકાશે છે તે :

શાહબાપૂ ! બે બાદશાહો દીઠા છે.

વીસરી ગયા, સાવ શું વીસરી ગયા.

ફૂંઝિમમાને ને જહાંગીરશાહને

બાદશાહે વિયોગિયાં કીધાં'તાં તે ?

એવું મા કરતા : માયું છું, હો !

જહાંગીર : પિતા પાસે પુત્રી માગે તેમ માગ.

પારખવા હોય તો પારખી જો.

અનોખા જ છે, ખાનઝાદી !

જહાંગીરના જહાંગીરી ફરમાન.

અં બાનૂ : બાદશાહબેગમને બાદશાહ દીધા,

મહેને આપો એક શાહઝાદા :
દિલવાડીનાં ફૂલથી વધાવું.

(બોલતાં બોલી, પણ પછી લગ્નતી લગ્નતી બુલબુલ જેવી
બંને બાલિકાઓ નહાસી જાય છે)

જહાંગીર : (જતીની પાછળ નિહાળી રહીને)
ખૂબ કીધી, અર્જમન્દ બાનૂ !
ઇસ્પહાનઝાદીને શોભે એવી કીધી.

(બાદશાહે બોલતાં સાંભળી અર્જમન્દ બાનૂ અવળે મુખે
આથિ—લતામંડપને દ્વારે ઉભી રહે છે.)

એક હિન્દુ { ઈન્દ્રદેવે પૂરે છે ને
ઉમરાવ : { દેવાંગનાઓના વર વરવાના કોડ ?
જહાંગીર : શાહબાનૂએ કુમારિકાઓને પરણાવવા માંડી છે,
જહાંગીરે કૌમારનો દુશ્મન નીવડશે.
મુસ્તાન ખુશરુ તો બળવાખોર છે :
પરવીઝ પરન્દો છે મુઝ્કમુઝ્કનો.
ખુર્રમ શાહઝાદા તહારા થશે, ખાનઝાદી !
શાદી કરીને મેવાડ માથે મહડશે.

(હસતી—મલકાતી હંસિણી સમી જાતી જાતી અર્જમન્દ બાનૂ
ભાગી જાય છે : જીવનનો આનન્દ માથો સમાતો નથી.)

મહારાં સ્વપ્નાં સાચાં પાડયાં,
તહમારાં સ્વપ્નાં સાચાં પડજો.

નારંગી આભ, મંહી ચંપેરી આભલાં.

જહાંગીર : નૂરે પઢાવ્યું છે ‘જીવોને આનન્દી કરો.’

એક જીવને આનન્દી કીધો આજ.

આસફખાન : સારા જગતને હજી

આનન્દે પ્રકુલ્લાવવું છે ને ?

જહાંગીર : ફોરમ ફોરતી ફૂલવાડી સરિખડું.

જગત કેમ હજી આનન્દતું નથી ?

એક ઉમરાવ : બેહયાઈ મઆફ છે ? તો કહું.

જગતના સહુ જહાંગીરોને

નૂરજહાન નથી મળતી માટે.

શાયર શાદ : જહાંપનાહ ! ઝુલ્મ છે ઝમાનાના ચે.

લૂલાઓને યાત્રાઓ કરવી છે,

ગદ્દસૂરતોને સુન્દરીઓ વરવી છે.

ઘણાખરા માને, પોતે જહાંગીર છે :

ઘણાખરા માને, બીબી નૂરજહાન નથી.

જહાંગીર : જેને નૂરજહાન જોઈતી હોય

.. તે નૂરજહાન કંને જઈને માગજો.

દીવામાંથી દીવો પ્રગટાવે તેમ

નૂરજહાન નૂરજહાનો પ્રગટાવે છે. ।

શાયર શાદ : સૂર્ય જેમ ચન્દ્રને ઝળહળાવે છે તેમ.

નામવર ! સાંભળ્યું છે કે કેશવદાસજીએ

વીરસિંહદેવ યુન્દેલાનું ચરિત્ર આલેખ્યું,

ને જહાંગીરનામું કવિતામાં ગૂંથે છે.

આસફખાન : બુન્દેલખંડની માટી ગંગા ધૂવે જ ને.
 બુખારા ને સમરકન્દ, બદખ ને હેરાત,
 ઇસ્ફહાન ને શીરાઝના ગુલશન
 ગુલાશે, ને પૃથ્વીમાં પથરાશે,
 ત્યારે પૃથ્વી મધમધી ઉઠશે.
 માનવીની માટીની મૂર્તિપૂજા
 ત્યાં આથમી છે ઇસ્લામથી ;
 આત્મપૂરની ગંગાએ ત્યાં પ્રગટી છે
 ઇસ્લામના બહુઈ દંડના ગેબી પરચાથી.
 થોડીલા બદખબુખારાના,
 ઇંદમેદિવેરજંગી મર્વેસમરકન્દની,
 શાયરી તો બસ શીરાઝની :
 ને ધર્મવજ એક મક્કામદીનાનો,
 —અર્ધચન્દ્રનો એ લીલો ઝુંડા.
 બાદશાહી સખાવતના છંટકાવે છંટાય છે
 દેશપરદેશની સૌ ઇસ્લામી વિદ્યાપીઠા.

જહાંગીર : તેમૂરશાહનો વંદોળ જગતમાં ફરી વળ્યો,
 પછી વાળ્યાં વિદ્યાનાં ઉપવન
 જગતજ્યોત સમોવડા ચગતાઈવંશજોએ.
 શાયરો ફકીરો સન્તો વિદ્યાગુરુઓ
 વસે છે શારદાના એ લતામંડપોમાં.
 જગતના બાદશાહોની ફર્ક છે કે
 સરસ્વતીના લતામંડપોને સજીવન રાખવા.

શાયર શાદ : અકબરશાહી સદતનતના આસ્માનમાં

બુલન્દઝકબાલ જહાંગીરશાહનો સિતારો
શાહતખ્તે બેઠો ત્યહારે
મર્વની શાયરીએ વધાવ્યો હતો
જગજ્યેતાનો એ જન્મોત્સવ.
હરાતની લાખા ફિરિશ્તાઓ બોલે છે :
ફિરિશ્તાઓએ વરસાવ્યા'તા ત્યહારે આશીર્વાદ.

આસફખાન : શાયરીના શરબત વિના
ઝીન્દગીની લિઝૂત લુખ્ખી છે.
જગતના જહાંગીરનાં ને ઝુંપડીના ખેડૂતનાં
મહારે ને પ્રકુલે છે હૈયાનાં ફૂલ
કવિતામેઘનાં અમૃતસીંચનથી.

જહાંગીર : સદતનતનો શાહ બાદશાહ છે,
સદતનતનો આત્મા શાયર છે.
શાયરને હૈયે સૌન્દર્યપૂજા છે.
સુંદરી ને કવિઓ જગતમાં હોત નહિ,
તો સૌન્દર્યપૂજા જગતમાં હોત નહિ.
કવિઓ જ ઉજવાવે છે જીવનના ઉત્સવ ;
શાયરો જ છે સૌન્દર્યમન્દિરના મુજવર.
અને આ શીરાઝી શરબત—

શાયર શાહ : હરીઓએ પાઠવ્યો છે હરીમહેલેથી.

આસફખાન : સાંઠણી કાલે જ આવી છે,
શીરાઝી શરબત લાવી છે.
મંહી કાશ્મીરનાં કેસર ઘોળ્યાં છે,
કન્યાકુમારીનાં મોતી ચોળ્યાં છે,
હિમાલયનાં હિમમાં ઠાર્યાં છે.
અંગુર હાપ્રીઝગાહના બાગમાંથી વીણેલી છે.

જહાંગીર : ત્યહારે તો આજ

જીવનમાં કવિતા છલકાઈ જશે.
નિત્યે ને નિત્યે ભરીભરીને
શાહખાનૂ, યે કેટકેટલા પાય છે
સૌન્દર્યના રસછલકન્તા પ્રેમકોટોરા !

આસફખાન : (એક લીલમલીલો શરાબકૂળે માણેકખ્યાલીથી ઢાંકેલો છે તે દાખવીને)

રૂમશામનો આ લીલમકૂળે છે :
રતનજડેલો ને સોનાસળીએ બાંધેલો.
ગોડબંગાલની યે પેટ્ટી પાર આવે
છે કામરૂદેશ ને ત્રિચારાજ્ય.
ત્યહાંની મહારાણીનો છે આ કોટોરો.
શાહાનશાહને નજર કંઈ છું.
એક જ માણેકમાંથી કોરેલો છે.

જહાંગીર : લીલમકોર્યો કોટોરો તો રાજમહેલમાં છે.

મહોદ્દો હીરો મળશે ત્યહારે
હીરામાંથી કોરાવીશું રતનખ્યાલો :
જાણે ચન્દનીઘડેલી કે સૌન્દર્યકોટોરી !
દુનિયાંની શરાબખાજી એટલે
દેહને આનન્દરંગે રંગવી.

(કુંજમાંથી પરીઓ સરિખડું દાસીમંડળ આવે છે, ગીતનાચ આદરે છે, ને શરાબખાજી મંડાય છે.)

દેહધીની નાઝ બેગમની ઇશિકયા ગજલો યે ગવાય છે. ઝીન્દગીની મદમસ્તી જામે છે.)

પ્રવેશ ત્રીજો

જમનામાં ફિરિતગાહે

(સન્ધ્યાની સન્ધિકાનાં તેજઅન્યારિયાં વાદળ જમના ઉપર ઝૂકેલાં છે, ને મોતીઘાટને આરે એક અરખાના આરસઘોટલા નીચે કિનખાખ મહેલી ને રત્નશણગારી, હંસામુખી ને પીંછપૂઠની, ફિરતી આવે છે. હંસણી સમી ફિરતી ઉભી—ન ઉભી ત્યાં તેો અરખામાંથી વીજળી શી એક નવચૌવના ખાનઝાદી લીસો રેશમદોર ઝાલો એક પાયપાંદડી નૌકાપતિના કરકમલમાં મૂકીને કઠિદેશે ખીજ હસ્તદલમાં ઝીલાઈ નૌકા-હંસીને માથે યગ મૂકીને ફિરતીમાં ઉતરે છે. મહેલો ને મિનારાઓ, અગાસીઓ ને અરખાઓમાં થઈ ઉડતી ફિરતી સડસડાટ કરતી જમનાનાં મધ્યજલમાં સરકી જાય છે.)

ખાનઝાદી : (ફૂલ ઝરે એમ હસતી હસતી)

આજે કાંઈ વહેલા વહેલા ?

શાહઝાદો : (નયનપાંદડીએ નયનપાંદડીઓ ચાંપીને)

પ્રેમીઓની પ્રેમઅદાલતમાં

વહેલા યે ગુનોહ, ને મોડા યે ગુનોહ છે ?

મહારે મેવાડને મનામણે જવાનું છે.

આજની સન્ધ્યાએ આપણે સન્ધાશું ને ?

ખાનઝાદી : (ન સાંભળ્યા શું કરીને)

માગી લીધા, મહેં માગી લીધા,

આલમના આદશાહ પાસેથી

ઝીન્દગીના બાદશાહ મહેં સાગી લીધા.

—શાહઝાદા ! હું સૂકાની થાઉં છું.

શાહઝાદો : થા મહારા જીવનનાવની યે સૂકાની.

નિરખે છે આપણી જલરમાણ

ઉંચી હોંટિ આગાના મહાલયો.

હું આપણા સઠ મહલાવું છું

સંસારની જમનામાં ઝીલવાને.

ખાનઝાદી : તો તો તું મધ્યે, હું છેડલે,

ને આપણી વચ્ચે અડધી કિશ્તી.

શાહઝાદો : સુન્દરી ગાળુછેડલો સંકોરે છે

એમ સઠછેડલો સંકોરીશ,

ને બેગીશ ત્હારી સ્હોડમાં.

હરિણી સરિખડી તું યે

એક જ છલંગે ઉતરી આવી હો !

ખાનઝાદી : શાહઝાદા ! જુઓ છે ને જનશો.

શાહઝાદો : હું તો આગ્યોતો હરણુ કરવા.

ખાનઝાદી : હરણુ કરવા ? કોનું ? મહારું ?

દિલનું તો કચ્હારનું યે કીધું ;

દેહનું હરણુ આજ કરો છો, એમ ને ?

પણ સાવધાન, શાહઝાદા !

હરવા જતાં હરાઈ ન જતા,

ઝડપવા જતાં ઝડપાઈ ન જતા.

—ને ખુર્રમ ! કહે, કય્હાં જશું ?

આગામાં તો મહેલેમહેલે છે કિશ્તીઓ.

શાહઝાદોઃ જમના વંકવોળામણી વળે છે ત્યહાં ;
 આગ્રાને પેલે છેડે,
 લેખડ ઉપરની વનકુંજોમાં :
 રાજા જયસિંહના ઘાટની ઘટાઓમાં.
 ત્યહાં સાધ્વીશું પ્રેમની પરમ એકાન્ત.

(શાહઝાદાની જમણી પાયવેલમાં ખાનઝાદી ડાબી પાયવેલ
 ચૂંચીને શાહઝાદાના વિશ્વાસ વશઃસ્થલને ખોળે આરામગાહ રચે છે.)

શાહઝાદોઃ તહમે તો ગળાના હાર બની ગયાં ને ?
 શું ખેલતાં'તાં એકએકલાં ?

ખાનઝાદીઃ શુલોની શુલખાઝી.
 નવરોઝનો વસન્તોત્સવ આવે છે ને ?
 બાદશાહબાનૂનો ખેડેલો વસન્તોત્સવ છે.
 શાહબાનૂ શુલની જેદો ચૂંચાવશે,
 ફૂલની ફૂલમંડળીઓ ભરાવશે,
 કળીઓના સુગટ રચાવશે.
 અજબ ઉજવાશે આ વસન્તોત્સવ,
 જહાંગીર-નૂરજહાનનો આ રસમહોત્સવ.

શાહઝાદોઃ જગતઃ વસન્તોત્સવ ઉજવશે ત્યહારે
 આપણે ચે ઉજવીશું આપણો પ્રેમોત્સવ.

ખાનઝાદી : (જમનાનાં જલકણનો શાહઝાદાને અભિષેક કરતી કરતી)
 રાધિકાનાં રસજલના આ અભિષેક—

શાહઝાદો : મનોહરા! હવેનાં જલથી
 કયહારે અભિષેકશો એવું ?

ચન્દ્ર ઉગ્યો છે આકાશમાં,
પણ અમૃત નથી વરસતાં.

ખાનઝાદી: કય્હાં છે ચન્દ્ર ? શાહઝાદા !

(તોફાની આંખે આસ્માનમાં યોગમ કરું નિહાળે છે.)

આપે તો સાધી છે અન્ધારી રાત.

શાહઝાદો : (શેરજીના દંડ સરખડી ખાનઝાદીની કટિવેલને વાળીને)

ઝે-ઝે આંખોમાં ઝે-ઝે પૂર્યા છે,

ને ત્રીજો માંડયો છે મુખડે.

ત્રણ-ત્રણ ચન્દ્રે ચન્દ્ર નથી દેખાતો ?

(બહાલખની મીડડી કાનચીમટી ભરે છે.)

ખાનઝાદી: (હસતાં હસતાં ને મુખડું આવરી લેતાં)

પેખું છું, ત્રણે ય ચન્દ્ર પેખું છું,

મુખડે ને નયનોમાં ઝે ઝળહળતા :

પણ શાહઝાદાને વદનમંડળે વિરાજતા.

શાહઝાદો અમૃત ન વરસે

એ-એ યે મહા-આ-રા-આ દોષ ?

(ખાનઝાદીના કરનો કમલછેડલો જલમાં તરતો આવતો હતો તે શાહઝાદાને મુખડે તરછાડી શિકરો છાંટે છે. જલશિકરો નિવારવા જતાં શાહઝાદાના હાથમાંથી સદ છટકે છે.)

ખાનઝાદી: છટક્યો કિશ્તીનો સઢપાલવડો.

જેરથી સહાજે, શાહઝાદા !

સુન્દરીના સાળુનો યે પાલવછેડલો :

છબિલી છટકાવી ન જાય.

એ ! ફળી ; ફળી હો ! હોડલી.

(શઢનો પાલવછેડ્યો સાહી પાછો આવી શાહઝાદો સૂકાન સમીપે બેસે છે.)

શાહઝાદો : હોડી નહીં ફળે, ખાનઝાદી !

પણ તું ને હું ફળ્યાં પ્રેમનીરમાં :

સનાતન જમનાનાં જલમાં.

(શઢનો પાલવછેડ્યો ખેંચી-સંકેરી નગરકાંડા આવરી લલાટ-દેશે સૌભાગ્યચુંબન કરે છે.)

ખાનઝાદી : (શાહઝાદાની આંખડીઓમાં લાંડું નિહાળી રહીને હસતાં હસતાં)

લલા, આગ્રાથી કાંઈ શરમાવ છે ?

નાચવા જ લાગ્યા તો ઘૂંઘટ શા ?

શાહઝાદો : હા, લગ્ન સૂઝી શરમાવાનું.

હું તો ઢાંકું છું મહારા અન્દ્રને :

રખેને કે આશકના શાપ લાગે.

•• ભરી ભરી આ જમનામાં,

પંખીઓ શાં પ્રેમીઓનાં હોડલાં તરવરે છે ત્યહાં,

સન્ધિકા જ છે આપણો અન્ધારપછેડો.

ખાનઝાદી : લજ્જા તો છે પવિત્રતાનો ખૂરખો, ~

પ્રેમગૃહનો પનોતો પડદો.

શરમ તો સતિયાં સહુને શોભે.

આસ્માનનો તારાજડ્યો તંબૂ—

શાહઝાદા : અર્જુનન્દ ! હાકીઝની એક ગઝલ—
પ્રેમીએના એ પાદશાહની—

અર્જુનન્દ : બુલબુલકી ઝીન્દગી ગુલે ગુલઝાર દેખના;
ઔર મેરી ઝીન્દગી તેરા દીવાર દેખના.
(લોકગઝલ)

ખુશરુ ! ગાયે આગ્રા ગાઝશે હો !
આ સહિલગાહો બન્ધ પડશે :
જીવનનાં સ્વપ્નાં આસરી જશે.
જમનાને હિન્ડોલે હોડલી ડોલે છે,
એમ આપણું યે ડોલે છે આયુષ્યહોડલાં.
વહેવા દે, વહેવા દે, શાહઝાદા !
સંસારનાં ભરજલમાં :
રસની અણુઆથમી ભરતીના મહાપૂરમાં.
પેલો રહ્યો જયસિંહનો જયઘાટ :
ત્યહાં સ્થપાશે આપણું પરમ પ્રેમમન્દિર.

(જમનાજલમાં ડોલતી-હિન્ડોલતી હોડલી જલકુતિમાં, અદૃશ્ય થાય છે.)

પ્રવેશ ચોથો સિકન્દરાની પિતૃયાત્રા

(બેહશતાબાદમાં શાહાનશાહ અકબરની કબ્ર સન્મુખ જહાંગીર બાદશાહ એકલા ખડા છે.)

જહાંગીર : આને એ મૃત્યુતિથિ છે,
જે તિથિએ મુગલાઈનો મહાનામ પડયો.
શાહબાપૂ ! કબ્ર પાછળથી સાંભળો છો ?
પરમ શાન્તિની આપની અખંડ નિદ્રા
આજ ખંડિત કરવા આવ્યો છું.
જહાંગીર આને ક્ષમાનો લિખારી છે.

(કબ્ર સન્મુખ ધૂંટણીયે પડે છે.)

• • શાહબાપૂની બાકબોચી કરે છે.)

(ધરતીને ચુમ્બે છે.)

હજારો યાત્રાળુઓ આવશે
સિકન્દરાના સન્દેશ સાંભળી જવા;
જહાંગીર અકબરશાહનો પહેલો યાત્રાળુ.

(આરમાનમાં જાય છે.)

જગતમાં જવાહીર છે, રત્નો છે;
 અકબરશાહની ખાક એથી મૂલમોંઘેરી છે.
 સર્વધર્મનાં આ ધર્મશાસ્ત્રો
 એ વાંચતો ને સાંભળતો;
 અગમગતા આ રતનદીવડા
 એના અકબરી મહેલને અજવાળતા.
 આ વજ્રકવચ એ ધરતો.
 અખખાન્તન ! એ દીવાને અજલ !
 યમરાજને સત્કારી મહેમાની ડીધી,
 રાજમહેલનો એ મૃત્યુખંડ !
 વજ્રવદની જયધ્વજ જંગમહાદુરે;
 દુનિયાની દીવાદાંડી શું દૂરઅન્દેશ મન્ત્રીમંડળ;
 જગતની અદ્વિતીય જીવન્મુક્તના—
 અધી સદ્દીના વિજયસંગાથીઓ
 છેલ્લી રજા લેતા, છેલ્લી તસલીમ ભરતા.
 કાતિલ અહર શા મહારા વિરોધી,
 અનેક યુદ્ધોના આપના જયસામન્ત
 અંબરપતિને મોકલી મહેલે નહાતર્યો.
 હું આવ્યો; ને આ આંખે જોયું તો
 શાહોનો શાહ, પુરુષોનો પુરુષોત્તમ,
 દુનિયાનો ડાહ્યામાં ડાહ્યો રાજર્ષિ,
 જગતને વિદાયના જીહાર કરતો હતો.
 સેંકડો જંગોમાં જીતેલી
 બાદશાહી સમશેર મહેલે બન્ધાવી:

દુનિયાદીપાવતો મુગલાઈનો મુગટ
 મહારે માથે મૂકી આશીર્વાદ વરસાવ્યા.
 મહાઅપરાધો મહારા માફ કીધા:
 મુગલાઈનો મહિમા જાળવવા મહને સોંપ્યો.
 સદતનતનો વારસો દીધો,
 સર્વસ્વ સમર્પ્યું, શહેનશાહ સ્થાપ્યો.
 હમ્મી, 'કદ્યાલુ' લાખી, નમન કીધું
 લવિળ્યના બાદશાહને એ બાદશાહચૂડામણિએ,
 ને લીધી પછી અનન્તની વાટ.
 એ સર્વસ્વામીનો હું નાલાયક વારસ.

(વિશ્રામ લે છે.)

શાહબાપૂ ! રાજમહેલનો એ મૃત્યુખંડ !
 પ્રભુ ત્યાં પધારેલા હતા;
 નહિ તો આટઆટલી ક્ષમા ત્યાં કેટલાંથી ?
 એ જ જગજ્ઞ્યવન્તી સમશેરથી
 સલીમ શાહબાદના દુકડા કરી
 ખીમો ફૂતરાઓને ખવડાવ્યો ન હોત !
 સરાઈગંજનાં અરણ્યોમાંનું એ ખૂન !
 ઉન્હા લોહીના એ બદળદતા ફૂંડ !
 જંગલી ભુંડ જેવો વીરસિંહ બુન્દેલો !
 દન્તુડી જેવું ત્હેનું ઝેરી ખંજર !
 રાજધીરૂપે જગતમાં પ્રભુ અવતર્યો હોય
 તે એક હતો, અકબરશાહ !

ત્રણ રાત્રી અપવાસ કીધા તહે:
 ધરતીકમ્પ જેવી ભયંકર આજ્ઞાઓ આપી.
 આશ્ચર્ય છે—આશ્ચર્ય છે એ કે
 કેમ કોઈએ ન પાળ્યાં એ શાહી ફરમાન ?
 ઓ જલાલુદ્દીન શાહ ! તહારા છેલ્લા દિવસો
 અન્ધકારથી છલોછલ ભર્યા મહેં.
 રૂધિરના ખ્યાલા તહને પાયા.
 બાદશાહનાં મુખ ને જાહોજલાલીમાં
 વિષ ને અન્ધકાર મહેં વાળ્યાં.
 ઓ જ્ઞાનલાંડાર ખવાજ અણુલ ફૂલ !
 શહેનશાહી સદતનતના ઓ ચિરાધ !
 આસ્માનને આરેથી જહાંગીરને માફ કરજે.
 તું દરવેશપુત્ર હતો.
 સિકન્દરાની પુણ્યવિશાળ છાયાઓમાં
 ફકીર કે ભૂખ્યો નહિ પોઢે:
 સિકન્દરાના અકબરપવિત્ર આરેથી
 સંન્યાસી કે સદાવ્રતસૂનો નહિ વળે.

(અંગતી કરી રહી આસ્માન લાણી નિહાળી યાચના કરે છે.)

મહારો ઈલાહબાદનો બગવો !
 ડુંગરે ડુંગર મહેં સળગાવ્યા,
 નદી થે નદમાં વડવાનગ પ્રગટાવ્યા.
 પિતા સ્હામે પુત્રે બહુ ખેંચ્યું,
 શાહાનશાહ સ્હામે શિંહાસન માંડ્યું.

જગત્શાણા રાજા બીરબલને
 આંતર્યા કાશ્મીરની કુંજે જીવવા જતાં.
 એક લાલો યે ન ઉછાળ્યો
 એ હડાપણના દરિયાવે.
 ત્યહારે હું નહોતો સહમજ્યો
 મહારા અધોર કૃત્યની અધોરતા.
 શાહઝાદા ખુશરૂના પંજાબના બગવાએ
 જોગખાવી મહને પાપની એ પ્રાદતા.
 પુત્રોનાં અપકૃત્યોથી જ સહમજ્ય છે
 પિતા પ્રત્યેના ગુનાહોની ગુનાહત.
 એ તો શાહાનશાહોનો ચક્રવર્તી હતો:
 એ તો પાદશાહોમાં પયગમ્બર હતો.
 એ આઝના ગુંજજ ! ઉત્તર દે:
 મહને માફ છે મહારા ગુનાહો ?
 એ સિકન્દરાના મકબરા ! માગ દે,
 ને પોઢણુમાંથી જગાડ પાદશાહને:
 આજ રોજે કિયામત છે.
 ક્તોહપુર સીકીના એ ખુલ્લું દરવાઝા !
 દુનિયામાં છે ઉંચામાં ઉંચા,
 અકબરશાહના યશદેહને આવવાને કાજ -
 પૂરતા ઉંચા નથી તહમે.
 ગેળની કમાન એક એને સમાવશે.
 પ્રલાટે ને સન્ધ્યાએ, દિવસે ને રાત્રીએ,
 એ રતનદીવડા ! પ્રકાશો એનો પ્રકાશ.

એ નૌખતખાના ! ચારચાર ઘડીએ વગાડજો
એના કીર્તિઘોષનાં ઘોઘડિયાં.
જહાનને જાગતી રાખજો એના યશસ્વનિથી.

[કાણેક વિરામે છે.]

શાહખાન ! મહેને એ સઝા ફરમાવો
કે જે હું ખુશરૂને કરવાનો હતો.
નૂરે મહેને વાર્યો,
જહાંગીર ખુશરૂની ખાલ ઉતરાવતઃ
નૂરે મહેને અટકાવ્યો,
હું ખુશરૂની આંખો હોલવત.
લાહોરના દેહલી દરવાઝે
ખુશરૂના સાતસો શયતાનોને શૂળી દીધી;
શાહઝાદાને તેમનાં દર્શન કરાવ્યાં.
અખબાજન ! મહેને ચે આપે
એ સઝાએ શાને નથી દીધી ?
એવી સઝાએ ફરીથી ન કરવાના
નૂરે મહેને સોગન્દ દીધા છે.
ખાલો, એ જોખની ચુકાઓ !
ભર્યાં ભર્યાં લાલપદનાં
જમનાનાં નીર ગાજે છેઃ
ગાજો એ સિકન્દરાના ગુંબજ !
મહેને મહારા ત્રણ શાહઝાદાઓએ
અકબરશાહની પ્રેતશય્યા ઉપાડી
રાજદુર્ગના સિંહદ્વાર સૂધીઃ

શાહઝાદાઓએ ને સદતનતના સ્થંભોએ
 પ્રેતયાત્રા કરાવી સિકન્દરાની કુંજોમાં.
 એ તો ભૂલ્યા નથીને ? શાહબાપૂ !
 શું શું સ્મરું ? શું શું સ્મરાવું ?
 આપે મુગલાઈ મ્હોરાવી:
 અમે મુગલાઈ માણિએ છીએ.
 દુનિયા ભૂલકણી છે:
 ભૂલે છે, ભૂલશે, ને હું ચે ભૂલીશ:
 પણ ઇતિહાસ તો અક્ષર છે.
 શાહાનશાહોનાં શિળરોમાં એ હિમાલય હતો.
 અકબરશાહની યશકવિતાથી
 મુગલાઈ સદા પ્રકાશશે પ્રશ્વીલરમાં.
 એનો કીર્તિનો અશ્વયજૂઞ્ઞ
 બીજા આસ્માન સરિખડો
 આસ્માનના બૂઝ્ઝ સ્ક્રામે ખડો છે.
 શહેનશાહો તહમને સાંભારશે,
 ને અકબરી કુરાનમાંથી સખક પઢશે
 અજર અમ્મર કલ્યાણસિદ્ધ રાજનીતિના.
 રોઝે કિયામતની પુણ્યઘડીઓમાં
 જગતના શાહાનશાહોનો ઢરબાર ભરાશે,
 ત્યહારે રાજમુગટ અકબરશાહને ધરાવશે.
 જગત જીત્યો ને મૃત્યુ એ જીત્યો તું,
 એા ઇતિહાસમાં અમ્મરનામ અકબરશાહ !

[આસ્માનને ને આસ્માનની પારનાને હાથ જોડી નમન નમી ઉભે છે.]

શાહબાપૂ! નિરખો છો ને ગેબને આરેથી ?
 સ્વેચ્છાચારેની મહારી ખોળ ઉતારી;
 સ્વચ્છન્દના મહારા સંગાથીઓને વિખેર્યા,
 તૂટેલી મોતીમાળનાં મોતી સરખડા.
 બાંધ્યા છે ઇનસાફનાં સદાગ્રત,
 શપથ લીધા પિતૃપગલે પરવરવાના.
 અડધા વર્ષની સદતનતની મહેસુલ
 ખેરાત કીધી પિતૃશ્રાદ્ધમાં.
 દેહલી ને આગ્રાના, સિકન્દરા ને સીક્રીના
 સાંઘને સન્તોને સંન્યાસીઓને ફકીરોને
 ત્રણ-ત્રણ માસ જમાડીને જમ્યો.
 એ પ્રાયશ્ચિત્તે પૂરતાં નથી લાગતાં મહેને.

[ઘડીક વિશ્રામ લે છે.]

એ પ્રાયશ્ચિત્તો ચે ઉણાં-અધૂરાં છે.
 શું શું સંભાડું જીવનની દીવાનમાંથી ?
 મહારી સ્મૃતિનો ખ્યાલો ન્હાનો છે.
 પાયકીધી સિકન્દરાની આ યાત્રાને બદલે
 પાંપણોની પાયઅંગુલિઓ કરી
 શિર આળોટતાં પિતૃયાત્રા કીધી હોત
 ત્હો ચે આશું છે આ આયુષ્યમાં તો.

[ચેડાની ઉંડાણગુફામાંથી બાંગ પોકારતો ને ગાતો એક સાંઘ આવે છે.]

સાંધ : ખેરાત કરો, ખેરાત કરો,
જગતના ઓ બાદશાહો ! ખેરાત કરો.

જગે જગતમાં જોગીરાજ એક :
કાળી અન્ધારી રાત જવાઈ રહી :
જગે જગતમાં જોગીરાજ એક. ધ્રુવ
દુઃખનો જોગી કાઈ, દિલનો જોગી કાઈ ;
આતમનો રોગી જોગીરાજ એક ;
કાળી અન્ધારી રાત જવાઈ રહી વિ०
દુનિયાનો જોગી કાઈ, દેવનો જોગી કાઈ :
પ્રેમનો જોગી જોગીરાજ એક :
કાળી અન્ધારી રાત જવાઈ રહી વિ०

જહાંગીર : જગતના ઓ જગતા જોગીરાજ !
ખન્દ-ચે-ખુદા ! આવ ને ભેટ,
અને હોલવ ખુદાઈ જલથી
જહાંગીરના હૈયામાંની હોળી.
એ લડકાઓ નહાનાસૂના નથી.
દુનિયાના અગ્નિ તો હોલવાશે, વીર !
ફકીરોની એક ખિરાદરીથી.
પ્રારબ્ધ મોટાં છે પૃથ્વીવાસીઓનાં
કે જગતમાં ફકીરીના કૂવારા ફેરે છે હજી.

[સાંધને 'ભાઈ' કહીને જહાંગીર બાદશાહ ભેટ છે : ને પછી
ફકીરોમાં પોતાને હાથે પચ્ચાસ હજાર રૂપાચશરફી ને કપડાં વહેંચે છે.]

પ્રવેશ પાંચમો

નિશાનખાઝી

[જમનાનાં જલ ઉપર ઝૂંકેલા જહાંગીરી મહેલના ઝરખામાં લાડિલી બેગમ ને સાહેલીઓ મધરાતમાં તારિકાઓ જેવી ચમકે છે.]

લાડિલી બેગમ: અમ્માન્તનની આને

નિશાનખાઝીની રાત્રી છે.

શયદા! બધી તૈયારી છે ને ?

શયદા : જી હા, બેગમ સાહેબા !

સરજ છે સઘળો કાતિલ સરન્તમ :

આપનાં નયનોની નિશાનખાઝી સમોવડો.

લાડિલી બેગમ: હસતાં હસતાં શયદાને કાનચીમટી ભરીને

રૂપ ; જીભની કટારને સંભાળજો.

શયદા : ગરીબની જીભ તે કટાર,

તાલેવન્તની જીભ તે ફૂલપાંદડી !

અદલાએ ગરીબ શાને સરજ્યાં સૃષ્ટિમાં ?

—ને સુલતાન શાહઝાદાને મુખચન્દ્રે

તાળાં—કોણ—જશે—મા—આરવાને ?

(શયદાના હોઠ આડી હાથેળી દઈ લાડિલી શયદાના શબ્દોને વરી-છરી નાંખે છે.)

બીજી સાહેલી: તેજના તારલા શા દીવામાંડયા ગરખા,

આલઆરે ઉગે ને આવે એમ,
જમનાજલમાં તરતા આવશે.
સરદાર ગોલાંદાઝને હરાવ્યો હતો
તે બન્દક પણ સજ્જ છે.
બાદશાહબેગમ પધારે એટલી વાર.

શયદા : ત્યહાં સૂધી ગાવ નિશાનબાઝીનું ગીત :
નયનોનાં તીરની નિશાનબાઝીનું.

(એક સાહેલી દિલ્હીમાં વગાડે છે, બીજી લાગ્યમધુરું ઢોલક બજાવે છે. નયનોની નિશાનબાઝીનું ગીત ગાઈ સાહેલીઓ લાટિલી બેગમને ખીજવે-પજવે છે.)

શયદા { હું વાંચું છું, સલૂણી ! એ આંખડીને વારંજો ;
અને { સોગન્દ છે, રમતાં ન બાણ કોને મારંજો ;
સાહેલીઓ : { હું વાંચું છું, સલૂણી ! એ આંખડીને વારંજો !

નથી ખેલાતી દિલ દાઝ્યા વિના નયનોની નિશાનબાઝી ;
નથી ખેલાતી દિલ દાઝ્યા વિના નયનોની નિશાનબાઝી ;
રસિકવર હો ! મગર તું સજ્જ હો તુજ દિલકું દૂલ કરવા,
તો ખેલજો, નહિ તો ન ખેલીશ નયનોની નિશાનબાઝી.

હું વાંચું છું, સલૂણી ! એ આંખડીને વારંજો ;
સોગન્દ છે, રમતાં ન બાણ કોને મારંજો ;
હું વાંચું છું, સલૂણી ! એ આંખડીને વારંજો !

શયદા : બેગમ સાહેબા ! અર્જમન્દ બાનૂ ચે
એ જં ગુલઝારનું ગુલ છે હો !
એમની ચે નયનવીજળીઓ—

(એક સાહેલી હરિણી શી દોડતી આવે છે.)

આવેલી સાહેલી : બાદશાહબેગમ ફરમાવે છે કે
રાત્રીને યે વિરહવાધા ધરાવો.
મહેલની દીપમાળ હોલવી નાંખો,
ગોખલે ને ટોડલે રતનદીવડા માંડો,
બને તો આશ્માનને યે ખૂઝાવો ;
અન્તરિક્ષમાં અન્ધકાર એકલો ઉભો રહે.
રજનીમાં રજનીરાણી પધારે છે.

(જહાંગીરી મહેલનાં સહુ બુમરોને હોલવી નાંખે છે, માત્ર રતનદીવડા ઝાંખુ ઝાંખુ ઝબક્યાં કરે છે. રૂપેરી તારાટપકીથી ભરેલો કાળી મખમલનો રાત્રિઝખો આઢેલી, મોતીપરોગ્યાં છુટાં બુદ્ધિવન્તી, રજનીની મહારાણી સરિખડી નૂરજહાન, અન્ધારા આશ્માનમાં ધીરે ધીરે ચડતી ચન્દ્રકલા શી, પધારે છે.)

નૂરજહાન : કેવી છે અન્ધારી આ રાત ?

—ભાગ્યના ભેદ સમોવડી ?

(મહેલઝખેથી રાત્રિમાં નિહાળીને)

ઝીન્દગી યે શું અન્ધારું નથી ?
સમર્પિ કેવા ચમકે છે અન્ધકારમાં !
બાદશાહનું રત્નભર્યું જાણે વદનમંડળ :
અન્ધારદેશની કે રાજકુમારીને હૈયે
જાણે ભાગ્યમોતીની માળા.
આછીનીલી નયનચન્દ્રિકા સરિખડો
તગતગે છે શન્નીશ્વરનો ચહ.

રૂપાટપકીઘૂંચ્યો અન્ધારઝખ્ખો
 પરમેશ્વરે જાણે વિધ્વને ઓઢાડ્યો.
 વિરહિણી રસિકાના ઉચ્ચમકાર જેવા
 તિમિરપૂરમાં ચમકે છે તારકકિરણો.
 સ્વર્ગગંગાની ફૂલમ્હોરી વેલ તો
 જાણે ગગનસુન્દરીના લલાટદેશની રતનદામણી.
 ફરતા ક્ષિતિજ ઉપર ઝૂલતા તારલિયા
 તો જાણે ઝૂંદે ઝૂંદે લટકતાં
 રાત્રિરાણીનાં વેણપરોવ્યાં મોતી.
 પ્રહ્માંડશહેનશાહતના શાહાનશાહી તંબુના
 રતનજડ્યા ધુમ્મટનો આ ચન્દરવો
 અદ્ભુત ને અદ્વિતીય છે.
 સકલ પ્રહ્માંડના ઓ જહાંગીર !
 નમન છે-વન્દન છે તહેને
 દેહ્લીશ્વર જહાંગીરની આ નૂરજહાનનું.
 અકળ છે, અનુપમ છે, અનનુકરણીય છે
 તું ને તહારી લીલા, ઓ પ્રભુ !

(દાસીમંડળમાં સંચરે છે : જાણે ફૂલડાંમાં ફૂલરાણી સંચર્યાં.)

તહારા મુખપદલવમાંનાં બુલબુલો
 લાડિલી ! તહેં છોડવા માંડ્યાં ત્યહારે ?
 લાડિલી બેગમપણ, ઓ બહાલપનીતરતી અમ્મીજાન !
 શીરાઝનાં બુલબુલ હિન્દમાં જીવશે ?
 નૂરજહાન : શીરાઝી શુલભા શુલઝાર

તો પ્રકુલ્લે છે અંહી.
 શીરાઝનાં આગ્રોહવા હિન્દમાં ચે હશે
 ત્યહાં ત્યહાં જીવશે શીરાઝનાં ખુલખુલો.
 શીરાઝી ફૂલ તો છે બારમાસિયાં :
 ને દુનિયાની છ ચે ઋતુઓ
 ને બારે ય પૂર્ણિમા
 ઉગે છે હિન્દના લલાટદેશે.
 હું ચે તુજ જેવડી હતી ત્યહારે
 ખુલખુલ સમી ઉડતી જગત્કુન્જોમાં.

એક માહેલી : આજે ગરૂડ શાં ઉડે છે

ગગનના ગુંગજ ભરી-ભરીને.
 ત્રિકાળમાં ચે લાગ્યવન્ત ભારતવર્ષ
 તહમારી સૌન્દર્યછાયાથી આજ છવરાયેલો છે.

નૂરજહાન : શયદા ! શાહાનશાહ જંગમાં પધાયાં છે,
 અસ્ત્રશસ્ત્રનાં ક્રિયા ભંડાર મહારે કાજ—

શયદા : જહાંગીરી મહેલના સહુ શસ્ત્રભંડાર.
 ગોલંદાઝને હરાવ્યો હતો તે,
 પાતળી નળીની અચૂકનેમી બન્દૂક દ્યો.

નૂરજહાન : ના ; આજે બીજી બન્દૂક સાધીશું.
 સુન્દરીને ચે એક જ ડટાક્ષણાણુ નથી
 નયનોથી હૈયાં વીંધવાને.
 જમનાજલમાં પડી પથરાતાં
 તારલિયાનાં પ્રતિબિંબના
 લીસોટાને ચે ભૂંઝી નાંખજો આજ

નયનવીજને ચે ફરકવા દેશો મા.
તેજકુંભ સરિખડા ગરબાઓ
જમનામાં ફિરિયુસ્કુરન્તા વહવા દો :
જાણે જગનયનોનાં ન્હાનકડાં હોડલાં.
લાડિલી ! તું એ બન્દૂક લે :
હું લઉં છું રસ્તમ શિકારીની.

શયદા : જગતની સૌન્દર્યરાણી
ભાગ્યની નિશાનબાઝી ખેલે છે આજ.

(જહાંગીરી મહેલના ડરખા નીચે જમનાનાં પાણી, પ્રોઠાના ઉરભાવ જેવાં, ધીરગમ્ભીર વહે છે ; ઉપર અન્ધારી રાત્રીનો અન્ધકાર ઝૂમી રહ્યો છે. એ અન્ધકારમાં યોગમ ફિરિયો ફેંકતો ગરબો જમના-મહેલમાં તરતો તરતો આવે છે : જાણે રશ્મિસ્કુરતી અન્ધકારની તેજકીકી.)

લાડિલી ! 'ખેલુ' નિશાન તહારે.

(લાડિલી યોગમ નિશાન માંડે છે ; જલવહેતા ગરબાને ફેંકે છે.)

નૂરજહાન : શાહુબાશ ! જીવનનું નિશાન એમ જીતજે.

(જમનાજલમાં તરતો તરતો ખીજે ગરબાં આવે છે.)

શયદા : બાદશાહયોગમને હવે જગત્નિશાન
શાં પાડવાનાં છે બાકી ?

(બન્દૂક ઢૂંધાડી નૂરજહાન વગરનેમે તક્ષણ ગરબો ફેંકે છે. ત્રીજે ગરબો તરતો આવે છે.)

લાડિલી બેગમ : શયદા ! એ તહાં નિશાન.

દેહલીના ઉમરાવનું નયન—

(ધીરી ને ધારી નેમે શયદા નિશાન પાડે છે, એમ નહાનકડા દીપકકુંડ શા ગરબાઓની પરંપરા જમનાજલમાં ઉતરી આવે છે, ફોફડ નિશાનખાડી ખેલાય છે.)

નૂરજહાન : એક વેળા તો ગોલંદાઓને યે હરાવે
એવી છે સાહેલીઓની મુજ સેના.
દિલસરોવરના પાથર્યા જલપગથારે
કાશ્મીરનાં કમળો પાડતાં હતાં,
એવા ફળે છે દીવડા જમનાજલમાં.
ગિરિપાથરી ત્યાંની ઝરફની જાજમ ઉપર
સાંભરે છે કસ્તુરીમૃગની મૃગયા ? શયદા !
કે તખ્તે સુલેમાનની સમીપના
પૂર્ણિમાના તેજસાગરમાં તરતાં
ચતુર ચકોરના ચન્દનીશિકાર ?
પાડ્યો, લાડિલી ! શાહુબાશ ! પાડ્યો તહે.
જીતજે એમ જીવનભરમાં.

લાડિલીબેગમ : પણ બાદશાહ જીતવા ક્યાં જાયે દે છે ન ?

નૂરજહાન : જો, શયદા ! જો આવ્યો :

ધીમેશથી, જલની લહરીલહરીએ ડાલતો :
નાથ છે પાણીની પગલીએ-પગલીએ.
સોનાની સળીઓ સરિખડાં ફિરણો
પરોવાયાં છે જમનાનાં જલમાં.
અદલાહ ! સચોટ છે એ નિશાન.

શયદા : જહાંગીરશાહની બહોજલાલી જેવું.

પે-એલો કિનારની મંડાડમાં સન્ટાયો છે :

શોધો ને ફોડો ત્હેને, શાહબાનૂ !

લયલા : એ સન્ટાય છે ને લપ્પાય છે

લજ્જતળાં કો લોચન સરિખડો.

નૂરજહાન : સન્ટાય છે એ ? તો દ્યો.—

શરમના ખોટા પડદા ચીરાશે જ.

(નિશાન સાધી નૂરજહાન ગોળી છોડે છે. અર્ધસ્કુટ કો માનવ-
શબ્દ શો સિત્કાર જલ ઉપર તરતો તરતો સ્ક્રામે તીરથી આવે છે.)

એ શબ્દ શેનો ? શયદા !

નીરને સ્ક્રામે આરેથી આવ્યો એ ?

એ શબ્દ તો હૈયામાં વાગ્યો.

આ તીરે પુણ્ય ને એ તીરે પાપ છે ?

નિશાન તો નથી ચૂકી હું.

વેલતૂટયાં, પડતાં ને ફૂટી જતાં,

તુંબડા જેવા હતો એ શબ્દ :

જાણે જૂઠડા જોગીતું

જલભયું તુંબડું ફસ્કાયું !

રતનદીવડો ઝબકે છે ઝાકઝમાળ :

શયદા ! લે, જા, ને જો.

(શયદા રતનદીવડો લે છે ને જાય છે. જતાં જતાં)

શયદા : જગત આવું—અન્ધારી રાત જેવું છે.

બાદશાહો, બાદશાહબેગમો,

પ્રજાઓ, મહાપ્રજાઓ, મહારાજ્યો.

છોટે છે ગોળીઓ આમ અન્ધારામાં,
 ને કિસ્મતપ્રેર્યાં જગતગહાદુરો શાં
 ભૂલે છે કે પાડે છે જીન્દગીનાં નિશાન.
 ને એમ અલેદ્ય અન્ધકારમાં
 જગતની જમના વહે જાય છે.

[રતનદીવડો લેધને જાય છે.]

નૂરજહાન : જાવ, નીંદપાંગડીઓમાં પોઢો જઈને.

(સાહેલીસંધ જાય છે.)

જીન્દગી જ છે અન્ધારી રાત.
 એ અન્ધારામાં જ ફેડવાનાં છે
 સહુએ જીન્દગીનાં નિશાન.
 આજ મહારા ભાગ્યની મધરાત.
 આકાશ ઉપરે જાણે પડદો પડ્યો,
 આસ્માન હોલવાઈ ગયાં.
 એવી છે અન્ધારી આ માઝમરાત ;
 અને એવા જ છે,
 મિથ્યા - મિથ્યા - મિથ્યા,
 જગતની નિશાનબાજીના સહુ ખેલ.
 ઉપર તારલિયે ઝગમગતું આસ્માન,
 નીચે જમનાને આરે હું જગવિહારિણી :
 જાણે માથે આલના જાગ લેધને
 ઘૂમડી ઘૂમું છું જગને ઘાટ.

પ્રવેશ છઠ્ઠો

જહાંગીર બાદશાહનો દરબાર

(ચમકતાં રતનનયનાળા સુવર્ણના સિંહરાજે ઉપર માંડેલા સસ્તનતના મણિજડિત તખ્ત માથે મુકતામાળનાં ને હીરામાણિકનાં તોરણ ઝૂલે છે, ચારે છેડે જવાહિરના અંગૂરી ઝૂમખાં લટકે છે ; ને સન્મુખ ત્રણ સુવર્ણ કંડેરાઓ છે. આગળ રેશમી ગાલીચા ને જરિયાનની જાળમે પાથરી છે. મંહી બાદશાહના અમીરઉમરાવો ખડા છે. સિંહાસનની પાછળ છત્ર ચમ્બર ને પાંખાધારી રૂપવન્તીઓ ઉભી છે.)

એક ઉમરાવ : શાહઝાદા ખુર્રમ પધાર્યા છે

હિન્દવા સૂરજને જીતીને.

ગોવાનો એલચી : ઈગ્લિશ્તાનના એલચી આવ્યા છે,

દરિયાવના મગરમચ્છ સમોવડો.

ચોથો ઉમરાવ : કહે છે લૂંટાયો છે બરહાનપુરને ઘાટે.

ત્રીજો ઉમરાવ : વિન્ધ્યાચળની પેલી પાર,

નર્મદાનાં ઘેરાં વન ઉતરીને,

એક જાગ્યો છે બહાદુર,

તે કહાવે છે પોતાને છોટો અકબર.

આસફખાન : સૂર્યાસ્ત પછી તારલા પ્રગટે છે ને ?

પહેલો ઉમરાવ : શાહઝાદા ખુર્રમ ત્યાં સિધાવશે.

(પ્રૌઢાવસ્થાના મદલર માતંગની ગતિએ મલપતો, રત્નભર્યા પણુ સાદાઈ શો સોભતો, શાહાનશાહ જહાંગીર પધારે છે. ટહાપણુ ને દુર અંદેશીની મૂર્તિ સમો વઝીરે આઝમ મીરઝા અચ્ચાઝ અને રત્નછોડ સરિખડા શાહઝાદા શહરિયારનું રાજમ ડલ સંગાથે હોય છે. સહુ ઉમરાવો ધૂંટ-ણિયે પડી સીજદો કરે છે, આસફખાન રાજસિંહાસનનાં પગથિયં આગળ નમન નમે છે. ખાદશાહ સિંહાસને જઈને વિરાજે છે. પહેલા કઠેરામાં જમણી ખાલૂ શાહઝાદા ને શાયર શાદ ને વઝીરે આઝમ ને સિપેહસાહાર ખાનખાનાન ઉભા છે : ડાબી ખાલૂ આસફખાન મહાખતખાન બિદૌની ને શેખુલ સદતનત ઉભા છે. શેખ ઉમરાવોથી બીજો કઠેરો ઉભરાય છે. ત્રીજા કઠેરામાં આમવર્ગ ઉભો છે.

આસફખાનની ઇશારતથી ગૌડખંગાળના નઝરખન્દીના ખેલાડીઓ આવી નઝરખન્દીના ખેલો આદરે છે : છેલ્લે છેલ્લે આસ્માનમાં વિમાનો ઉડાવે છે.)

જહાંગીર : નઝરખન્દીના વિમાનોની મુવાફિક

કંઈ કંઈ સદતનતો ઉડી ગઈ,
ને કંઈ કંઈ ઉડી જશે આસ્માનમાં.

વઝીરે આઝમ : જહાંપનાહ ! સારી યે આલમ

નઝરખન્દીનો ખેલ છે ખુદાનો.

આસફખાન ! કોણ છે આ ખાલૂ ?

આસફખાન : (રાજસિંહાસનની સમીપ આવીને)

કેશકલાપમાં કેસૂ પરોવેલી,

ભાગ્યદેશે પીયળ અર્ચેલી,

હસ્તાંજલિમાં કુંકુમથાળ ઝીલેલી,

અગ્નિઝાળ સમોવડા કેસરિયા વાઘામાં

એ હિન્દુ કેસરિયાણી છે.

બાદશાહ પાસે પરવાનગી માગે છે
સ્વામી પાછળ સતી થવાની.

[શિર ઝુકાવી સન્મુખ ખડો રહે છે]

જહાંગીર : લયલાની પાછળ મજનૂને
ઘેલા થવા હક છે કે નથી ?
શીરીન પાછળ ફરહાદ પહાડો ખોદે :
તો મજનૂન પાછળ કોઈક લયલા
ને ફરહાદને કાળે કોઈક શીરીન
કોક દહાડો તો જનકરોશી કરશે ને ?
જ્યાં જ્યાં સાચો પ્રેમ છે
ત્યાં પતંગ જવાલામાં જ જલશે.

વઝીરે આઝમ : પ્રેમનાં પયગમ્બર સમોવડી
એ તો જવલ્લાની કો જોડલી.

જહાંગીર : હડાપણના મેરૂ અકબરશાહનો
કાનૂન સાચો છે, પણ અધૂરો.
... સતીના ઢોંગ છે, માટે મનાઈ કીધી ;
અપવાદિયણ આજ્ઞા કો માગે,
સાચો પતંગને જવાલામાં જલવું હોય,
તો પરવાનગી આપજો પ્રેમપંખિણીને.

સતી માતા : તહાઈ કલ્યાણ થશે, બાદશાહ !
સતીઓ બન્ધ કુર્યે સંસાર સુધરશે નહિ.
તહારાં જેવા તખ્તે વિરાજશે ત્યાં સૂધી
મુગલાઈનો સૂર્ય મધ્યાકાશમાં તપશે.

(સિંહાસનને કુંકુમના થાપા દે છે, બાદશાહને કુંકુમછાંટણે વધાવે છે ; સારી રાજસભાને આશીર્વાદની કુંકુમછાળથી ભરી ' જય અહાલેક ' પોકારતી સતી માતા સિધાવે છે ;)

જહાંગીર : [દરબારભરતી કુંકુમવાદળી શમી ગયે]

આ વૃદ્ધા ને વૃદ્ધ કોણ છે ?

(કંગાલ ચીંધરેહાલ દંપતી ધૂંટણિયે પડી ઝમીનખોસી કરે છે)

વૃદ્ધ : નિઃસન્તાન થયેલાં અમે માળાપ :
આંધળાની લાકડી, ઘડપણનો થાંભલો,
સંસારનો એકનો એક વિસામો, અમારો દીકરો,
બંગાળના સૂબાના હાથી નીચે ચગદાતાં
અમારું નજીબોદ ગયું તે.

વઝીરે આઝમ : શાહી રુક્ષે તહમને તો દીધો'તો ને ?

વૃદ્ધ : હા, નામવર ! દુનિયાના દીવા !

દયા કીધી'તી બાદશાહબાપૂએ.

વાટખરચી ચે દીધી'તી.

ખાતાં ખાતાં બંગાળ પહોંચ્યાં.

શાહી રુક્ષો સૂબાને સોંપ્યો,

તો સળગતી શઘડીમાં નાંખ્યો.

ઘર લૂંટ્યાં, બાર લૂંટ્યાં હમારાં :

વાટેઘાટે ને વગડે વગડે

હરાયાં ઢોર જેવાં રખડતાં કીધાં.

માર્ગે ભીખતાં ભીખતાં આગ્યાં છીએ.

કહે, તખ્ત આગળ ફરિયાદે કેમ ગયાં ?

કહે, શાહ ને હું બાલમિત્રો છીએ.

સુખદુઃખનો આધાર પુત્ર ગયો,

ઘડપણનું ઘરનું ઢાંકણું ગયું.

પુત્ર પાછળ સર્વસ્વ પુણ્ય કીધું હોત

તો એ ન દાઝત આટલું દિલ.

વૃદ્ધા : ને બાળકો એ ગતે જાત.

જહાંગીર : (આંખમાં રતાશ ને લગ્નરમાં દુર્ગંદારની વજ્રકમાન
ચહેરો સમા)

અય દુનિયાના ડહાપણ !

મીરજા સઘડુલ્લાહ દરબારમાં હતા ને ?

(બાંગાળનો સૂબેદાર મીરજા સઘડુલ્લાહ સન્મુખ આવે છે ;
ઝમીનની ખાક લઈ બાગ્યદેરો લગાડી ખડો રહે છે)

મીરજા સઘડુ : પૃથ્વીના પાદશાહ ! બન્દાની ભૂત થઈ છે.

શાહી ફરમાનનાં અપમાનની બેઅદબી—

જહાંગીર : નિઃસન્તાન—પુત્રવિહોળાં એટલે શું ?

એ સહમજ્જે છે ? મીરજા !

પુણ્યલોક બાબા અકબરશાહ સહમજ્જતા :

કે પૂછો બાદશાહબેગમને.

અકબરશાહના રાજમહેલોમાં

ઇનસાફની બાદશાહી હું સ્થાપીશ :

આંખને સાટે આંખ,

ને કાનને સાટે કાન.

[સિપેહસાહાર બહી ફરીને]

બાદશાહતના જયવંશ : એ સિપેહસાહાર !
 બાદશાહી હાથીહાદે બેસાડો
 આ નિઃસન્તાન માળાપને.
 સઘડિ ! તું મહારો બાલમિત્ર છે.
 તહારી કબ્રને આંસૂથી ભીંજવીશ;
 દેહલીઆગ્રા તહારો શોક પાળશે.
 મિત્રને માટે રડીશ,
 પણ પ્રજાને માટે ઝૂરીશ હું.
 વીસરી ગયો, સઘડિ ! તું કે
 શાહી મૈત્રી બાલક અગદવાને નથી,
 સૂબાગિરિ ઘરખાર લૂંટવાને નથી.
 જાવ, સિપેહસાહાર ! જાવ
 સૂબાને લેઈ સાડમારીના અગડમાં.
 મૂળા બાલકના માળાપનો હાથી
 છોડો એ અત્યાચારી ઉપર.
 વૃદ્ધ વિરાજ્યા બાદશાહી હાથીપગલે
 છુંદાવો એ જૂદમની મૂર્તિને.

(રાજસભા સ્તબ્ધ થાય છે. મીરજા સઘડિ વાળ ખીંચે છે ;
 બાદશાહની આંખડીમાંથી એક આંસુ પડે છે. મીરજાને ને વૃદ્ધોને લેઈને
 સિપેહસાહાર સિધાવે છે)

આસફખાન : [મધ્યયુગના ન્યાયની પરુષતા થોડીક વારે વાતાવરણમાંથી
 આછી થયે આગળ આવીને]

ઈંગ્લિશિયાનો એલચી

જહાંપનાહની પનાહે આવેલ છે.

જહાંગીર : છેક દરિયાઉતારના દેશમાંથી ?

બિદોની : મક્કા શરીફની યે પેલી પારથી.

જહાંગીર : (સહજ મુખ મલકાવી બિદોનીને)

મૌલાના ! હઝરત પયગમ્બર સાહેબના

પરમેશ્વરી હુકામણનાં કિરણો

મક્કા શરીફની દશે ય દિશાઓમાં

શું નથી પરવરી રહ્યાં ?

—આવવા ઘો ઈંગ્લિશિયાના એલચીને.

(આસફખાનની ઈશારતથી બીજા સુવર્ણકોરામાંથી બે ઉમરાવો ઈંગ્લિશિયાના એલચીને તેડવા જાય છે. વહીરે આજમ જહાંગીરશાહ સમીપે જઈને શ્રવણમન્ત્ર કંઈક નિવેદન કરે છે.

ફાંજીકમાં બે મિત્રો સંગાથે સર ટોમસ રો દેહલીના બાદશાહી દરબારમાં પધારે છે. પાછળ ત્રણ પરિચારકો શાહી બેટા લઈને આવે છે. બીજા કડેરે પહેલી વાર, પહેલે કડેરે બીજી વાર, ને પાંચતળે ત્રીજી વાર શિર ચૂકાવી નમન નમી ઉભે છે.)

જહાંગીર : બિરાદર ઈંગ્લિશિયાના બાદશાહ

છે તો ખુશમિઝાજમાં ને ?

સર ટોમસ : બાદશાહ સલામતે સલામ કહાવી છે,

નામવરની તનહૂરસ્તી પૂછી છે.

પૃથ્વીગાજતા મુગલાઈનાં યશોગાન સાંભળી

મોકલ્યો છે મહુને પૂર્વદેશમાં.

મૈત્રીનો ખરીતો પાઠવ્યો છે.

વહીરેઆજમ : આપની શરીરવેલ તો ખુશમિઝાજ—

સર ટોમસ : અમે તો સાગરનાં સફરી વહાણ.

તાપીને તીર બરહાનપુરમાં
 શાહઝાદા સુલ્તાન પરવીઝની
 મહેમાની માણીને આવ્યો છું.

(બાદશાહી ખરીતો વઝીરે આઝમને આપે છે. ને પંજી સાહી
 મેટમોગાદો બણી નિહાળીને શરમિન્દગી કાંઈક દાખવતાં દાખવતાં)

ને દોસ્તીની આ ભેટો પાઠવી છે.
 એક ચારક છે ચોકડી ઘોડીલાની.
 મહાસાગરનાં મોજાં અમારે ગઢ છે,
 દરિયાવની ગલીઓ અમારે મહેલ છે.

જહાંગીર : ભરતખાંડની બાદશાહી સલ્તનતમાં
 ખ્રીસ્તીઓ છે, પાદરીઓ છે, ખ્રીસ્તી દેવળે છે :
 માણુજો મહેમાનીની મોજ
 તુમારી એ ખિરાદરીમાં.

વઝીરે આઝમ : મુગલાઈની ખિરાદરીના એલચી !
 તુમે તુમારી રસમો પાળવા માગી.
 મુગલ બાદશાહની ઉદારતા વિશાળ છે,
 ને પરવાનગી ફરમાવે છે :
 એવી બાદશાહી ઉમ્મેદથી કે
 કદી યે કે હિન્દી સલ્તનતવાસી
 સલ્તનતે ઇંગ્લિશિયામાં સિધાવે
 તો તુહેની યે રસમોને સન્માનશે.

[બાદશાહ બણી ફરીને]

જહાંપનાહ ! એમના દેશફરતા
 દરિયાવના છે બગીચા.
 શાહ ચન્દ્રગુપ્તના શાહી દરબારમાં

યવનવનનો હાથી મેગેસ્થિનિસ હતો :
બાદશાહ જહાંગીરના રાજદરબારમાં
ઇજિપ્તશિયાનો એલચી આજ ખડો છે.

સર ટોમસ : અડધી પૃથ્વી ખેડીને, નામવર !
ફેગટ નથી આવ્યો હું આટલે દૂર.
અમે બહુપારી છીએ,
વ્યાપારની છૂટ માગીએ છીએ.
ને એક કો બાદશાહી બન્દરને
કિલ્લાકાંગરાથી શણગારવાની રખા.

બાજીરે આજમ : મુલ્કમશહર બાદશાહી સદતનતમાં
સહુ કોઇને પરવાનગી જ છે
વસવાની ને વ્યાપાર ખેડવાની.
તહમારી સદતનતમાં છૂટ જ છે ને
વ્યાપારની ને વસવાટની ?
વિશેષ શું વાંચે છે ઇજિપ્તશિયા ?

સર ટોમસ : જગતસફરી જહાજો આવી નાંગરે છે
એ પૃથ્વીપ્રસિદ્ધ સૂરત બન્દરે
કોઠી નાંખવાની પરવાનગી ને ઇજિપ્ત.

આસંકાખાન : જહાંપનાહ ! પહેલી અષ્ટવર્ષીમાં
બસ્સો ટકા નફો વહેંચ્યો છે.

મિર્ઝાની : તો ફેગટ આવે આટલે આધે
મહાસાગરનાં તોફાન ખેડીખેડીને ?

સર ટોમસ : સૂરત ખંભાત ને અહમદાબાદમાં—
ફિરંગીએલચી : ફિરંગીસ્તાનનો વાંધો છે
જહાંપનાહના દરબારમાં,

વઝીરે આઝમ : જહાંપનાહ વિચારશે સહુની વિનતિઓ.

(સર ટામસ રોને આસફખાનની પડોશમાં જઈ ઉભવા વઝીરે આઝમ ઈશારત કરે છે.)

જહાંગીર : ઝમાનાના દાનેશમન્દ વઝીરજી !

ઈરાની એલચીને ચે આમન્ત્રી લેશે ?

વઝીરે આઝમ : જેવું નામવરતું કરમાન.

(વઝીરે આઝમની ઈશારત થતાં ખાન આસફખાન જાતે જઈને ઈરાની એલચી મહમ્મદ રિઝા બેગને તેડી લાવે છે. બીજે સુવર્ણકંઠે પહેલી ઝમીનબોસી, પહેલે સુવર્ણકંઠે બીજી ઝમીનબોસી ને પાચતખ્તે ત્રીજી ઝમીનબોસી કરે છે, શાહી બેટા સિંહાસનને પગથિયે ધરે છે, ને શિર ચૂકાવી ઉભે છે.)

રિઝા બેગ : આરુમાનને અન્નવાળતા આજ

એ તેજગોલ છે, સૂર્ય ને ચન્દ્ર :

એવા છે ઈરાન ને હિન્દના શાહો.

જહાંગીર : બિરાદરે આલી શાહ અબ્બાસની

ગુલે ગુલઝાર સમી ખુશબો,

પ્રેમપાદશાહ હાફીઝની કવિતા શી,

જહાન ભરી ફેરે છે.

સદ્ગતનતે હિન્દ પાણુ

બેનમીઝ નથી રહી

ફારસી ગુલઝારની ખુશબો ને શાપરીની.

અમારા દાદાબાને જીત્યુંતું હિન્દ

એ શૂરના શૂરા વડિલની સહાયતાથી.

વઝીરે આઝમ : ગઝલ, ગુલાબ ને ખુલખુલની. એ ભૂમિ,

આઅદી ને હાફીઝનો એ ગુલઝાર.

સૌન્દર્ય ને કવિતાનાં એ કીડાઉઘાન.
સારી જહાનમાં વરસે છે
આજ તો ઇસ્લામની સંસ્કૃતિનાં અજવાળાં.
(નેપથ્યમાં, અન્તરિક્ષ ડોલાવન્તા નાદે)
શશિયર ઉગ્યો આલ.

વઝીરે આઝમ : પધારો, પધારો, કવિરાજ !

સદતનતના મધ્યાહ્નના ચોકમાં.

[એક કુમારિકાને માથે કિનખાળવોટી પોથી છે ; હાથમાં
અતલસી નેનળો ભાલો છે ; એમ વીરમૂર્તિ બુન્દેલખંડના કવિ કેસવ-
દાસજી દરબારમાં પધારે છે. વઝીરે આઝમ કવિરાજના સન્માનાર્થે સ્હામા
નય છે.)

કેશવદાસજી : (ઉદ્યાતા સમોવડ સિંહનાદે)

નલ ઝગડ્યો, રજની ખીલી,
શૂટ્યા તિમિરના ગાલ ;
જહાંગીર દિલ્લીશ ! તું
શશિયર ઉગ્યો આલ ;
તું શશિયર ઉગ્યો આલ.

જહાંગીર : પધારો, કવિરાજ !

ભર્યા-ભરેલાં તો ગાજે છે ને
બુન્દેલખંડનાં એ વીરોનાં વન ?

કેશવદાસજી : વાઘને પગલે વીર ઘૂમે છે ત્યાં.

બાદશાહનાં કિરણે અજવાળાં ઉગ્યાં ;
અન્ધારાં થે ઉજળાં થયાં.

ચન્દ્રદેવ રજનીને ચમકારાંય,

એવી ચમકારા ઉરે છે ત્યાં બાદશાહી

બાદશાહી ચન્દ્રરાજની ચન્દ્રજ્યોતથી.
ચરણે ધરે હું આ જહાંગીરચન્દ્રકાઃ
પૃથ્વીમા સમ પ્રકાશશે પૃથ્વીભરમાં.

સાગરમાં સરિતા ઢળી,
ઢળ્યો નિધિ નદીદેહઃ

નૂરજહાનજહાંગીરનો

અદ્ભુત સંગમ એહ :

નૃપ ! અદ્ભુત સંગમ એહ.

જહાંગીર : કવિરાજ ! રત્ન છો હિન્દી સાહિત્યના.
રસિકપ્રિયાજની નવીન લેખાવલિમાં
મૂઠ્ઠા સંગમાલંકારનું એ ઉદાહરણ.
વઝીરે આલમ ! ગોદાવરીતીરે પંચવટી હતી :
સોંપજો કવિરાજ કેશવદાસજને
ગંગાતીરના પાંચ ગામની એવી પંચવટી.
સ્વીકારશોને એ બાદશાહી નગર ?
આપશોને બાદશાહને એટલાં એહશાન ?
બાદશાહોને ભૂલી જશે જગત ;
પણ નહીં વિસારે ભૂલકણા જગતલોક
બાદશાહીને એ અમૃતછાંટણુહાર કવિરત્નોનિ.
બાદશાહતમાં બાદશાહોનાં માન,
એવાં લોકહૈયામાં કવીન્દ્રોનાં સન્માન.

કેશવદાસજ : શાહબાનુ રસલહરી, ને

શાહ ગભીરધીર અર્થ ;

મળ્યે-ભળ્યે મુગલાધનાં

ગાજે કવિત સમર્થ ;

જગ ગાજે કવિત સમર્થ.

(શાહી : સત્કારને શહેનશાહી કંઠે ગડગડે છે; નાણે કે બાદશાહ દરબારમાં પધાર્યા. હૃદયપુરના અમરસિંહ મહારાણાના પાટવી કુમાર કરણસિંહજીને લઈને શાહઝાદો પુરૂરમ પધારે છે. રાજસભા બંને • ચ રાજકુમારોને સલામ ભરે છે. બંને કુમારો સાથે સાથે ને એકસરખું પાદશાહને નમન નમતા પાયતખ્ત સન્મુખ પધારે છે.)

કેશવદાસજી : શાહબાશ, અશ્વનીકુમારોની જોડલીને શાહબાશ.

પુરૂરમ : અળખાળન ! હિન્દુઓના પાટવી,
મેવાડના મહારાણાના આ યશવૈભવ
વીરમુગટ રાજયુવરાજ કરણસિંહજી.

જહાંગીર : પધારો, મેવાડકુમાર ! મુગલાઈના દરબારમાં.

કુમાર કરણ : દેહલીપતીને જુહાર છે મહારાણાજીના.

જહાંગીર : મહારાજકુમાર કરણ ને શાહઝાદો પુરૂરમ
શહેનશાહતની જે આંખો છે.
રાણોજી દેહલી જેવા કચ્છારે પધારશે ?

કુમાર કરણ : જમનાજીના રાજઘાટ કરતાં
રાણાજીને ગમે છે આરાવલ્લીના આરાઓ;
ને એકલીંગીજીનાં ગુફામંદિર.
ત્યાં—ગિરિમાળાઓમાં વૃધવે છે

.. સિંહોનાં વનમાં એ સિંહઃ
આઠસો વર્ષની હમારી સ્વતન્ત્રતાના
સિંહનાઢગાજનતા રાજદ્વારોમાં.

જહાંગીર : પુરૂરમ ! ઘોડા ખેલાવજો, શિકારગાહે જજો;
આરાવલ્લીના યુવરાજને રીઝવજો.
આપો કુમારને બાદશાહી લેટો;
રત્નજડી સમશેર, સોનામઢયો લાલો:

અરબી ઘોડીલા, ગોડવનનો ગજરાજ.

કુમાર ! શિકાર ખેલજો

શાહઝાદાઓની સંગાથે સંગાથે.

વઝીરે આઝમ : સિંહનો યુવરાજ સિંહ છે.

સુલ્તાન અદલાહ ! મુગલાઈ મ્હોરી.

શુકરશુઝારી ! સદ હુઝાર શુકરશુઝારી !

મુગલાઈના જયધ્વજે કલગી મ્હડી.

હિન્દુ ને મુસલમાન તો

સદતનતની બે આંખો છે,

એ બે આંખે સદતનત દેખતી છે.

આસફખાન : હાથીપોળે હાથીહોદ્દાની જયનોખત વગાડો,

ચિતોડ દરવાઝે તોરણ બાંધો.

દિલ્લીઆગ્રાને, જવ, શણગારો

ને ઉજવો અપૂર્વ જયમહોત્સવ.

સદતનતનો અદ્દભુત છે આ વિજય.

જહાંગીર : મેવાડના મહારાણાનો રાજયુવરાજ

પાદશાહના પાદશાહઝાદાનો છે સમોવડિયો.

આજ મુગલાઈનો મધ્યાહ્ન ઉગ્યો.

શાહઝાદા ! ભારતજયનો જયધ્વજ

આજે ત્હોં ફેરવ્યો ભારતશિખરે.

ઉમરાવો ને આલમ આખી

ઓળખશે શાહઝાદા ખુર્રમને

આજથી શાહજહાનને નામે.

ફરફરાવજો આ ત્હારો તમનતાઘનો ઝુંડો.

મેવાડના મહારાણાથી દેહલીના બાદશાહ

ઉદારતામાં નહિ ઉતરે.
અય વઝીરે દાનેશમન્દ !
છતેલો બધો યે મુદ્દ
પાછો વાળો મહારાણાજીને.
અમ્મર ચિતોડ તો છે
ક્ષત્રિયોનો ત્રિકાળનો કીર્તિસ્થાન.
આવો, બન્ને ય રાજકુમાર પધારે,
ને વિરાજે મહારે સિંહાસને:
મહારી જસણી ને ડાળી પાંખો છે.

(બન્ને ય રાજકુમારને સિંહાસને બેસાડે છે.)

વઝીરે આઝમ : બુલન્દશંકખાલ અગ્ગાજાનનો આત્મા
બેહશ્તમાં યે રાજી થશે,
સિકન્દરામાં બીડેલી આંખો યે ઉઘડશે.

આસફખાન : મહારાણાજીની સત્તર હાથીની મળી હતી
શાહઝાદાપાડવી બાદશાહને લેટ.
મેવાડનો આલમગુમાન હાથી !
બાણે આરાવલ્લીનું ચાલતું શિખર !
તારાગઢની છાયામાં આલમગુમાને મ્હડી
બાદશાહે સવારી કીધી, સોનૈયા ઉછાળ્યા.

પુરુરમ : જહાંપનાહ !—

(બાદશાહી ન્યાયઘંટાની સોનાસાંકળ એવે વાગે છે.)

જહાંગીર : શાહઝાદા ! ન્યાય ખેલો, મસલત પછી.
વિજયમહેલસેવો યે ઇનસાફની પછવાડે હોય.
જૂઓ, કોઈ ન્યાયની બાંધ પોકારે છે.

અયિ અકુલમન્દે ઝમાના !

જેજે, મહારી પ્રજા ન્યાયસૂની ન રહે.

(એક ઘોળણ દરબારમાં આવે છે: દરબારીઓ ત્હને બન્ને કહેરાઓની વચ્ચેવચ્ચે લઈ જઈને ઉભી રાખે છે.)

વઝીરે આઝમ: બાદશાહની રૈયતને કોણે પીડી છે ?

ઘોળણ : દૂરઅન્દેશ ! શાણા ઓ વઝીર સાહેબ !

ન્યાયના કિયા કાનૂનોમાં છે

ગુનેહગારને શોધી કહેવાની ये

દલાયેલાં દુઃખીની ફર્જ ?

ગુનેહગારને હું શોધી આપું

ત્હારે આપ સજા ફરમાવશોભ ?

તો ઉઘાડી આપો રાજમહેલના દરવાજા:

ગુનેહગાર રાજમહેલમાં છે.

જહાંગીર : (ન્યાયાધીશની ગમ્ભીર મુદ્રાથી)

બાઈ ! તહારી કથા કહે.

ઘોળણ : અમે ઘોળી છીએ,

દેહલીઆચાના મેલ ઘોઘએ છીએ.

ગયા અકવાડિયાની આ જ રાત્રિએ,

અન્ધારી મધરાતના તારા

પ્રકાશતા'તા ત્હારે,

જમનામાં ગરબા તરતા તરતા આવ્યા,

ને રાજમહેલમાંની બન્દકગોળીઓથી

ફડોફડ નિશાન ફૂટવા માંડ્યાં.

ઓચિન્તાની એક ગોળી આવી;

તે છેદ્લી જ ગોળી હતી;

ને મહારા ઘોળીના પ્રાણ લીધા.

રાજા ! ગુનેહગાર રાજમહેલમાં છે.

જહાંગીર : બાઈ ! તારો પતિ ! ને રાજમહેલમાંથી ?

ઘોળણ : હા, જહાંપનાહ ! મહારો ખાવિન્દ :

આજે હું અનાથ છું ;

ખાગડી ભૂખે ટળવળે છે.

જહાંગીર : રાજમહેલના ઝરખે ઝરખા હુંદો,

આસફખાનજી ! ગુનેહગારને હાઝર કરો.

મહારી પ્રજાને પીડશે,

રાજમહેલ પણ તહેને શરણું નહિ દે.

(ખાદશાહી તખ્ત પાછળથી બુલબુલ ક્રે બોલવું હોય એવો સુમધુર આવાજ આવે છે.)

સખૂર, ઓ શહેનશાહે આલમ ! સખૂર.

[સોનારપેરી કિરણસળીનો રાજસિંહાસન પાછળનો, આરમાનનો દુકડો આછાવા શો, પડદો ડોલે છે; રત્નાંગર સજ્જેલી, મેઘરયામ મોતી-ખૂરખો ઓઢેલી, શાહાનશાહી મુગટ માથે માંડેલી, સલ્તનતની શહેન-શાહરાણી નૂરજહાન શાહી તખ્ત પાછળથી પધારે છે; પાયતખ્તે સીજદો ને જમીનખોસી કરી ઘોળણ સમીપે જઈ ઉભે છે.

અશ્ચર્યચક્રિત રાજદરબાર ચિત્રવત્ બને છે, આસફખાન પૂતળા શો ચાલી જાય છે.]

નૂરજહાન : જગતના લોક ! સૌ સાંભળજો.

જહાંગીરશાહનો ન્યાય અવખોડાય

તો નૂરજહાનનું નૂર અસ્ત પામે.

શાહાનશાહી રાજદરબારમાં

ગુનેહગાર હાઝર છે :

મધ્યરાત્રી છેલ્લી ગોળી મહેં છોડી હતી.

જહાંગીર : નૂરે જીર ! જહાનના જયેતિ !

આંખોનાં શીવી લેવાં,
અંગડાની ખોળ ઉતરાવવી,
શૂળીનાં શિખરે ઝૂલાવવાં:
અમાનુષી એ સઝાઓ અટકાવી
જહાંગીરના ન્યાયને તહમે ઉજ્જવળ કીધો.
ખાદશાહી મહેલની, તેમ જ
ખાદશાહી ન્યાયની તહમે શોભા છે.
આ ખૂન નૂરજહાનને હાથે ?
સૌન્દર્યને હાથે શયતાનિયત ?
ચન્દ્રકિરણો ખૂનનાં ખંજર નીવડે ?

નૂરજહાન : જગતસ્વામિન ! સ્વામીવિહાણી સુન્દરીનો
અનુભવ મહને થ તે છે.
જગતમાં ન હજો એ કોઈને.
મુજછોડી જન્મકગોળીથી ઘોળી મૂવો,
પણ ઘોળીને ગોળી મ્હેં મારી નથી.
અન્ધારી મધરાતમાં જમનાજી ડોલતાં,
ને જમનાજીમાં દીવડાદીપ્યા ગરબા ડોલતા.
જહાંગીરી મહેલના ઝરખેથી
નિશાનખાઝી આઢરી અમે.
આકાશમાં તારા વહે છે,
જમનાજીમાં એમ વહેતા ગરબા
નેમ માંડી માંડીને ફેડ્યા.
ત્યહારે ગોળી વાગી હશે:
કોઈએ કોઈને ગોળી મારી નથી.

દેહલી ગોળી મહેં છોડી છે.

જહાંગીર : આસફખાનજી ! લાવો, મંગાવો

નિશાનખાઝીની એ જ બન્દૂક.

('આસફખાન ચમકે છે, થંભે છે, આજ્ઞા જેવો એકરોશ નિહાળી રહે છે.)

ઇન્ધરી ને બાદશાહી ફરમાનને

એ વાર બોલવાપણું ન હોય.

આસફખાનજી ! એ જ બન્દૂક.—

નૂરજહાન : શયદા ! એ જ બન્દૂક લઈ આવ

મધરાતની નિશાનખાઝીની.

બાદશાહી ફરમાન છે.

લાવ, તીરંદાઝને એ જ તીરે વીંધે.

[એ ભયંકર રાખ્દોથી રાજસભા ફાણેક થઈ ઉઠે છે.]

ખુર્રમ : આંખને સાટે આંખ, કાનને સાટે કાન.

અળખાબાન ! ઇનસાફની સાંકળ—

જહાંગીર : ઇનસાફની એ સોનાસાંકળ તૂટશે,

શાહઝાદા ! ત્યહારે બાદશાહી તૂટશે.

•• ત્રિકાળયશસ્ત્રી અકબરશાહનો યશસ્સ્થંભ,

બાબર બાદશાહના કલંદરી વંશનો પાયો

પૃથ્વી ઉપર તો અદ્દલ ઇનસાફ છે.

[લડયડતી પાંખે પણ પાંખિણી જેવી ઉડતી શયદા બન્દૂક લાવી

બાદશાહબેગમને આપે છે. અંગોઅંગ મગટેલા દીવડાઝબકતી વીજળીન

વેલ જેવી નૂરજહાન બન્દૂક લઈ બાદશાહી તખ્ત સમીપે સંચરે છે.

રાજસભા ચમકે છે કે આજ કો મહાઅનિષ્ટ ઉદરશે: જહાંગીર કોને

બન્દૂક મારશે ?]

જહાંગીર : યુનન્દા શિકારીઓથી તું રહડે છે, નૂર !
જગતમાં આજે નથી તહારી જોડ.
આપો એ બન્દૂક ધોબણને.

(નૂરજહાન ધોબણ સમીપે જઈને બન્દૂક ધરે છે. બાદશાહ તખ્તેથી ઉતરી ધોબણ નજીક પધારે છે. પાછળ પાછળ વજીરે આગ્રમ નય છે.)

બાઈ ! બહીતી મા; બન્દૂક લે.
નૂરને માર કહેતાં
જહાંગીરની છાત્ર કપાય.
તહને ઇનસાફ મળવો જ જોઈએ.
નૂરની જોખીથી તહારો સ્વામી મૂવો.
બાઈ ! હું નૂરનો સ્વામી છું;
ને આ છે એ જ બન્દૂક.
લે, ઉગામ, છોડ એ જોખી
નૂરના સ્વામીની છાત્રમાં.

(સિંહાસન શી છાત્રી દાખરી બાદશાહ ઉભે છે. સહુ ચક્રિત થાય છે કે શું થયે ? નૂરજહાન બાદશાહની સ્હોરમાં તલ્લેલી સિંહણ સમી ઉભે છે. ઘડી એકમાં ધોબણનાં અંગેઅંગ દ્રવી નય છે; બાદશાહી ઇનસાફ, ઉદારતા, વિનયવિવેક, ગરીબોની દાઝ ને પત્નીપ્રેમની પરિસીમાંથી રાજસમા સાનન્દાશ્ચર્ય પામે છે; ધ્રુંટણિયે પડીને બાદશાહ ને બાદશાહબેગમની કદમબોસી કરે છે.)

ધોબણ : લાખખો મરજો, પણ
લાખખોનો પાલણુદાર મા મરશો.
મહને ન્યાય મળી ચૂક્યો;
જગતમાં જોડી વિનાનો

ખુદાવિન્દ ! મહને તો ન્યાય મળ્યો.

અમ્મર તપો અવનીમાં

જહાંગીર બાદશાહનું આ ન્યાયાસન.

જહાંપનાહ ! જેવું માફ લાગ્ય.

બાદશાહથી ચે લાગ્યરેખા બદલાય છે કાંઈ ?

મહારે કુંવારી દીકરી છે,

પરણાવી આપશે તો નિભાવ ચાલશે.

જહાંગીર : પોતે પરણ્યા પછી શાહબેગમે

પાંચસો કુમારિકાઓને પરણાવી છે.

બાઈ ! તહારી પુત્રીને ચે પરણાવશે.

વર્ષે વર્ષે હજાર સોનામહોર આપજો, વઝીરજી !

બાદશાહી જીવતદાનની એ વાર્ષિક ખંડોપ્રી.

દેહલીઆચાના મેલ ધૂવે છે,

રાજમહેલના મેલ ધોવાનું ત્હેને સોંપજો.

પરિચટપુત્રીના વરને ઉમરાવ સ્થાપીશું.

રાજમહેલની સહામે ફરિયાદજી

આ બાઈ બહાદુર છે.

બહાદુરના બહાદુર જ અવતરશે.

આસફખાનજી ! દરબાર બરખાસ્ત કરો.

(‘બાદશાહ સલામત’ ના જંગી પોકાર સાથે દરબાર બરખાસ્ત થાય છે. શહેનશાહબાનૂ નૂરજહાન બાદશાહ જહાંગીરનાં આવારણાં લે છે. તખ્તેથી મેરાડી રાજપુવરાજ કરણસિંહજી ને શાહઝાદા શાહજહાન આવીને બે પાંખો જેવા બે પડખે હોમે છે. રાજમંડલિ સિધાવે છે. જતાં જતાં વઝીરે આઝમને)

અય દાનેશમન્દે ઝમાના !

હવે તો થાક ચઢીયો સદતનતનો.

કાશ્મીર જવાને કેટલાક સખ્તાહ છે ?

વઝીરે આઝમ : બાદશાહી તરળીહમાંના મેર જેટલા.

(વઝીરે આઝમ સીજદો કરી ઝમીનખોસી કરે છે. કોઈ ઉમરાવ દુરનસ કરે છે, કોઈ ભાગ્યદેશે અંગુલિનિર્દેશ કરી ચૂમે છે.

સંચરતું રાજમંડલ સમીપમાં આવતાં ધોળણ સન્મુખ નૂરજહાન ધૂંટણિયે પડે છે.)

નૂરજહાન : બાઈ ! તું મહારી સૌભાગ્યદાતા :

બાદશાહને તહે આજ જીવતદાન દીધું.

તહારું સૌભાગ્ય ફેાડનારનું—

નૂરજહાનનું સૌભાગ્ય તહે ઉગાર્યું.

! ઉરની ઉદારતાને અવધિ ક્યાં હોય ?

જગમશહૂર થશે તહારી ઉદારતાની આ કથા.

સારી આલમ ઉચ્ચરશે કે

દિલની દિલાવરતામાં

બાદશાહખેગમ ધોળણથી હારી.

ધોળણ : અમ્મર તપો, સૂરજ ને ચન્દ્ર સમોતડી, ..

જહાંગીર—નૂરજહાનની પ્રેતજોડતી.

(આશીર્વાદના કહ્યાબુવનિથી આગ્રાનો દિવાને આમ ગાજી રહે છે : બાદશાહી સિંહાસન ઉપર અદ્ભુત તેજ ગળદળી હોડે છે.)

નહાંગીર-નૂરનહાન

અંક બીજો

પ્રવેશ પહેલો

ગુજરાતદર્શન

(અહમ્મદાબાદની પાસે સરખેડ નજીક સાબરમતીની કાંચી બેઝડને તીરે ખાનખાનાનની ફતેહવાડીની વૃક્ષકુંભમાં ફળ ને ફૂલ, કુંપળો ને પત્રગુચ્છાઓ જૂલે છે. દહાડમડી ને લીંબૂડીનાં, સીતાફળી રામફળી ને કેળનાં, જમરખ ને કમરખનાં જુડ વિલસી રહ્યાં છે. વચ્ચે મ્હોરેલા આખા વાડિયાની ઘટા છે. થડમાં કેરૂંડે પ્રફુલ્લેલો પધારા છે. એક છેડે ઘેરગચ્છીર વડલો છે, બીજે છેડે વિશાલપત્રી પારસપીપળો છે મુખદ્વારમાં બે આસોપાલવ છે, સમીપમાં પ્રફુલ્લેલા લીનડાની હારમાલા છે. વાડીના ફૂલમાર્ગને એક આરે લતામડપ છે, બીજે આરે બારસળી છે નાંબૂડાં પાંદડાંઓમાં નાંબૂચણુતા કોચલ ને મેના છે, ડાળીઓની ચૂંચણીમાં ચેતપડ ને પારેવડાં છે, થડપગથારે ખિરકોલીઓ ને ચકલીઓ છે વૃક્ષશિખરે ઢેઢ બેઠી છે ને ભાંડી કુંજછાયામાં મોરલો કલા કરી ઉભેલો છે. આથે વાંધામાં વાંસની કુંભમાં ઝમઝમતા ઝરણુતીર ગુફા છે, ને ગુફામાં ગીરમાંના બાંધેલાં સિંહ ને સિંહણ છે. પાછળ સાબરમતીનો વિશાલ પટ પડ્યો છે.

• એક પાસે ફૂલવાડીના ઉધાડમાં બુલબુલો ઉડે છે, વચ્ચેવચ્ચે ફૂવારો છે, જલધારાઓમાં ફૂલદડા ઉછળે છે.

બાદશાહ જહાંગીર ને બાદશાહબેગમ નૂરજહાન, અંગત પરિવાર સંગાથે, હરિયાળી વૃક્ષકમાનેમાં થઈને કુંજમાં ફરતા ફરતા આથેથી પધારે છે, બાદશાહને પડખે ખાનખાનાનની ખાનઝાદી બેગમ ખેરુનિસા છે, બાદશાહબેગમને પડખે અર્જમન્દ બાનૂ સંચરે છે. ખાનઝાદી બેગમ ખેરુનિસા ગુજરાતની કુંજઘટાઓ દાખવે છે.

કુંભની ઉંડાણમાં વેલીને હીચકે હીચકતી એક ગુજરાતની કન્યકા ગીત ગાતી હોય છે,)

કન્યકા : મીઠા મોરલો રે ! મહારી દેવબાનો કન્ય.

ખેરુમિસા : આવી છે અમારી ગુજરાતની કુંજો.

અકબરશાહના જંગ

અંહી જીત્યા હતા ખાનખાનાનખાપૂ.

જહાંગીર : પૃથ્વીને પગથારે

ખેહશતનો જાણે ટુકડો માંડ્યો.

ગુજરાત અજબ દેશ છે.

ગરબાડામાં હાથીઓના શિકાર ખેલ્યા.

માસના માસ મહેં માણ્યા

ગુજરાતનાં સૌન્દર્ય પી-પીને,

તહો યે છીપી નથી મહારી તૃષા.

ફરતી સાગરની અખંડમઝમતી મેખલા,

ને વચ્ચે વનલક્ષ્મી ભરી કુંજો :

સુંદરતાનાં સન્તાનોનું જાણે કીડાઉધાન.

ગુજરાત એટલે કળકૂલની કુંજ.

ને સાગર !-સાગરનાં પ્રથમ જ દર્શન કીધાં.

સાગર એટલે તો જાણે

આકાશ ઉતારી પૃથ્વીએ પાથર્યું.

દરિયાવનો હાથ લાંબાઈને જાણે

ઝીલી રહ્યો છે જલહાથેળીમાં સ્થંભતીર્થને.

નર્મદા ને તાપી, મહી ને સાબરમતી

તો જાણે એની ચાર અંગુલિઓ.

મક્કાદ્રારનાં દર્શન કીધાં,

હાજીઓના આશીર્વાદ પામ્યો,

ને જૂલ્યો સાગરને એ જલહિન્ડોલો.

એમ થાય છે, બાદશાહબેગમ !

પાયતખત ગુજરાતખોળે માંડું.

નૂરજહાન : મથુરા નગરીને સંકેલી

શ્રી કૃષ્ણ પધાયો હતા.

નિરખ્યો ખુણે-આંખા નીચે,

સોન્દર્યનો સ્વર્ગરંગી પંખો ?

મથૂરનો માંડેલો પીંચકલાપ ?

બુદ્ધાર્થ રંગોતું જાણે રંગફલક.

જહાંગીર : [આંખાણયે મોર કલા કરી નાચેછે તે નિરખીને

કચ્છાં-કચ્છાંથી પડે છે, સુંદરીઓ !

તહમે સોન્દર્યના પાઠ ?

પ્રકૃતિનાં વૃક્ષવેલેથી વીણી વીણી

ધારે છે સોન્દર્યનાં પરિધાન.

બાદશાહબેગમ ! સ્મરણે છે

નહાનપણની એ પ્રેમરમણીઓ ?

શાહબાપૂના ભર્યાભર્યા રાજચોક વચ્ચે

આપેલો મોરપીંચનો પેલો પંખો ?

નૂરજહાન : પ્રેમના પ્રથમ પાઠ

ભૂલ્યા કેમ ભૂલાય ?

શાહબાપૂએ એથી તો દેશવટો દીધો'તો

ફર-ફરની દુનિયાને છેડે.

ત્યહારે તો જહાંગીરશાહે

ઉઘડતા કમળ શા ઉઘડતા.

(મોરની મંજરીઓમાંથી કોકિલા બોલે છે.)

ખાનઝાદી ! તહમારી સોન્દર્ય કુંજેમાં
મધુરપનો ઘોઘ ગડગડયો.

ખેરખિસા : વસન્ત ન્હોતરતી એ તો કોકિલા :
આંખામ્હોર પ્રાશી કંઠે ખોલનારી.

જહાંગીર : એને વસન્તવૈતાલિકા કહે છે.
સંસ્કૃત કવિરત્નોની લાડિલી,
કુદરતની કલ્લોલતી રસખંસરી.
કો મહારાણીની પ્રતિહારિકા સરિખડી
પ્રકુદલ કંઠે પોકારે છે જગજ્જનોને,
વસન્તપંચમીની પ્રભાતે પ્રભાતે,
કે ' વસન્ત આવી, ' ' વસન્ત આવી. '

નૂરજહાન : જહાંગીર ! ખુલખુલની મીઠાશ,
ચુમ્મનના મધુરવા સિત્કાર સરિખડી,
જલટપકતી સેર શી, સુકોમલ છે.
ને કોકિલાની મધુરપ તો
જાણે રસઘોઘમાં હૈયાં ઠાલવ્યાં !

અર્જુનન્દ ખાનઃ એ શબ્દ તો આસ્માન લેદી ઉઠે,
માયો સમાય નહિ ગગનભરમાં.

નૂરજહાન : અખંડ ગાજતી હશે એમ, અર્જુનન્દ !
તહારી યે સાબ્રમતીતીરની કુંજવટાઓ.
પાણીમાંથી જ જાણે ઉગ્યો,
રાજકમલ શો, તહારો શાહી ખાગઃ
ભમરા-ભમરી શાં મંહી ભરાયાં છો ને !

જહાંગીર : આપણે બન્ધાવશું ચાંદાસૂરજનો મહેલ.
ગગનગાજન્તો કોયલનો ખોલ ખોલે,

બાદશાહબેગમનો સૌંદર્યનો શબ્દ
એવો જ બોલે છે અન્તરિક્ષમાં,
દેશદેશના આસ્માન ભરીને,
હૂરીઓને પણ હરાવતો.
ગુર્જરકુંજમાં ઠોકીલા ગાજે છે:
આલમની ઇતિહાસકુંજમાં એમ ગાજશે
નૂરજહાનની યે સૌન્દર્યકથનીઓ.

બેરુમિસા : બાદશાહે નામ દીધું નૂરે જહાન.
નામનો મહિમા ભજવાય

તો જ બાદશાહ સાચ્યા પડે ને ?

નૂરજહાન : ને એ સૌન્દર્યકથનીઓની પાંખો ઉપર
જગતમાં પરવરશે મહારો જહાંગીર.

(જાંડી કુંજઘટામાંથી બાલિકાનું ગીત આવે છે.)

મીઠો મોરલો રે ! મહારી ઢેલ્યાનો કન્ય.

અર્જુનમન્દ બાનુ : ગુજરાતની કન્યકા ગાય છે :

સુણશો ? બીજી ઠોકીલા બોલે છે.

બાલિકા : (વેલીહિન્ડોએ હિન્ડોલા ખાતી ખાતી ગીત ગાય છે.)

મીઠો મોરલો રે ! મહારી ઢેલ્યાનો કન્ય.

ઈન્દ્રવેલ અંગે ઓઢી, પીંછડાંમાં ચન્દ્ર :

કંક ઢળ્યાં આલ, એને કલગીનો આનન્દ ;

પાય નાચે નૃત્ય, એવા હામીલાના હન્દ :

મીઠો મોરલો રે ! મહારી ઢેલ્યાનો કન્ય.

જહાંગીર : શાહખાશ ! ઓ શેરડીની પૂતળી !
 વાયુને ડોલાવે છે, વેલીને હિન્ડોલાવે છે
 તહારી મીઠપની હલક.
 તુજ સમા કંઠમાધુર્યે ગુર્જરરાષ્ટ્ર ગાજે છે
 ત્યહાં સૂધી અદ્ભુત ઉછળશે
 ગુજરાતની મધુરી કવિતગંગા.

(શયદા આવી આવારણાં લે છે.)

શયદા : બાદશાહનાં દર્શને મહાજન આવ્યું છે.
 જહાંગીર : નગરના નગરશેઠ ને મહાજન ?
 આવવા દે, શયદા ! મહાજનોને.

(શયદા જાય છે.)

શાહખાનૂ ! લતામંડપમાં પધારશો ?
 એ લતાઓને યે ધરાવજો
 સૌન્દર્યનાં પરિધાન.

[નૂરજહાન ને સુન્દરીમંડલ લતામંડપમાં સિધાવે છે, બાદશાહ
 આરસછત્રીને સિંહાસને જઈ વિરાજે છે.]

નગરશેઠને પ્રમુખપદે અમદાવાદનું મહાજન રહેનશાહી ઉમરાવો
 સંગાથે પધારે છે.]

નગરશેઠ : ઝવાર, બાદશાહ સલામતને ઝવાર.

(સહુ સીજદો કરે છે: હીરા મોતી કિનખાખની ભેટો ધરે છે:
 નગરશેઠ બાદશાહ સમીપે દંડવત્ કરી ચરણમાં પાઘડી મૂકે છે.
 બાદશાહ ખડા થઈ જાય છે; નગરશેઠને ઉઠાડી, ભેટી, માથે પાઘ ધરાવે છે.)

જહાંગીર : નગરના મુગટ છે, શેઠજી !

બાદશાહીની વહાંય છે સહુ.

• આમ ન હોય, ને ન શોભે.

નગરશેઠ : સૂરજ આવ્યો ને અન્ધારાં રૂહેશે આંગણે ?

પૃથ્વીના પ્રકાશ ! અમારાં દુઃખો ટાળો.

જહાંગીર : નગરશિરે છત્ર બાંધ્યું તું શાહબાપૂએ.

એ છત્રછાયામાં તાપ શો ? સન્તાપ શો ?

અહસ્મદાબાદ તો ગિરદાબાદ છે ;

પણ ત્યાંના ઉદ્યોગઉદ્ભાસી નગરજનો

ધૂળમાંથી ચે સોનું સરજે છે.

નગરશેઠ : અમદાવાદને ઉદ્ધાર્યું બાદશાહબાપૂએ.

સોનાની ટંકશાળ દીધી,

બાદશાહીની ચાર નગરીમાં સ્થાપ્યું.

પણ અમારે શિરે જીલમના ચોર ઉગ્યા.

લોંચરામાં પૂજા ભણવાની,

ને ગુફામાં દેવસ્થાન સ્થાપવાનાં.

પૃથ્વીના પાદશાહ !

જહાંગીર : શેવડો માનસિંહ તહમારો ધર્મરાજ,

શાહઝાદો ખૂશરૂ તહમારો બાદશાહ ને ?

નગરશેઠ : અન્ધારું થયું ને ભૂલા પડ્યા :

એ ભૂલ સદા ગોખવાની ? ને ભોગવવાની ?

ને ઉભા રૂહો—ઉભા રૂહો :

એ ય પાટવી તો બાદશાહનો ને ?

બાદશાહી કુટુંબ વહાર તો નથી નમ્યા ને ?

કાળું આવ્યું છે કડકડિયું ;

પૂંછડું પછાડે છે પેલો પૂંછડિયો તારો :
ચારે દિશામાંથી ચાંપો
તો જીવવું કઈ ધરતી ઉપર ?

જહાંગીર : શેઠજી ! બાઝાર નગરશેઠનું, કિલ્લો સૂબાનો.
એક શાહ, ને બીજો બાદશાહ.
જીવ, તહમે બાદશાહને ન પજવતા,
બાદશાહી સૂબેદાર તહમને નહિ પજવે.

નગરશેઠ : અમારા જ્વેતાંબરી જૈન જ્ઞાનભંડાર
નિરખવા પધારશે પૃથ્વીના પાદશાહ ?
સાગરનું તળિયું દીકું હોય
તહને જ્ઞાનસાગરનું તળિયું દેખાય.

જહાંગીર : શેઠજી ! તમ શિરે લોકઆળ છે કે
જૈનોએ સરસ્વતીને તાળાંમાં પૂરી.
જ્ઞાનદર્શન તો છે દેવદર્શન :
કરાવશે તો આનન્દે કરીશ.
સ્તાંભતીર્થમાં જોઈ તહમારી પાંજરાપોળ,
પશુપંખી પ્રત્યેના દયાધર્મ.
ખાનખાનાન ! પાંજરાપોળે મોકલાવજો ...
પેલો બન્ને હાથ કપાયલો ચાર.
પશુને પાળે તે મનુષ્યને નહિ પાળે ?

[વૃદ્ધત્વની મૂર્તિ કચ્છતા રાવ બારમદલ ને જામનગરના જામ રાજાને
લેઈ રાજા વિક્રમાદિત્ય આવે છે.]

ચોબદાર : બાદશાહ સલામત.

[ખન્ને રાજઓ સીજહો કરી નજરાણાં ધરે છે.]

રાજા
કેમદિત્ય { : સાગરતીરના આ સિંહરાજો.
રેતીની સમુન્દરપાળ ઓળંગીને
કચ્છ તો છે પેલે કાંઠે.
કચ્છના ઘોડિલા, તહેવા કચ્છી શૂરવીરો.
ને આ કાંઠે છે જામનગરનો જામદુર્ગ.
જામદુર્ગના છે કંઈ અજબ ફૂલશણુગાર !
ફૂલકંચુકી ને ફૂલચોરઆ ને ફૂલચાહર !
જે માળણ આણી છે

બાદશાહબેગમને લેટ ધરવાને.
ફૂલમંડલી લરી, ફૂલવાધા સજવી,
ફૂલહિન્ડોલે જૂલાવશે આમ્રવનોમાં.

જહાંગીર : વીર છે તહેવા રસિક છે.

પૃથ્વીયશસ્ત્રી અકબરશાહે ગુજરાત જીત્યો ;
પાણીધેયો કચ્છનો જલકિલ્લો
ને પાણીપાળનો જયવન્તો જામદુર્ગ
ન્હોતા જીત્યા ત્યહારે જગજજેતાએ.

.. જે હજારી ને રાજની રાજપદવીના
કમરબન્દ બાંધજો ને લોગવજો.
ખન્ને ચ બહાદુરો છે ચદુવંશના,
સાગરપાળના છે રખેવાળ.

1 લારમદલ : હોજે કુતળમાં ઘટામંડળનો મહેલ છે
એવાં છે જલવીંટયાં મહારાં કચ્છનાં ઝુંડ.
મંહી ખેલે છે પાણીપન્થા ઘોડીલા

ને પવનવેગી સાંઢણીનાં ધણ.

બાદશાહ પધારશે મહેમાનીએ ?

રાજા જામ : જામદુર્ગમાં કુંકુમની ઉડે છે છોળ,

ને મોતીની ઉછળે છે ભરતી.

એકએક ખોળસો ધર્યાં છે ચરણે :

મોતીનો આંગિયો નઝર કંદે છું.

પધારશે પાદશાહ એ મોતીપાળે ?

જહાંગીર : જામ મોતિયુંવાળો સાંભળ્યોતો :

એ જ આ રાજા જામ ? વિક્રમાદિત્યજી !

એમના કીર્તિઘોષથી તો ગાળે છે

બદખ્શુખારાના બાઝારોના ચોક.

રાજા જામ : બાદશાહી સદતનતની વાડી છે,

અમે તો બાદશાહી વાડીના ફૂલછોડ.

બાદશાહતનો છે ખુશખોનો મધમધાટ :

અમારી તો સુગન્ધની એક સેર.

[બાદશાહી જયદદામાં સહસ્રા ગડગડે છે: સર્વ સમાજન આશ્ચર્ય-ચક્રિત થાય છે. લતામંડપમાંથી થે લતાનળીઓમાં થઈ નયનતારલા ચમકે છે.

નેત્રણો ભાણે ઘઈ બખ્તરિયો એક દૂત આવે છે.]

બખ્તરિયો દૂત: (પાયતખ્તે ભાણે ધરી-સમર્પાને)

બાદશાહ સલામતનાં ખુલ્લંદ ભાગ્ય.

આસ્માન સમોવડ ઉંચાં

ને સૂર્યમંડળ શાં અમ્મર તપો !

સુલ્તાન શાહઝાદા દક્ષિણ જીતી પધારે છે

બાદશાહી પાયબોસીને કાજ.

જહાંગીર : (વિરલ ઉત્સાહમાં આવી જઇને)

આવ્યો છે-આવ્યો છે એ

જયનોબતવન્તો સુલ્તાન ખુર્રમ

દક્ષિણના વૃદ્ધ વાઘ મલિક અંબરને જીતીને.

(બાદશાહ, ને બાદશાહની પાછળ રાજસભા, ઉડી શાહજહાનના સત્કારાર્થે પધારે છે. થોડેક જતાં ટોપકવચને વીરવેશે ઝમાનાના સિપેહ-સાદાર શાહજહાન, પાણીદાર ઘોડીવાની ગતિએ મલપતા, સહામે મળે છે. બાદશાહ સન્મુખ શાહજહાન સીજદો કરે છે, મુક્તામાળની એક ચેર તોડી ધૂંટણીએ પડેલા શાહજહાનને માથે આવારી દિશદિશમાં બાદશાહ એ મોતી વેરે છે. શાહજહાનને ઉઠાડી ભેટ છે. લતામંડપમાંથી જહાંગીરશાહ ને શાહજહાનની ઉપર પુષ્પચટ્ટિ યાય છે. સહુ આરસછત્રી ભણી વળે છે.)

જહાંગીર : દક્ષિણના ગિરિદુર્ગો તો

જાણુ ગયો ને લેદા, ખુર્રમ !

શાહજહાન : દક્ષિણમાં પર્વતમાળાઓ છે,

ખીણો છે, ગિરિદુર્ગો છે;

કુદરતની સહાય છે સુલટોને.

પણ શહેનશાહી પૂર બાજુ ના બળે.

જહાંગીર : શાહઝાદાઓને ચે અપૂર્વ

ત્રીશ હજારી લે, નવાબું છું, ખુર્રમ !

ધૂમાવજે આર્યાવર્તમાં જયડંકે.

નગીનાવાડીએ દીપાવલિ કરજે,

આસ્માન ઉતારજે હોઝે કુતબને કાંઠે.

નગરશેઠજી આજ નગરને જમાડશે.

ગરીબ ફકીર કે ગુણવન્ત કે

બેનસીબ ન રહે બાદશાહી સખાવતથી.
 રોઝાઓની ઝયારત કરીશું,
 ઓલિયાઓની શુકગુઝારી ભણીશું.
 પહેર આ બાદશાહી શિરપેથઃ
 ને ફરજે સહાંજે રાજનગરીના રાજમાર્ગેમાં
 બાદશાહી હાથી ઉપર વિરાજને,
 સોનૈયા ને રૂપૈયા ઉછાળતો ઉછાળતો.
 ને બહોર કરજે જગતભરને કે
 સનાતન દેહલીનો બાદશાહ
 ઉત્તરદક્ષિણ ભારતવર્ષનો બાદશાહ છે.
 ખાનખાનાન ! દરબાર બરખાસ્ત કરો.

(સરદારો હમસાવા મહાજન સીજદો કરી વિદાય લે છે.)

રાજા
 વિક્રમાદિત્ય } : (જતાં જતાં એકાન્તે શાહજહાનને.)

ખૂશરુશાહને ગ્વાલિયર દુર્ગમાંથી છોડાવી
 ખાન આસફખાનને સોંપ્યા છે સાચવવા.
 વાણી હતી શાહઝાદા ઉપરના
 ઝુલ્મની ફરિયાદો.

(બમ્બર નયાવતા રાજા વિક્રમાદિત્ય જાય છે.)

શાહજહાન : જલદુર્ગ કચ્છ ને જામદુર્ગ છુટ્યા.
 સુભટ છે તહેવા મુત્સદ્દી છે.

(પુરુષમંડળ અદશ્ય થયે બાદશાહ ને શાહજહાન ઉપર પુખ્ત-
 વૃદ્ધિ કરતું ને ઓવારણું લેતું સુન્દરીમંડળ લતામંડપમાંથી પધારે છે.
 શાહજહાન જદને બાદશાહબેગમ નૂરજહાનને નમન નમે છે.)

નૂરજહાન : (ઓવારણાં લેતાં લેતાં)

દુર્લભ છે પર્વતના જંગ જીતવા ;
દુર્લભને ચે સુલભ કીધું શાહઝાદાએ.
ખાદશાહતને એક કળશ રહડાવ્યો.

શહેનશાહે ચે કીધો
મનભાવતો હાથીઓનો શિકાર
ગુજરાતની ઘેરગંભીર વનકુંજોમાં.

જહાંગીર : હા, ખુર્રમ ! અવકાશે તું ચે પરવરજે
ઝાલોદ પાસેની ઘેરીઉંડી વનકુંજોમાં.
સો-સોનાં ત્રણ પકડયાં છે હાથીકુંડ.

નૂરજહાન : શાહઝાદે તો નિરખી છે ગુજરાતની કુંજો.
નૂવો આ ખડો થયેલો પરસ્તાન.
આગ્રામાં ચે ઉગાડીશું સ્વર્ગનાં ઉદ્યાન,
ને મંહી મેના ને કોચલ ને મોરલા સમ ગાજી
જગાડીશું પોઢેલા પડવાઓને.

[ચાર ડગલાં આગળ જઈને.]

જહાંગીર : પારસ જાંબુ તો પાકયાં છે કાંઈ આ!
પ્રકુલેલી કાળી કીકીઓ સરિખડાં.

(વીણવાને હાથ લાંબાવે છે.)

નૂરજહાન : હાથે કાળા થશે,
ને જીભે કાળી થશે.

જહાંગીર : વેળુવોનાં રસગીત ગાય છે ને
કે રૂપાળાં રાધિકાજીને અડકીને

કાળા કૃષ્ણજી એ ગોરા થતા.
તહમને અડક્યે પાછા ગોરા થશું,
મહારાં રસરાધિકાજી !

(નાંબુ વીણવા વાદ્ય છે : ખાનઝાદી ખેરુન્નિસા બેગમ આડી અન્તરાયે આવીને ઉભે છે.)

ખેરુન્નિસા : બાદશાહ સલામત ક્ષમા કરશે ?

એમાં ભૂલ થાય છે.

જહાંગીર : ભૂલ ? બેગમ સાહેબા ! ભૂલ !—શાની ?

ખેરુન્નિસા : ગુજરાત નથી, ગુજરાતની તસ્વીર છે આ :

મહારા ગુરુજીવરોએ માંડેલી.

બાદશાહને પડછાયે પડછાયે આ તો

વસન્ત ને વર્ષા વિલસે છે પાનખરમાં.

સાત રાત્રિઓનો આ સૌન્દર્યસમારંભ.

કાગળ મીણુ ને રંગોનાં માંડેલાં છે

આ ફળ ને ફૂલ, પદ્મવ ને પંખી.

ઓલિયાને એ છે મહારી ઝિયાફત

બાદશાહને તનહરસ્તી બક્ષ્યાના.

જહાંગીર : (આશ્ચર્યચકિત થઈને)

આ પંખીઓ ટટૂકે છે ને ?

ખેરુન્નિસા : ખોદાને સાચું કરાવવા

કાંઈક તો પંખી ઉડાડવાં પડે ને ?

જહાંગીર : છાયાચિત્ર આવું છે મનોહારી,

તો કેવુંક હશે, બેગમ સાહેબા !

ગુર્જરી કુંજોનું સૌન્દર્યદર્શન ?

નૂરજહાન : ને એ વસન્તકુંજોમાં રમતી-ધૂમતી
ગુજરાતની રસભરી રમણીમણિઓ ?

જહાંગીર : ગુજરાતની કુંજો જાણે ફૂલમ્હોરના બગીચા.
બેગમ સાહબા ! દયો આ મણિમાળ.
રત્નમાળાનાં રત્નો સમી ઝળકે છે
ગુજરાતની ગુણગૌરવી રમણીઓ.
આશાપદલીની જાગીર ઉપર
સહી કરી પાઠવજો, બાદશાહબેગમ !

બેરુનિસા : સન્મુખ સોહાય છે સોહામણી
એથી યે અધિકી છે ગુર્જરી કુંજો.
રખા છે ? ગાય ગુજરાતનું ગીત
ગુજરાતની રૂપગૌરવી બાલિકા ?

નૂરજહાન : શહેનશાહી વિનતિ છે
ગુજરાતના ગીતને ડાંગે.

(ફૂવારા ફરતા લતામંડપોમાં વેરાઈ સહુ આરામગાહે ઢળે છે.
ખાનઝાદીની તેડી ગુર્જર કન્યકા કુંજકાણુમાંથી આવે છે, ને પડતી
જલધારાઓની વચ્ચે કલ્લોલતી ગુજરાતની કુંજોની ગઝલ ગાય છે.)

કન્યકા : અજગ દુનિયાની વાડીમાં
અજગ આ ગુર્જરી કુંજો.

સિંહો જ્યાં ઘૂંચવે વનમાં,
હંકારે લાથીડા ઘનમાં;
જલધિ દે થાળ મોતનના:
અજગ આ ગુર્જરી કુંજો.

સજન સાગર વડા ખેડે,
 ચહડે શિશુ લાકડી ઘોડે;
 રમણી ગરબે રમે કાડે:
 અજબ આ ગુર્જરી કુંજે.

કન્હૈયો આવી જ્યહાં વસિયો,
 જીત્યો વણશસ્ત્ર રણરસિયો;
 ગીતા ઉદ્ધોધીને હસિયો;
 અજબ આ ગુર્જરી કુંજે !

અજબ દુનિયાની વાડીમાં
 અજબ આ ગુર્જરી કુંજે !

પ્રવેશ બીજો

બાદશાહી કુટુંબમેળો

(ઉજ્જયિનીના સરોવરની જલલદરીઓ કિલ્લાના કોટનાં ચરણ પાખો છે. તીરે બીજા ન્હાનકડા નગર જેવી બાદશાહી ઢાવણી પડેલી છે. શહેનશાહી જરિયાનના તંબૂમાં આજ પૌત્રનો જન્મોત્સવ છે : શાહ-ઝાદાના જન્મોત્સવ કાળે બાદશાહી કુટુંબનો આજ કુટુંબમેળો છે. સરોવરની ફરતી પાળે પાળે ને પગથિયે પગથિયે દીપમાળા ઝળહળે છે.

સરોવરતીરની એક દેવડીની અગાસીમાં દીવાને ખાસની મજલિસ ભરાએલી છે.)

એક ઉમરાવ : શાહઝાદાના જન્મોત્સવે તો આજ રાત્રીનો દિવસ કીધો છે.

બીજો ઉમરાવ : જ્યહાં જ્યહાં બાદશાહ સલામતનાં પગલાં ત્યહાં ત્યહાં અન્ધકારનાં ચે અજવાળાં.

ત્રીજો ઉમરાવ : આસ્માનના ધુમ્મટની રોશની ઉતારી સરોવરની પાળે પાળે માંડી છે.
બડભાગી જહાંગીરશાહ ને અર્જમન્દબાનુ :
શાહજહાનને ઓરડે ત્રીજા શાહઝાદા.

શાયર શાહ : બાદશાહી જયઘોષણથી ગગન ફાટયું,
ને તારલિયાનાં જૂમખે જૂમખાં
જલપગથારે ખરી પડ્યાં પાણીમાં.

(જલ ઉપરથી શાહી હોડલી સરોવરતીરે આવે છે. બાદશાહબાનુ નૂરજહાન ને બાદશાહ જહાંગીર કિનારે ઉતરે છે.)

જહાંગીર : રૂડવારે અર્ધો કોસ પાયે ચાલી
જગરૂપનાં યે દર્શન કીધાં યોગગુફામાં.
એણે ઉભાં તિલક ભૂંસાવ્યાં.

નૂરજહાન : રસરસિયાં સદા આ અચારતે જશે
બાઝ બહાદુર ને રૂપમતીની.
ફળ્યું આપણું ઉજ્જયિનીમાં આવવું.

એક ઉમરાવ : કવિ કાલિદાસની આ રસનગરી.
જગરસિયાં શકુન્તલા ને દુષ્યન્ત મહારાજના
અજરામર રસજન્મ અંહી થયા હતા.
એમના અર્વાચીન અવતાર
જહાંગીરશાહ ને નૂરજહાન બેગમ.

નૂરજહાન : (જતાં જતાં)
પાડવું છું પાદશાહના પોત્રને :
ચન્દનવૃક્ષે પ્રકુલ્લેલા એ નવકૂલડાને.

(બાદશાહબેગમ નજદીકતા કિનખાબમંડપમાં સંચરે છે; જહાંગીરશાહ અગાસીએ સિધાવે છે.)

જહાંગીર : (અગાસીમાં ઉમરાવોની કુરનસો ઝીલતાં ઝીલતાં)
આસ્માન મુખ નિરખી રહ્યું છે
સરોવરના અરીસામાં.

શાયર શાહ : જગત જેમ નિજ સૌભાગ્ય નિરખે છે
બાદશાહના વદનદર્પણે.

(સરોવરપાળે હાથીઓનું લંગર આવે છે, બાદશાહને સલામી ભરી ઉમે છે. જવાહીરના થાળ લેઈ આગળ પાંચ દાસીઓ, પાછળ દાસી-તેઓ બાળ શાહજાદો, ને ત્હેની પાછળ શાહજહાન પધારે છે.)

શાહજહાન : (બાદશાહ સમીપે સીજદે પડીને)
પર્વતની શિખરમાળ સમોવડ
પરચાસ ગજપતિનું આ લંગર,
ને રત્નભર્યા આ થાળ
અખખાળનને ચરણે છે.
એટલાં જ શાહબેગમનાં
ચરણારવિન્દમાં ધરીને આવ્યો છું.

શાયર શાહ : બાળ શાહજાદાનું નામ પાડો,
રત્નો ઓવારી ઉછાળો આલમમાં.

જહાંગીર : લાવો, લાવો ; નિરખીને આંખ ઠારું
મહારા અંગના અવયવને,
ઇસ્લામના આત્માની કણીને.
મુગલતખ્તનો શણગાર બનશે :
એનું નામ ઓરંગઝેબ.

“(રત્નોની મુઠ્ઠીઓ ભરી ઉમરાવોમાં ઉછાળે છે, ઉમરાવો તે બીલે છે.)

શાહનજૂમી ! નજૂમ શું લાખે છે ?

નજૂમી : તારલિયા ઝગહગતી જીભે બોલે છે.

દોહદમાં જન્મ છે શાહજાદાનો.

સિતારો આમ નમશે જરાક

તો બે હઠને સાંધશે અમૃતદોરે.

સિતારો એમ નમશે સહેજ
 તો ફરી પાડશે બન્ને ચ હદને.
 મુગલ બાદશાહાવલિમાં
 એમના જેટલી આયુષ્યવડીઓ કોઈની નથી.
 મહા સમર્થ છે,
 જગતની બહુ ઉચ્ચપાથલો જોશે.
 દીને ઇસ્લામનો જગમશહુર સ્થાન થશે.
 મહાપુરુષો એનો દરબાર સોહવશે.
 એમના અક્ષરો સાચ્યું ઉચ્ચારે છે :
 જગત થરથરશે આ બાલશાહઝાદાથી.

જહાંગીર : એને જાગીર આપું છું એના જન્મસ્થાનમાં :
 મહીન્દરીનાં કોતરોને તીર મહાવનમાં.
 હાથીઓમાં ખેલશે,
 તે હાથી શો નીવડશે

(બાળ શાહઝાદાને મસ્તકે હસ્તસ્થલિ મૂકીને)

ઝીન્દગીનો આંગો મેહોરજો તહારો !

(હસતાં હસતાં)

હાથી શાં ગંડસ્થળ મારી
 બાદશાહત ઉચ્ચાવતો મા.
 આયુષ્યગંગા સદીને ચે ઓળંગજો.
 શાહી મોતીદામ બાંધું છું મસ્તકે.

(શિરપેચની મોતીદામ જઈ શાહઝાદાને મસ્તકે ધરાવે છે.)

શાયર શાહ : ભાગ્યદેશે કેવુંકે શોભે છે લોલક !
નસીબનો જાણે સિતારો ઉગ્યો.

(બાદશાહી ડંકો વાગે છે. દિશાઓ બોલે છે કે સુલ્તાન પરવીઝ આવે છે.)

જહાંગીર : સહેજ મોડો પડ્યો, પરવીઝ !
ઉમરાવમંડળ સિધાવે સત્કારાર્થે રહામે.

(સુલ્તાન પરવીઝના સત્કારાર્થે ઉમરાવમંડળ સિધાવે છે. રત્નોથી ગૂંથેલો, શાર્દૂળગતિએ મલપતો, ચોવનભર્યો, હાથીબચ્ચા શો શાહઝાદો સુલ્તાન પરવીઝ પધારે છે, ઉમરાવમંડળની કુરનસો કુરનસથી નવાજે છે. બાળ શાહઝાદા ઔરંગઝેબને તેડીને વળતું દાસીમંડળ રહામે મળે છે. શાહઝાદાને ચુંબનથી સત્કારી પંપાળી આશિષ આપી અગાસીમંડળને પગથિએ રહે છે. સત્કારાર્થે જહાંગીરશાહ અગાસીની પાળે પધારે છે. ગળે રૂમાલ બાંધી છેલ્લે પગથિયે સીજદો ભરી બાદશાહની પાયવેલને પકડી બન્ને ચરણોને ચૂમે છે.)

જહાંગીર : કુશળ તો છે ને ! મહારા અંગ !

(સુલ્તાન પરવીઝ અગ્રતર રહે છે.)

તહારો સીજદો પૂરો થયો. હવે ઉઠ.

* શાહઝાદો પાયવેલ છાંડતો નથી. બાદશાહી ચરણક્રમલને ચૂમ્યા કરે છે.)

શાહઝાદા ! નૂરે ચક્ષ્મ ! ઉઠ ને માગઃ
માગીશ તે બાદશાહ આપશે.

પરવીઝ : (ધૂંટણિયે પડ્યો પડ્યો ઉત્કંઠ નિહાળીને)
આપો, આલમના બાદશાહ ! આપો,
મહારા ભાઈને હું માગું છું.

નથી ત્રીસ હજારી જોઈતી મહારે,
 નથી જોઈતી હિસારની જાગીર.
 માનવી માત્ર ભૂલને પાત્ર છે.
 સારી જહાનને નવાજો છો :
 શાહના શાહઝાદાને બાદશાહ નકારશે ?
 સહેનશાહના લોહીનું લોહી,
 અસ્તિનાં અસ્તિ, માંસનું માંસ,
 પન્દરપન્દર વર્ષોથી છે બંદીખાને.
 નથી ગમતું—નથી ગમતું હવે
 અમે આનંદિયે—જીવન માણિયે એ.
 પાંચ પાંડવોનો અમારો ધર્મરાજ
 બંદીખાને છે : બંદ છોડો, અગ્નિજાન !
 મહારો તો ભાઈ ; આપનો તો પુત્ર.
 જગતમાં વરસે છે શાહના રહમના વરસાદ .
 કુલમંડપેથી જ એ અગગા રૂહેશે ?
 શાહઝાદા ખૂશરૂશાહના બંદ છોડો.
 આપો—આપો, એ આલમના બાદશાહ !
 હું માગું છું મહારા ભાઈને.

(ધૂંટણિયે પડ્યો પડ્યો, હાથ જોડી, શાહઝાદો બાદશાહને પ્રાર્થી રહે છે.)

જહાંગીર : (બૂનાં સમરણો ખડાં થતાં સહેન કઠોર મુદ્રાથી)
 બંડખોર ફરીથી બંડ નહીં કરે
 એનો બાંધધરી કોણ ?

પરવીઝ : બાંહધરી ? આલમના બાદશાહ !
 બાપ ને બેટા વચ્ચેની બાંહધરી
 એક ખુદા તાઅલા ને બીજી અમ્માજાન.
 એક વિરાજે છે આસ્માનને સિંહાસને,
 બીજી વિરાજે છે એનાં ચરણોમાં.
 મહારા બાદશાહી પિતા પાસે
 હું બાંહધરી છું મહારા ભાઈની.

જહાંગીર : (ભર્યાભર્યા હેંલતા ઉજ્જવિનીના સરોવર ઉપર, ફરતી
 દીપમાલા ઉપર, ને લેમની પાછળ ગેબમાં એક દૃષ્ટિપાત નાંખીને)

મહારા ઝમાનામાં અખબાજાનનો
 હું ચે બંડખોર હતો :
 શાહબાપૂએ મહને ક્ષમા બક્ષી'તી.
 મહારા જન્મેત્સવને દિન શાહબાપૂએ
 કેટકેટલા બન્દીવાનના બન્દ તોડચા'તા :
 મહારા પૌત્રના જન્મેત્સવની તિથિએ
 હું મહારા પુત્રના બન્દ છોડું છું.
 ખૂશરૂશાહના હઝાર ગુનાહો માફ છે.
 સહુ અમીરમંડલિ ઇસ્તિકબાલે બાવ
 પન્થબૂદ્યા એ પાદશાહઝાદાની.

(શાહજહાન સિવાય સહુ દરબારમંડળ ખૂશરૂશાહના સત્કારાર્થે
 નમ્ય છે.)

ખુર્રમ ! મંગાવ શીરાઝી શરબત.
 જૂનામાં જૂનો, શાહી અંગૂરનો,

ને નીલમની મંગાવ ચાર ખ્યાલીઓ.

(શાહજહાન કિનખાખતખૂમાં જાય છે. વણુહોળી દહાડી ઉગેલા, કરમાયેલી કમળપાંખડી શા વદનના સુદતાન ખૂશરૂશાહને લેધને ઉમરાવમંડળી થોડીક વારે આવે છે. બે દાસીઓ આગળ સોનૈયા-રૂપૈયાના ન્યોછાવર ઉછાળે છે. પન્દર વર્ષે ખાદશાહની ને ખૂશરૂશાહની દષ્ટે દષ્ટ મળે છે એટલે જહાંગીરશાહ ખડા થઈ જાય છે: ખૂશરૂશાહ ખાદશાહને દંડવત કરવા માંડે છે.)

જહાંગીર : જૂદાર્થના દરવાઝા ઉઘડયા આજ.

ખૂશરૂશાહ ! આવને લેટ મહુને.

(ત્રીજો દંડવતે ખૂશરૂશાહ અડધીક ઘડી ભૂમિશય્યાએ પડયા રહે છે.)

જહાંગીર : (ખન્ને હાથ પસારીને)

પન્દર વર્ષથી દીધો'તો આંખડીથી આંખવટો.

હું ચે શાહખાપૂનો પાટવી હતો.

આવ, મહારા પહેલ્લા ફૂલ !

તખ્ત તહારે છે ને સંભાળ.

(દંડવતમાંથી ખૂશરૂશાહ ઉઠતા નથી. સરેવરઅગાસીનાં પગથિયાં ઉતરી ખાદશાહ સ્વયં ખૂશરૂશાહને ઠાકે છે, બેટે છે, ખાંદખાં ખાંદ પરોલીને અગાસીએ લઈ જઈ સંગાથે ગાદીતકિયે બેસાડે છે.)

ઉંચું જો, ખાખા !

આસ્માન ઉચ્ચારે છે તહારે ફટકારો.

ખૂશરૂશાહ : શાં શુભ કીધાં છે કે ઉંચું જોઉં ?

જહાંગીર : અશુભ છાંડયાં એટલે શુભ આદર્યાં.

(શીરાઝી શરખત ને ચાર રતનખ્યાલા અગાસી વચ્ચે મંડાય છે.)

ચાર દિશાના ચાર સ્થાન સમા છે.

બેસો, સંપો, ને ચાખો

ગિરાદરીનો આ શરાબ.

(સુલ્તાન ખૂશરૂશાહ, સુલ્તાન મીરઝા પરવીઝ, સુલ્તાન શાહ-
જહાન, સુલ્તાન શહરિયાર : ભાઈઓની એ ચોરસ ખાદશાહી અગાસી
વચ્ચે વિરાજી રતનખ્યાલા ભરે છે.)

પરવીઝ : ભાઈઓ જ નથી હોતા ભાઈબિન્ધ.

ખાદશાહી ભાઈઓની ભાઈબિન્ધીનો

આજે છે ઉત્સવ.

(ચારે શાહઝાદાઓ એકબીજાની ખાલીઓમાંથી પીએ છે, પરસ્પરને
આલિંગે છે, ચુંબન કરે છે. ચારે ય ઠી જહાંગીરશાહને ચરણે શિર
કાવે છે.)

જહાંગીર : ખૂશરૂશાહને વીશહઝારી બક્ષું છું ;

નિશાનડંકો પાછાં નવાબું છું.

દિવાને ખાસ બરખાસ્ત છે.

(ખાદશાહને કુરનસ કરી કરી સહુ સિધાવે છે. ખાદશાહ જરિયાન
તંબૂએ પધારે છે. સરોવરતીરની ડોલતી જલલહરીઓ નિહાળતો ખૂશરૂશાહ
એકાકી રહે છે.)

જરિયાન તંબૂએથી ખાદશાહબ્રેગમ અગાસીમાં આવે છે.)

નૂરજહાન : (ખૂશરૂશાહનાં આવારણાં લેધને)

જીવનનાં વર્ષોનું પખવાડિયું વીતી ગયું.

દાનેશમન્દ છે, દૂરઅન્દેશ છે.

અર્જુન મંદ્ર ખાનૂ મહારી ભત્રીજી છે,
પણ લાડિલી છે મહારા અંગનું અંગ.—

ખૂશરૂશાહ : (નૂરજહાનના વણકમ્બાર્યા ભાવ સહમજ લઈને)
મજનૂને એક જ હુતી લયલા :
જહાંગીરશાહને એક જ છે નૂરજહાન :
ખૂશરૂને દેહ એક છે,
ખૂશરૂને પત્ની એક છે.
એક પતિને એક જ હોય પત્ની,
એક પત્નીને એક જ હોય પતિ.

(ખુશરૂશાહ અગાસીના પગથિયાં ઉતરે છે.)

નૂરજહાન : (જતાજતાની પાછળ ભમ્બર ચઢાવીને)
ખમ્મા, સદહુઝાર ખમ્મા
મુગલાઈનાં એકપત્નીવ્રતના સ્થંભને.
એક ચન્દનવૃક્ષે તો
સારો ખાગ મધમધે.

(આરો અન્તરાય આવેલી નદી સમી ઉભરાતી, ચન્દ્રકાર સૂમી ભમર
વાળેલી, અજવાળેલા અન્ધકારમાં આંખડીઆં પડેવતી, ગેળને યે વીંધી
પાછળ પ્રશ્નો પૂછતી શી ખાદશાહમેગમ ઉજ્જયિનીના સરોવરતીરે મધરા-
તને આરે ઉભે છે.)

પ્રવેશ ત્રીજો

જમનાજીનો અવધૂત

(મથુરાજી સમીપ જમનાજીની ઉંચી બેખડમાં કાતરને મુખદ્વારે ગુફા છે. ઉપર વનવેણીઓ ને ફરતી ઝાડી ઝંઘેલી છે. મૃગચર્મ ઓઢેલા સેંકડો સંન્યાસીઓ ને વ્યાઘ્રચર્મ ઓઢેલા ફકીરો ગુફાદ્વારે બેઠેલા છે. લજ્જનની ધૂન જામી છે, ને ગેળમાં નીરખી રહેલા, પ્રકૃતિના પરદા વીધી પાર ગયેલા કાઈ એ ધૂનમાં લીન ડોલે, ઝૂલે, ધૂલે છે.)

મંડળી : આવજો, આવજો જમનાઘાટ, ત્યાં મળશું.

આવજો-આવજો, ગાયો લાવજો, ત્યાં ચરાવજો,

આવજો જમનાઘાટ, ત્યાં મળશું. ધ્રુવ

એક મીટ ખીકું ત્યાં તો ખીજી મીટ ઉઘડે:

.. જ્ઞાલાંની જોઈ છું જલતીર વાટ,

જમનાઘાટ, ત્યાં મળશું.

આંસુડાં ન નીતરે, ન ઘેન મ્હારાં ઉતરે;

વિશમે ન આંખના ઉચાટ,

જમનાઘાટ, ત્યાં મળશું.

પધારો, પધારો, એક તરસ દરસની:

પ્રાણ કેરા માંડી મ્હેલ્યા પાટ,

જમનાઘાટ, ત્યાં મળશું.

દૂધડલાં દહોશું, પીશું ને પાશું:
મટુકી ભરી લપશું જગને માટ,
જમનાઘાટ, ત્યાં મળશું.

ઘેરી ઘેરી મોરલીમાં સાગરના શબ્દ વાળે:
લખળે ખલલેખ મ્હારે લલાટ,
જમનાઘાટ, ત્યાં મળશું.

આવળે-આવળે જમનાઘાટ, ત્યાં મળશું.
આવળે-આવળે, હૈયાં લાવળે, ત્યાં ચરાવળે,
આવળે જમનાઘાટ, ત્યાં મળશું.

ભદ્ર હો શ્રી હરિના સન્તોનું.

(એમ પોકારતા ગુફામાંથી અવધૂત આવે છે. જટાનાં બુલ્લાંને છેડે
રૂદ્રાક્ષ પરોવેલી છે, કાન ચીરી રૂદ્રાક્ષકુંડળ પહેર્યાં છે, લાંબી દહાડી ને
લીલું પચિયું, ઉપર તિલ્હચર્મનો ઓઢો, એક હાથમાં રૂપાની હાથલાંબી
ગાંજની ચલમ ને બીજા હાથમાં સીસમનું યોગપટ: ખાખી, ફકીર,
સંન્યાસી, ભક્તના એવા સંમિશ્રણ શા અવધૂતની સહ ચરણરજ લે છે.

ગુફાના એક ગોખમાં અવધૂત જઘને વિરાજે છે, ધ્યાનમુદ્રા ધરીને
પોતે પોતામાં રૂખી જાય છે.)

મંડળી : જય જમનાજીના અવધૂતનો.

એક ભક્ત : (શ્વાસ ભર્યો આવીને)
અવધૂતના ઓ સૈનિકો !

બાદશાહ પધારે છે સંન્યાસનાં દર્શને.

(જમનાજીને આરેથી સહપરિવાર બાદશાહ જહાંગીર પધારે છે.
સમગ્ર પરિજનને ગુફા બહાર રોકી મોજડીઓ ઉતારી અરવાણે પાથે
બાદશાહ ગુફામાં જાય છે.)

જહાંગીર : જમનાજીના અવધૂતની આ ગુફાને ?

એક ભકત : (વાઘ સમા નિઃશંક, કકકડ સમા નિઃસ્પૃહ)
 પેલા ગોખમાં વિરાળે યોગાસને
 જલગુફાના એ ભોગન્દર.

(સીજદો કરી, કરસંપુટ ભેરી ખાદશાહ ધૂંટણિયે પડે છે.)

જહાંગીર : જહાંગીરની વન્દના છે: સ્વીકારશે ?

(અવધૂત અનુતર રહે છે.)

ખુદાના ઓલિયા, સંસારના સંન્યાસીઓની
 ચરણરજ છે શાહાનશાહોને શિરે.
 આશીર્વાદ આપો, ઓ અવધૂત !
 કોને સેવો છો ? કોને ભજો છો ?
 પેખો છો તે પઢાવો,
 દેખો છો તે દર્શન કરાવો.

અવધૂત : (જાણે શુદ્ધ ખોલતી હોય એવે ઘેરે નાદે)
 પ્રકૃતિની લીલામાં વિહરતો,
 તુજ સમા કંઈક શાહોને ને નિભાવે છે,
 એને ભણું છું, ઓ દેહ્લીના ખાદશાહ !

જહાંગીર : ઇશ્વરી ડહાપણનો, અવધૂતજી !
 એક ખોલ તો સંભળાવો.
 સંન્યાસ નહિ ગાળે ને સદ્બોધે,
 તો સંસાર ઘોર નિદ્રામાં નીંદરશે.

અવધૂત : પૃથ્વીના ખાદશાહ ! સાંભળ ત્યહારે.
 ફકીરોને, સંન્યાસીઓને સન્માનને સદા.
 ખુદા તાઅલાએ તલને સોંપેલા

સંસારીઓની સેવા કરજે.

બાદશાહ એટલે બાદશાહતનો બન્દો.

બાદશાહોની એમાં છે પરમ બાદશાહી.

જહાંગીર : હજી એક-એ ઘૂંટ એ અમૃતના.—

અવધૂત : આયુષ્યના ભારથી નમેલાને

હસતો મા, શાહાનશાહ !

તહારું એ આયુષ્ય તો લાંબાશે.

દિલદાઝ્યાંના હોલવાયેલા ભડકા

પાછા ભભૂકાવતો મા.

વાયુમાં વાતો મા વાવતો.

દૃષ્ટિ ઢાળી પગલાં માંડજે.

જેખનો પન્થ ગહન ને ગભીરો છે.

જે જે સાધુતાને પન્થે છે

તે શ્રી હરિને પન્થે છે.

જય જમનાજીની જલગુફાઓનો !

એક ભક્ત : અજવાળાં આથમ્યાં પ્રભુને સંભારો.

અન્ધારાં ઉતરે છે: ખુદાને સ્મરો.

નિમાઝ પઢો, સાયં સન્ધ્યા માંડો.

(સોળ શિખાળો દીવડો પ્રગટાવે છે. અવધૂત ઉઠી દીવાને ચાલ દંડવત કરે છે. ભક્તમંડળ ભજન માંડે છે.)

મંડળી : જય ! જમનાજીની જલતરણી:

જય ! ભક્તજનોની ભવભરણી:

સંસાર સકલની ઉધ્ધરણી:

સહુ સન્તજનોની જગતરણી:

જય ! જમનાજીની જલતરણી .

અવધૂત : અજવાળાં કરે એ સૂર્ય.

ઓ અનાહત નાહના અજવૈયા !

ઓ અધ્ધર તખતના શાહાનશાહ !

ઓ શૂન્ય શિખરના પરમ અવધૂત !

વરસાવ તહારી નઝરનાં ફિરણો

આ તહારા અવનીપડયા અર્જમન્દો ઉપર.

(ગુફાધુમ્મટમાં ઉઘાડું અન્તરિક્ષ છે તહેમાં થઇ આસ્માનમાંથી સોના પતરીઓની ફરફર અવધૂતમાથે વરસે છે. રૂપાયાળમાં ભક્તજનો એ પતરીઓ સાંભરી લે છે.)

મંડળી : જય ! જમનાજીના અવધૂતનો.

(ગેળનાં દર્શનમાં અવધૂત તદ્દલીન છે. ચમત્કારથી આશ્ચર્યચક્રિત બાદશાહ પાથે લાગી ઉઠે છે, આશ્ચર્યરૂપેસો રજા લેવી ભૂલી નય છે.)

જહાંગીર : સોનાપતરીઓનો વરસાદ !

ખુદાઈ નયણાંનાં જાણે ફિરણો વરસ્યાં.

અહ્ભુત; જમનાજીનાં ઓ અવધૂત ! અહ્ભુત.

(ગુફાને મુખદ્વારે સાંભરી આવે છે: ખમચીને ઉભે છે.)

ભૂદયો હું મહારો ધર્મ

અવધૂતને અર્ધ્ય ધરવાનો.

પચ્ચાસ હજારનાં પાંચ ગામ—

(ગુફાદ્વારેથી ગુફાભીતર ભણી બાદશાહ પાછા વળે છે. રૂપાયાળમાં સોનાપતરીઓ ભક્તમંડળે વહેંચતો પટશિષ્ય રહામો મળે છે.)

પટશિષ્ય : આખ્યાં ને સ્વીકાર્યાં, જહાંપનાહ !

અન્તરપ્રેરણા પારખી અવધૂતજીએ.
 ગામની ઉપાધિ યોગીઓને શી ?
 આ દેવપતરીઓ પાઠવી છે
 બાદશાહી ખજાનામાં છાંટવાને:
 અખેપાત્ર શા ભંડાર ભર્યા રહેશે.

(જહાંગીરશાહને વદનમંડળે ચક્રિતાની જ્યોત, કમળપત્રે
 રમતાં સૂર્યકિરણ શી, ચમકી ઉઠે છે: ક્ષણેક યંત્રી વિચારે છે. સીજદો
 કરી, કર જોડી, દેહલીનો બાદશાહ સંન્યસ્તને પ્રાર્થે છે.)

જહાંગીર : બાદશાહને ને બાદશાહતને
 એ પ્રેરણા પાળે, જે તારણ બંધે.
 ઓ જમનાજનાં અવધૂત !
 હિન્દુમુસલમાન-સહુને ઉદ્ધારજો.
 અહમુત છે તહમારું અન્તર્યામીત્વ.

[બાદશાહ જમનાઘાટે પધારે છે. કેસરતિલક કાઢેલા, તુલસી-
 માલાના શણગાર ધારેલા, કાળની કિરણાવલિ શી ધ્વેત કેશાવલિ ફરકાવતા,
 ગોકુળમાંના ગોપકુલવાસી ગોકુલેશજી મહારાજ સન્મુખ મળે છે.)

..

જહાંગીર : પધારો, ગોકુળના ચન્દ્ર !
 દર્શન દઈ સંભાળ લીધી બાદશાહની.
 શ્રી ગોકુલેશજી: બાદશાહ સંભાળ લે છે બાદશાહતની.
 ઝમાનો ઝિન્દાહનો છે:
 ઉંઘતાના અન્ધકાર છે.

(ગોકુલેશજી બાદશાહને ચરણામૃત ને તુલસી આપે છે: કંઠી
 તિલક ને માલા ધરે છે. સ્વીકારીને)

જહાંગીર : વર્ષે વર્ષે દર્શન થો છે,

આપાઢીલા મેઘ જેવા—

આ વર્ષે તો અવધી કીધી.

કોણ હતા એ જમનાજીના અવધૂત ?

શ્રી ગોકુલેશજી : એક ને અધિતીય છે જમનાજીનો અવધૂત.

બાદશાહનાં બડલાગ ઉઘડયાં :

ગોલોકપતિએ દર્શન દીધાં આજ.

કચ્છાં છે ગુફા કે ગુફાવાસીઓ ?

આ તો છે જમનાજીનો અકૂરઘાટ.

કૃષ્ણચન્દ્ર લીલા કરી ગયા.

શાહનશાહ ! પ્રત્યક્ષ છે પારખાં.

ઝાંખી થઈ શાહોના શાહને.

ગોકુળમાં ઉત્સવ આદરીશું દર્શનયોગનો.

જહાંગીર : ઠાકોરજીને તુલસીપાનમાં પીરસો છે ને ?

ઠાકોરજી ભાંડાર ભરે છે તહમારા.

તુલસીનું પાન આપ્યું બાદશાહને :

માગો દેહ્લીશ્વરના ભાંડાર.

શ્રી ગોકુલેશજી : અમારે ફકીરોને ફકીરીની વાંછના.

અમારાં તુલસીનાં વન,

અમારાં તુલસીનાં દળ,

અમારી તુલસીની માલા,

અમારી તુલસીની કંઠી,

અમારાં મન્દ્રધ્વજ શાં ઉર્ધ્વતિલક :

એ અમારાં આયુષ્યધન.

બાદશાહ અમને એ પાછાં આપે સૌ.

જહાંગીર : ગુણુનિધિ ગોકુલેશભ !

બાદશાહને આશીર્વાદ દો,

બાદશાહત બડભાગી થાય.

સહુસહુના ધર્મ પાળજો.

ધર્મનિષેધનાં ફરમાન સહુ રદ હો !

ગાયે ગાયોના એ તો અઘડા:

મન્યાસ્રી ને વૈષ્ણવના.

તિલક તો છે ભાગ્યના શાશુગાર.

તિલક કરજો, કંઠી બાંધજો,

હરિવરની માળા ફેરવજો.

અમારી તરબીહ, એવી તહમારી માળા:

એ તો ખુદાના છે જા'પ.

તહમારૂં ગોકુલ તહમને મુબારક હો !

શ્રી ગોકુલેશભ : કલ્યાણ થાવ તહારૂં ને તહારી પ્રજાનું.

(બાદશાહ માથે ચરણામૃતનું પ્રોક્ષણ કરે છે. નમન નમી બાદશાહ તે સ્વીકારે છે. ને ભૂમિઆસને બેસી પરેપરને વન્દના વન્દી સન્તજન ને શહેનશાહ અફરઘાટેથી નિજ-નિજને માર્ગે સંચરે છે.)

પ્રવેશ ગાયેઃ કમળોની કુંજમાં

(દિલ સરોવરનાં કમળપાંચર્યાં જલ ધીમાં ધીમાં ઉછળે છે; એ જલસહરીઓને હિન્ડોલે પ્રકુલ્લેલાં કમળો હીંચકા ખાય છે. ગિરિમાળની ઝાલર જેવી ઢોલતી વનરાજી સરોવરફરતી જલતીર ઉપર ઝૂલતી ઢળેલી છે. હરિપર્વતના કલન્દરોના ફકીર બાદશાહ દિલ સરોવરને કાંઠે કમલ-આસને ધ્યાનસ્થ વિરાજેલા છે.)

આ કમળોની કુંજમાં હું ભૂલી પડી.

(આલેખી-કમલકુળેના જલપગથારેથી ‘ ભૂલી પડી ’ નું ગીત આવે છે, ફકીર બાદશાહને જગાડે છે.)

ભૂલી પડી, રે હું ભૂલી પડી,

આ કમળોની કુંજમાં હું ભૂલી પડી.

ફકીર બાદશાહ: કેાક ભૂલું પડયું છે

દિલ સરોવરની ભૂલભૂલામણીઓમાં.

વડલો જટા ઢાળી જળમાં ઢળ્યો શું ?

સંસારજળીઓ શી જળીઓ ખડી:

આ કમળોની કુંજમાં હું ભૂલી પડી.

ઉડતો પરાગ જગ ભરતો મનોહર:

નજરે ન ઝાંખી ત્હોંય એની ગુલછડી:

આ કમળોની કુંજમાં હું ભૂલી પડી.

ફકીર બાદશાહ: કૈલાસની કિન્નરી કેા ગાજી !

હિમાલયને હિમશિખરેથી જાણે

મધુરા ઝંઝાનિલ ઉતર્યા.

જીવનનો ધમધમતો એ ધોધ.

જીલ નથી ઉચ્ચરતી,

જીવન ઉચ્ચરે છે એનાં.

ગહનતાનો એ ગેળી ગોલ,

આત્માની એ અનામી નમાઝ.

અદૃશ્યના અનાહત નાદ હૈયે અથડાયા,

દિશાઓ પાછળના વાયુ વાયા,

ને દિલનાં પાણી હિલોળે ચડડ્યાં.

(દિલસરોવરની કમલવેલીઓમાંથી રેશમકિનખાખની ઝૂલોવાળી કિરતા ધીમે-અતિ ધીમે લગ્ય લાવે સરતી આવે છે, જલમાં થંભી જાય છે. વિધવિધનાં કમળોના હોડીમાં ઢગલા ઢળેલા છે. મંડી દેવાંગના શી દીપતી સરોવરની સુન્દરી પ્રકુલ્લેલા એક કમળની પાંખડીઓ પીંખતી પીંખતી ને મંડી કંઈક ચોધતી હોય છે.)

સરોવરસુન્દરી: પાંખડીઓ પીંખીને જોઉ છું મંડી,

નથી પેખાતું મંડી દૂપાયું છે તે.

સૌન્દર્ય શું વાંઝાયું જ હશે ?

વજ્રમહારાણી રાધિકાજીને ચે

ન હતા કેા રાજયુવરાજ.

જહાંગીર-નૂરજહાનનો પ્રેમયોગ

જગતને નહિ ધરાવે કેા અમરદૂળ ?

દિલ સરોવરની લહરીઓ ઉછળે છે,

ધીરી, ઉંડી ને ઘેરગમ્ભીરઃ
 ઉછળી આલ્યો મહારો યે એમ પ્રોઢાકાળ.
 કંઠાનાં કમલવનમાં જઈ આથમે છે
 જલલહરીઓની આ પરંપરાઃ
 જીવનદિવસોની જાણે આથમતી ઉમિંઓ.
 નૂરજહાનના સૌન્દર્યને શાહઝાદો નથી.
 જહાંગીર-નૂરજહાનનો શાહઝાદો
 દેહલીઆથાને તળે શાહાનશાહ થાય
 તો ભારતવર્ષની આદશાહતમાં
 શાં શાં સ્વપ્નાં ન ઉગાડે ?
 હિન્દુઓ ભરતને ભૂલે,
 ઇરાનીઓ દ્વારા વિશ્વવૈભવીને વિસારે.
 સૌન્દર્યની વેલી વણુમ્હોરી જ કરમાય ?
 ધન-ધાન્ય-દ્રુગ-કૂલડે ધરતી ઉભરાય છેઃ
 પણ સાગરનાં વિસ્તરતાં વેરાન
 તો જાણે જલના રણપગથાર.
 પ્રહ્લાંડ ઘેરીને પડ્યો છે
 ગગનનો નીલાંબર મહાસાગર.
 આકાશપુષ્પ શોધી-શોધીને
 સંસારીઓ મશ્કરી કરે છે આસ્માનની.
 સાગર વાંઝિયો છે, આલ વાંઝિયું છેઃ
 મહુને યે લોક ભાળે છે
 સૌન્દર્યની વાંઝણી વેલ.
 -આથમતી મહાંજની પેઠે

મહારો ભૂતકાળ આથમી ગયો.
 ભવિષ્યની વનઘટાઓમાં મહારે
 આંખડલીની પાંખો પરોવવાની નથી.
 જીન્દગીનું ભાવિ એટલે મહારે અન્ધારિયું:
 સૂરજ આથમે ત્યહારથી જ કાળી રાત.
 સાચો મહારે તો એકલો એક વર્તમાન.
 પૂર્ણ ચન્દ્ર ચમકે એટલી જ પૂર્ણિમા.
 સૌન્દર્યને સાચો એક આજનો મહિમા.

(પાંખ ફડફડાવતો એક ચક્રોરાજ ઉડતો આવે છે.]

આયા આવે છે ધસમસતે પગલે
 મહારા આયુષ્યના બાદશાહ:
 મહારા સ્નેહવનના સિંહ.
 જહાંગીર ! પ્રેમીઓના ઓ પાદશાહ !
 જીન્દગીની ઝંખનાઓ ખંખેરીને,
 આયુષ્યની આરઝૂઓ ઉતારીને,
 અનન્ય ને એકાન્તિક લકત સરિખડી
 નૂરજહાન તહારે કાજે એક જીવશે.

(જગત્રોલાવન્તી મદ્મદ્મન્ત ગતિથી બાદશાહજેગમ શાહી
 હોડલીને તરાવતી કમળવનોમાં વિચરે છે. સરોવરસુંદરીના ગીતપરિમલ
 અન્તરિખમાં ઉડી રહ્યા છે.)

ઉપર આલ, ને નીચે નીર પાથર્યા;
 સારા સ્નકારને શોધે આંખડી:
 આ કમળોની કુંજમાં હું ભૂલી પડી.

શોધું છું આત્માની આરઝૂ અનન્તમાં;

આયુષ્ય આપું, આપો એહ જો વડી :

આ કમળોની કુંજમાં હું ભૂલી પડી.

(કિશ્તિમાંથી કિનારે ઉતરીને કમળોનો ગૂંથેલો મુગટ ને પુષ્પમાળ સરોવરસુન્દરી સાંઈ બાદશાહના ચરણોમાં ધરે છે: કમલ સન્મુખ કમળ સોહાય છે. અનિમિષ નયને ફકીર બાદશાહ સરોવરસુન્દરીને નિરખી રહે છે.)

સરોવરસુન્દરી : નમસ્કાર હો ! નમસ્કાર હો !

કલન્દરોના બાદશાહને નમસ્કાર હો !

દિલ સરોવરના જોગન્દરને નમસ્કાર હો !

(ધ્યાનસ્થ મૂર્તિ શા ફકીર બાદશાહ મૌન હોય છે.)

વન્દન છે, સાષ્ટાંગ વન્દન,

જ્યોતિષોના ઓ માનવજ્યોતિ ! વન્દન.

પ્રકૃતિકુમારીની તહમને પ્રાણવન્દના.

ફકીર બાદશાહ : (નિરખીને નયણે ધૂંટ પીતાં સ્વગત.)

સૌન્દર્ય નથી, સૌન્દર્યની છાયા છે.

સૌન્દર્ય તો સ્વર્ગમાં સંચર્યું.

(કમળખાંખડી શાં પોષયાં ધીમેશથી ઢાળીને)

કમળકુંજમાં ચન્દ્રકિરણ ભૂલું પડે

એવી ભૂલી પડી છો તું.

જગત્સૌન્દર્યની ઓ પ્રતિમા !

કાશ્મીરમાં કેમ પધારવું થયું ?

સરોવરસુન્દરી : આત્માના ઓ અમીરઝાદા !

સૌન્દર્યની શોધમાં.

ફકીર બાદશાહ : અરીસો નહોતો તહારા મહેલમાં ?

તું ચે કસ્તૂરીમૃગ જેવી ભૂલકણી છે:
હેયે છે તે જગતે શોધ છે.

સરોવરસુન્દરી : હેયાનો અરીસો નથી જડયો હજી
કે દાખવે આત્માની આત્મજ્યોત.
આત્માનો આનન્દપાંખાળો પતંગ
પ્રેમના આસ્માનમાં ઉડાવવાને આવી છું.

ફકીર બાદશાહ : કમલકુંજની ઓ રસદેવિ !
દિલ સરોવરની ઓ સુન્દરી !
જાણો છો પ્રેમ શી ચીઝ છે ?

સરોવરસુન્દરી : હા, શાહાનશાહોના શાહાનશાહ ! હા.
પ્રેમ એ ચીઝ છે કે જે
આપની આંખડલીમાં લબૂકે છે.

ફકીર બાદશાહ : રસિકડી ! રસિકતા શું છે ?

સરોવરસુન્દરી : આપના સુતેજસ્વી અંગોઅંગમાંથી
જેના ફૂવારા ફૂટે છે તે.

ફકીર બાદશાહ : સુન્દરી ! સૌન્દર્ય શેને સહમજે છે ?

સરોવરસુન્દરી : આપને લલાટે વિરાગ છે તહેને.

ફકીર બાદશાહ : પ્રસન્ન ! તું ચે પડછાયો છે:

એ એક જ જાણતી ' પ્રેમ એટલે શું ? '

(કમળોનો મુગટ પહેરી વાંસળી વગાડે છે.)

સરોવર સુન્દરી : એ કોણ હતી ? સાંઘબાદશાહ ?

ફકીર બાદશાહ : તહારી કીકીમાં સન્તાડી છે તે;
તહારા દિલચમનમાં ખ્હોડાડી છે તે;

તહારી કવિતામાં જૂલાવે છે તે.
 ગેબના પડદા પાછળ તે સરી ગઇ.
 તું ઝોળળ છ એને—કંઈક.
 પ્રેમી જ પ્રેમીને પારખે.
 (ઘડીક વાંસળા વગાડે છે. પછી)
 એક હતો બાદશાહ.

સરોવરસુન્દરી : હં : આપે વાર્તા માંડી.

ફકીર બાદશાહ : નથી માંડી, લે, દેવિ !

સરોવરસુન્દરી : પાપ લાગું, પાલવ પાથરું :

માફ કરો, ફકીરબાદશાહ !

શ્રવણ સાંભળવા તલપે છે.

ફકીરબાદશાહ : વાર્તા નથી માંડી, વિચાર માંડ્યા છે.

તખ્તે સુલેમાન છે હિન્દુઓના શંકરાચાર્ય.

સુલેમાન ને શંકરાચાર્ય એક જ—કે નહિ ?

સરોવરસુન્દરી : અફસમન્દની આંખડીએ તો એક જ.

ફકીરબાદશાહ : તું ચે અફસમન્દ હીસે છ, બાનુ !

દુનિયાની ઇતિહાસવેલડીએ

શતાવધિ બાદશાહોનાં પુખ્તો ખીલ્યાં :

શતહલ મોગરો એક જ હતો.

સહસ્રપાંખડી કમળ એક જ પ્રકુલ્લયું.

અદલાહ ને પ્રભુ એને એક હતા :

અલેક્ષ ને ઓંકાર તે એક માનતો.

ભાષાના લેદ લેદીને પાર

માનવીના મનોભાવ તે નિરખતો.

વિશ્વની પારના તે વાંચતો
 વિશ્વક્રમના કલ્યાણક ઇન્સાનો.
 એક ને અદ્વિતીય, રત્નોનો રત્નરાજ,
 હીરાઓમાંનો એ ડોહેનર,
 શાહાનશાહ જલાલુદ્દીન અકબર.
 હિન્દુ ને મુસલમાન
 અલ્લાહની બે આંખો છે,
 એમ એક જ એ જોતો ને કહેતો.
 આખ કહ્યે પાણી મીઠું લાગે,
 ને જલ કહ્યે પાણી ખારું લાગશે ?
 હરિપર્વતને શિખરે અમે બેસતા:
 શાહોનો શાહ ને ફકીરબાદશાહ.
 અલ્લાહો અકબર ને હરહર મહાદેવનો
 અર્થ એક જ છે એમ
 મૌલવી ને શાસ્ત્રીજીએ સહમતવ્યું ત્યહારે
 આંખોમાંથી આંધાર આંસુધારાઓ પડી.
 સૌન્દર્યસાગરના અનેક આરા, સુંદરી !
 પણ પાણી તો એક જ.
 એણે ખદને સહમતવ્યું—પ્રેમ એટલે શું ?
 સંસારસાગરની મીઠી વીરડી:
 રાજવીકુલના ચકચૂડામણિઓ,
 શાહ જલાલુદ્દીન અકબરે,
 જગતરાજનીતિના અજોડ પયગમ્બરે.

સરોવરસુંદરી : તો કહેશો, આ કલ્પન્દરશાહ !

પ્રેમ એટલે શું ?

ફકીરખાદશાહ : દિલ સરોવરનાં પાણી.

સરોવરસુન્દરી : જલ, જલ : મસ્કરી માંડી છે
ફકીરોના ફકીરખાદશાહે તો.

ફકીરખાદશાહ : અખાંડ ને એકરંગી એ જલઃ
ઘેરાં, ઊંડાં, ગહનતાના રંગનાં.
રસિકે ! પાણીનો રંગ કીયો ?

સરોવરસુન્દરી : પાણીનો રંગ ? પાણીનો ! પાણીનો તો—

(વિચારમાં નિમગ્ન થાય છે.)

ફકીરખાદશાહ : દિલનો રંગ તે પાણીનો રંગઃ
એક અનન્ત અખાંડ એ રંગઃ
અજરામર ને સચરાચર.
એ જ સૌન્દર્યનો સનાતન રંગ.

(કમલપુષ્પોની માલા ધારણ કરે છે, વાંસળી વગાડે છે, ને
વાંસળી વગાડતાં પદ્માસને નાચે છે.)

.. સૃજનનો એ જ સનાતન રંગ.

અજળ આ વિશ્વલીલાના ગહન રંગો સનાતનઃ
સરોવરપાથર્યાં જલઃ એ અકળ રંગો સનાતનઃ
અજળ આ વિશ્વલીલાના વિ.
ભુખ્યાંધરવન્તી ધરતીના, તૃષાકારન્ત ધનના,
જગતકલ્યાણના અદ્ભુત સકલ રંગો સનાતનઃ
અજળ આ વિશ્વલીલાના વિ.
વડા વાતાવરણના, કાળના, શશિસ્પર્શ કરા,

ફકીરીના, જહાંગિરિના વિરલ રંગો સનાતનઃ

અજળ આ વિશ્વલીલાના વિ.

દયાના, બંદગીના, દુઃખસુખના, સાધુતાના,

કવિતાના ફવારાના પરમ રંગો સનાતનઃ

અજળ આ વિશ્વલીલાના વિ.

મહાસાગર શું ભરિયું આલ, એ રંગો સનાતનઃ

પ્રીતમના ને પ્રિયાના પ્રેમના રંગો સનાતનઃ

સુલટના, સન્તના, સૌન્દર્યના રંગો સનાતન.

સુજનના, સન્તના, સૌન્દર્યના

સૌના છે સનાતન રંગ.

[કમળોનો મુગટ ને માળા પહેરીને દિલ સરોવરને કાંઠે કાંઠે વન-
કુન્દેમાં ને ફૂલડાંમાં ફકીરબાદશાહ સનાતન રંગનું ગીત ગાતા ધ્રુમે છેઃ
વચ્ચે વચ્ચે વાંસળી વગાડે છે, ને નાંચે છે.

સરોવરસુન્દરી પાછળ પાછળ સૌન્દર્ય નજરે નિહાળી રહે છે.]

ફકીરબાદશાહ : એક વેળા, ઓ સુન્દરી !

કાશ્મીરની સારી કુંજ સરોવર હતી.

દિલમાંનું સૌન્દર્ય અંગોમાં વહે

ને અન્તરિક્ષમાં આછું-આછું ઉડી જાય,

એમ પછી જળ ઓસર્યાં

ને ન્હાનકડાં સરોવર રહ્યાં.

દિલ, વૃલર ને માનસખલ,

ગંગાખલ, અછખલ ને કોન્સાનાગઃ

કાશ્મીર સરોવરની લોભ છે.

ઝાંડાં અતલ જલભર્યાં વાદળરંગી

તહારે દેહે છે આંખડીઓનાં સરોવરઃ
 એવી છે કાશ્મીરની સરોવર આંખડીઓ.
 મંહી દેવભાવ ભર્યા છે,
 તીરે દેવ ઉતરે છે જલ પીવા.
 પી, તું યે પી એ દેવોનાં અમૃત.

[દિલ સરોવરનાં જલ લેઈ પોતાને ને સરોવરસુન્દરીને ભાગ્યદેશે
 અભિષેક કરે છે. અદ્ભુત ખંસીનાદ છેડે છે, ને સરોવરની પાળે પાળે,
 કમળતીરે પ્રેમકમળ શો, પધારે છે પ્રાણવિનિમય થયેલા શી સરોવર-
 સુન્દરી દર્શનમુગ્ધ જડવત્ ભભે છે.]

ફકીરખાદશાહ : દીવો દીવાને પ્રગટાવે એમ
 સરોવરસુન્દરીએ જગાડયાં આજ
 સંસારનાં સન્તાયેલાં સ્મરણો.
 પાછી ઉગી મહારી પૂર્ણિમા.
 એ એક બાણુતી, એ એક જ,
 કે પ્રેમ એટલે શું ?
 સરોવરસુન્દરી તો પડછાયો છે
 પ્રેમનો, સૌન્દર્યનો, રસિકતાનો :
 સાચો—સાચો, પણ પડછાયો.
 એનાં લોચનમાં પ્રેમછાંયડી છે ;
 એના બોલડામાં પ્રેમપરિમલ છે ;
 એના અંગઅંગમાં પ્રેમપ્રકાશ છે :
 એને યે પ્રેમે જ ઘડેલી છે.
 કુદરતના એ સનાતન વારસ !
 તહારો પ્રેમ ને તહારાં પ્રેમી

પ્રારબ્ધનાં પાંદડાંની પાછળ છે.

(દિવ સરોવર જોણતું હોય એમ સરોવરસુન્દરી ઓચિન્તી આવા માંડે છે,)

મ્હારે જીવું પેલે પાર :

હવે માઘીડા ! હોડી હંકાર :

મ્હારે જીવું પેલે પાર.

(વાંસલગ્રી વગાડતા ફકીરખાદશાહ, મેઘખંડ શા હોલનતા, કુંજેના લતાપલ્લવોમાં અદૃશ્ય થાય છે. એમની પાછળની નિર્જનતા એ પરિમળોથી મધમધી રહે છે.)

સરોવરસુન્દરી : જમણે કાંઈ મથુરા નગરી,

હામે જોડુળ ગામ ;

આ આરે મ્હારી દેહ ઉભી છે,

ત્યાં છે આતમરામ :

મ્હારે જીવું પેલે પાર.

આલનો સાગર જલજલ ભરિયો,

માંડી સૂરજ ને સોમ ;

આ આરે છે ધરતીની ભેખડ,

ત્યાં છે ચેતનભોમ :

મ્હારે જીવું પેલે પાર.

(બાદશાહી કિશ્તીમાંથી આવાજ આવે છે.)

પરિમહેલની ઓ પદ્મણી !

રસખંગિણી ઓ બાદશાહએગમ !—

(સરોવરસુન્દરી સચેત થાય છે.)

સરોવરસુન્દરી: ફકીરબાદશાહે પ્રેમધેન્ના જ છે સ્તો.

શું સંસારી, કે શું સંન્યાસી:

સારું જગત પ્રેમહિન્ડોલે ડોલે છે.

(જલતીરે જાય છે. એક કમળ તોડી પીંખી નાંખે છે. કમળપાંદડી શા પાય જલમાં થોઇ, ગરડ ઉપર લક્ષ્મીજી વિરાજે એમ, આસ્માનની પેલી પારના વિચારે વિચારતી સરોવરસુન્દરી કિશ્તીમાં વિરાજે છે. દિવ સરોવરનાં કમળોની લૂલભૂલામળીના જલમાર્ગોમાં કિશ્તી સંચરે છે.

જતી દૂલછાબની પાછળ પાછળ સુગન્ધલહરીઓ રમે એમ જગત્-સૌન્દર્યના બારવતી જતી કિશ્તી પાછળ પાછળ ગીતલહરીઓ ઉછળી રહે છે.)

લલકા હેલે આયુષ્ય ઉછળે,

જગના વાય સમીર:

આ આરે મ્હારી આશાની કુંને,

ત્યાં છે પ્રેમમન્દિર:

મ્હારે જીવું પેલે પાર.

લવે માછીડા ! હોડી લંકાર, મ્હારે જીવું પેલે પાર.

પ્રવેશ પાંચમે

ભથ્થકર મન્દવાહ ને હગમગતી નૌકા

(રાજમહેલમાંના ખાસગાહના સુવર્ણઝુમ્મરોમાંની દીપમાલા હોલવી નાંખેલી છે, ને મૃત્યુના પડછાયા જેવું અન્ધાર અધાર ઢાળાયેલું છે. અધારીઓ જેવા ફેટલાક ઉમરાવોનું ધમ્મણના ધબકારા સરિખડું ઘોરણુ ગાજતું હોય છે. બાદશાહ જહાંગીરને વારેઘડીએ દમની ખાંસી ચ્હડે છે, આંતરે આંતરે ઉલટી થાય છે. મધરાત આયમી ગઈ છે.)

મેઘમાંથી વીજળી ઝબકે એમ અન્ધકારમાંથી રાત્રીના આછા પોશાકમાં નૂરજહાન પધારે છે.)

નૂરજહાન : અફ્સના બૂઝાયેલા દીવડા પેઠમ
પડી છે આ માનવીની દીવીઓ.
ઝુમ્મરો ચે ઠારી નાંખેલા છેઃ
જાણે કોઈ પરાક્રમો પેખે નહિ..
શયદા ! પ્રગટાવ દીપમાળા પાછી.
શાહહકીમને તેડવા તો મોકલ્યું છે ને ?

શયદા : જી હાઃ અલ્લાહના રૂહ
શાહહકીમ રૂહઅલ્લાહને.

(સોનારૂપાની અનેકચિખ દીવીઓમાં દાસીઓ દીપમાળ પ્રગટાવે છે. ચરાબના નિસામાં નિમગ્ન પડેલી બાદશાહી મંડળી દર્શન દે છે.)

નૂરજહાન : (જહાંગીર કને જઈ આત્માની ઝાળનો નિર્વાસ નાંખીને)
આ દશા જગતના બાદશાહની ?

(નીચે બેસી મ્હોં ધ્રુવ છે, લીંબુનું પાણી પાય છે, ચોક્ખામાં સૂવાડે છે, માથે ગુલાબજળ સીંચે છે—માતૃકૃત્ય કરે છે. અન્ય નિશા-બાઝોને નિરખીને)

ઓ ભૂલકણાઓ ! કાં ભોળવો છો
મહારા ભોળા બાદશાહને ?
એને ઉંઘાડયે ત્હમારાં ભાગ્ય ઉંઘશે.

(નીતરતા ડહાપણ સમી શ્વેત દુહાડીવન્તા તરખીહ ફેરવતા ફેર-વતા બિડી ને ઝીણી નજરાળા શાહહકીમ રૂઢઅલ્લાહ પધારે છે.)

તસ્દી દીધી છે, શાહહકીમજી !
એ મો એ જ આવ્યો છે
મુગલાઈનો સનાતન મન્દવાડ.
દમ પણ રૂઢડયો છે ;
ઉલટી પણ છે સંગાથે.
હકીમ રુકનાએ ને રાજા શાલીવાહને
હાથ ધોઈ નાંખ્યા બાદશાહી લુકમાનીના.

હકીમ } હૈયું પત્થરનું હોય તો
રૂઢઅલ્લાહ } ઉલટી અવળી નથી દમરોગીને :
શ્વાસોચ્છવાસનો માર્ગ ન રૂંધાય તો.
શુકરગુઝારી કરો, બાદશાહબેગમ !
રાજમહેલમાંથી પોણી શરાબી
ઠાલવી આપે ઢેળી દીધી :

એકવીસથી પાંચ ખ્યાલે ઉતાર્યા શાહને.
 રાજમહેલમાંથી ઢાળાઈ ગયો,
 ખાસો-આમમાં એ રેલાયો શરાબ.
 શયદા ! લે આ ગોળીઓ :
 નિશાનીંદરતાઓને એક-એક આપ,
 ને ઉતાર એ ઝેરનાં સ્વપ્નાં.
 શહેનશાહને દમ ને ઉલટી છે :
 શાહને આ પડીકી પાવ, શાહખાનૂ !
 હમણાં-હમણાં નીશાઉતારના હકીમો
 બમણા થયા છે દેહલીમાં.

(રતનખ્યાલામાં પડીકી ઘોળીને શાહખાનૂ સ્વહસ્તે ખાદશાહને પાવ છે. થોડીક વારે જહાંગીરશાહની ઉલટી વિરામે છે. એક પછી એક એમ અન્તરાયે અન્તરાયે નિશાખાઝોની આંખો ઉઘડે છે; ઓસરી ગયેલી અફલની વેળ પાછી આવે છે; પોશાક ઠીકઠાક કરે છે; ગન્દવાડ ધૂવે છે; હઠવાના હોશ આવ્યે ઉઠી, શરમિન્દગીમાં-ઝૂંકેલાં ઝાડ જેવાં-શિર ઝૂકાવી, આથે જઈ ઉભે છે.)

નૂરજહાન : શાહહકીમ ! અપ્રીણ કેવું ?

હકીમ } કેફ માત્ર ખૂરો છે:
રૂહઅદલાહ } અફ્લના દીવા હોલવે,
 માનવીનું માનવીપણું હરી લે,
 મનુષ્યનો હેવાન સરજે.
 પણ દારૂ મારે, અપ્રીણ જીવાડે.
 ખાદશાહની લાંબી ખીમારી છે
 તેથી ઘેન હજી નથી ઉતર્યું.

શરાબની બેફામીમાં બેહોશ છે.

નૂરજહાન : આ વેળાનો બાદશાહી મન્દવાડ
લાંબો ને લયંકર છે.

ને એ મન્દવાડના સમાચારથી
સારી સદતનત ડોલી ઉઠી છે :
અસ્થિર સાગરમાં જહાજ ડોલે એમ.

હકીમ } હરિયાવમાં યે ઋતુઓ હોય છે ને
રૂહઅલ્લાહ } તોફાનના પવનોની ?

નૂરજહાન : મુગલ સદતનતના મહાસાગરમાં યે
તોફાનની ઋતુ બેઠી છે.
માતા અસ્મત બાનૂ બેહસ્તનશીન થઈ ;
અચ્ચાજ બાપૂને યે બોલાવી લીધા—

હકીમ } ને દેહલીને આંબે મ્હોરેલી
રૂહઅલ્લાહ } દાનેશમન્દી ઉતારી સાથે હરી ગયા.
નિમકહલાલી ને દૂરઅન્દેશીની,
સુજનતા ને સંસ્કારિતાની ગોયા મૂર્તિ હતા.
બેહસ્તમાં યે કલ્યાણ હજો !
સુખી કર્યાં, તેમ સુખી થજો !

નૂરજહાન : સાવ રૂપાનો રોઝો ચણાવીશું.—

હકીમ } આથમી નથી ગયા હજી, શાહબાનૂ !
રૂહઅલ્લાહ } જગતના સોનારૂપાના મોહ.
તોડશે, ફેડશે, લૂંટી જશે કે
પવિત્ર ધામની યે એ રૂપાપાટો.

નૂરજહાન : ત્યહારે આરસમાં ફૂલવેલી માંડિયે તો ?

પત્થરહૈયે કુદરત સ્થાપીશું.

વઝીર ખાન આઝમ હજી નવા છે.—

હકીમ } :વડવાઈમાંથી વડલો ફાલે છે ને ?
ફાલ્ગુણી

નૂરજહાન : દરમિયાન, ઓ સુલેમાનના અવતાર !

જહાંગીરશાહનો રક્ષણહાર કોણ ?

ઝમાનાના લુકમાનને

સબક પઢાવવા નહિ પડે.

સમાચાર આંખ્યા છે ફર-ફરના

કે દુર્ભાગ્યસરજ્યા શાહઝાદા ખૂશરૂશાહ

બરહાનપુરના બન્દીખાનામાં શુજ્યા :

શાહઝાદા શાહજહાનની નિગેહખાનીમાં હતા.

હદ લીધી'તી, નહોતા જતા શાહજહાન

દક્ષિણદેશ છૂટવા ખૂશરૂશાહના વિના.

બાદશાહી બહાદુરોએ કિશ્તવાર છૂટ્યું ;

પણ પિસ્તાળીસ દિનના ગોરંભા પછી

ઘરાનીઓએ કન્દહાર લીધું છે.

કાબુલના વાઘોએ બળવો કીધો છે.

શાહજહાનને શાહી ફરમાન લેજ્યું

કન્દહાર પાછું સર કરવાને.

શાહજહાન શાહઝાદા નથી જતા ત્યાં.

એમના આતશી દિલચમનમાં

આશંકાએ ઓળા પાડ્યા છે કે

બાદશાહના ભયંકર મન્દવાડપ્રસંગે

અધ્યાને દેશવટે કહાડે છે.

સુલતાન પરવીઝ ઉડતા આવ્યા,
જાણે મુગટ ખેરું, સિંહાસન શોભાવું.
બાદશાહ છે બીમારીની રાજશય્યામાં.
શાહહકીમ ! સહુ દુર્ભાગ્ય વાંચે છે
બાદશાહનું ને બાદશાહબાનનું :
આપ તો સૌભાગ્ય ઉચ્ચારશે ને ?
આસ્માનની સાક્ષીએ બાધા લઉં છું :
આરોગ્ય ઓઢી ઉઠશે બાદશાહ ત્યહારે
સારી સદતનતના ફકીરોને જમાડીશ.

હકીમ } બીમારી તો ભારે છે
રૂહઅલ્લાહ } બાદશાહની ને બાદશાહતની:
છતાં, શાહબાનૂ ! ઇનશાહ અલ્લાહ,
આપનાં સૌભાગ્ય જ ઉઘડશે.

(બાદશાહી નિશાબાઝીના હિન્દુ મુસલમાન ખ્રીસ્તી ગોઠિયા
ઉભા છે તહેમની સમીપે શાહબાનૂ સંચરે છે.)

નૂરજહાન : તહમે દોસ્તો છો કે દુશ્મનો
બાદશાહના ને બાદશાહતના ?
(સહુ અનુત્તર ઉભે છે.)
અયિ બિરાદરને ઇસ્લામ !
દીને મોહમ્મદીના અનુયાયી છો ને ?
ઇસ્લામમાં શરાબ સગવાર છે ?
હઝરત પયગમ્બર સાહેબે
શેા ઉચ્ચાર્યો છે ખુદાઈ પયગામ ?

દુરાને શરીફના શા છે ઇશ્વરી બોલ ?
 અય સનાતન ભારતના રાજપુત્રો !
 વેદધર્મના ત્હમે ધર્મસ્થાંભ છે.
 આ તો યજ્ઞ માંડ્યો હશે
 હોશિયારી ને અફલની બરબાદીનો,
 ને પ્રભુદર્શનને કાળે
 પ્રભુવદલી પીધી હશે : નહી ?—
 ઇસ્લામી યુગના આ પ્રાણભ્રુએ ?
 વેદમાં સુરા પીવાની છે, કે સોમ ?
 ત્હમજી દ્યો, ઓ શાણ્યો !
 સોમ તે સુરા નથી.
 સુરા અસુરો પીતા,
 સોમવદલી પ્રાણભ્રુ જીવતા.
 અય ઇંદ્રિયશખાન કંતાનજી હોકિન્સ !
 શીરાઝી શરાબ દીઠો જ ન્હોતો કદી ?
 આરમીનિયજી શું મયબાઝી
 કાંઈ એાછી—અધૂરી પડી ?
 કે પીએ તો ખ્યાલા બક્ષીસ મળે છે
 એટલે રતનખ્યાલાઓમાં મનડાં મોઢ્યાં ?
 ઓ ખાન ! અમીરો ! ઉમરાવા ! રાજવીઓ !
 સદતનતના સહુ સ્થાંભો છે.
 નિશાબાઝીથી ડોલો છે નાગફળા સમાઃ
 ઝેરનીતરતા ને ઘેનઝૂલન્ટા.
 મદહોલન્ટા માતંગ ઉપર કાંઈ

અંબાડી માંડશે તહમારી ?
 બાદશાહતના તહમે માતંગ છેઃ
 બાદશાહતની અંબાડી તહમારે શિરે છે.
 લાયક રહેજે બાદશાહતના હોદ્દા ઝીલવાને.
 અસુર છે ? કે દેવ છે ? કે માનવી ?
 શરાબ પીશે ? અમૃત પીશે ? કે શરબત ?

(કુરનસ કરીને શરાબમંડળી શરમાતી શરમાતી વિદાય લે છે.
 ખૂલે જહાંગીરશાહને કાંધક કળ વળે છે.)

જહાંગીર : (શાહહકીમને પેખાને)
 અઝ સરે બાલીને મન
 બરખીઝ, અય નાદાન તખીબ !
 દર્દ મન્દે ઇસ્કરા
 દારે બ જુઝ દીદાર નીસ્ત.

હકીમ | પૃથ્વીપરનો ચન્દ્રમા સન્મુખ છે :
 રૂહઅલ્લાહ | ઝખવાયો છે મન્દવાડના અહલુથી.

જહાંગીર : ચન્દ્ર ! તહારી ચન્દનીને શું કરે ?
 આત્મબહલાવન્ત એ રાતી નથી.

હકીમ રૂહઅલ્લાહ : ગુલગુલે ગુલઝાર પીને ખીલતી
 ચુન્દરીની સુરખિ શું રાતી નથી ?

(શાહબેગમને મુખડે લજ્જતની ગુલપાંખડીઓ ઉઘડે છે. જહાંગીરશાહ શાહબેગમ બાણી નૂવે છે : બેઠા થાય છે.)

જહાંગીર : નૂર ! તહને ચિન્તા થતી હતી ?

નૂરજહાન : મહારું જીવન ઉડી જતું હોય
ત્યહારે યે ન થાય ચિન્તા ?
બાદશાહતનું સૌભાગ્ય આથમવા બેસે—

હકીમ } સદતનતના સૌભાગ્યના સૂર્યની
રૂહઅલ્લાહ } સંધ્યા નથી પડી-હજી નહિ પડે.
બાદશાહબેગમ ! શોચશો મા.

જહાંગીર : (દમ ધૂંટતો ધૂંટતો)
નાહક ચિન્તાની હું યે ના કહું છું.
પોપટડીની પાંખ ફડફડે
એવી ફડફડે છે એની હૈયાપાંખ.

નૂરજહાન : મહાસાગરમાં તોફાન ફૂટે,
મહામોજ ઉછળતા આવે,
જહાજ ડગમગ ડોલી રહે :
ત્યહારે ય ન થાય ચિન્તા ?
પણ હવે ના નહિ કહું, મહારા બાદશાહ !
ને નહિ ખોલું નસીહતનાં દક્તર.
સ્વહસ્તે પાઠશ શરાબની ખ્યાલી.

જહાંગીર : ના-ના, નહિ, ઓ સૌન્દર્યની દેવિ !
ત્યહારે હાથે તો અમૃત શોભે,
શરાબ ન શોભે, શાહબાનૂ !

નૂરજહાન : મહારો જહાંગીર પીવા માગે
તે સહુ શોભે મહારે હાથ.
શરાબ તો શાહને રામરંગી છે ને ?
હવેથી નૂરજહાન પાશે જહાંગીરને શરાબ.

જહાંગીર : તો સોગન્દ છે બન્ને નયનોના,
 સોગન્દ છે શાહી સલ્તનતના,
 સોગન્દ છે કુરાને શરીફના
 કે હવેથી હું ચે પીશ
 બાદશાહબાનૂ પાશે એટલા જ ખ્યાલા.
 હરામ છે સાફીના હાથનો શરાબ.
 સૌન્દર્યનાં દેવી પાશે
 તે શરાબે સુંદરતા બનશે.
 શાહબાપૂના ઓગણત્રીસમા શાહી વર્ષમાં
 ખુદલો ખ્યાલો નોકરે પાયો હતો
 શિકારગાહનો થાક ઉતારવાને.
 આજે ઉતારું છું ઝીન્દગીનાં જીવન.

નૂરજહાન : નૂરે ચશ્મ ! ઓ પ્રેમના પ્રભુજી મહારા !—

હકીમ } હડાપણનાં ન્હોતાં માન્યાં,
 રૂહઅલ્લાહ } પણ પ્રેમનાં વચન પરમાણ્યાં પાદશાહે.
 ઓ પ્રેમ ! કેટકેટલાં કરાવે છે તું પુણ્ય,
 ને કેટકેટલાં કરાવે છે તું પાપ ?

(એક સાંઠણીસરદાર આવે છે : ઝમીનખોસી કરીને સન્દેશનો કાગળ ચરણે ધરે છે.)

હકીમ } : અરૂરી છે ? સરદાર સાહેબ !
 રૂહઅલ્લાહ }
 સરદાર : ઘોળપુરમાં ઘિંગાણું થયું છે,
 ને ઉઘડી છે બળવાની સમશેર.
 શાહઝાદા શાહજહાન કંઈકાર ન સિધાવ્યા ;

સોનગંગાને તીરે છાવણી માંડી છે ;
 ને ખેડયો છે બાદશાહી કુંડો.
 જોધાણનાથ ગજસિંહ હાથી શા ધૂમ્યા.
 બંગાળ ઉપર ઉતર્યા બળવાનાં પૂર ;
 ગોડબંગાળ ઉગાર્યા શાહબાનૂના બિરાદરે.
 શાહઝાદા પોતાને બાદશાહ કહાવે છે.

જહાંગીર : તખ્તને માન્યું તું ગુલાબની પથારી :
 મંડીથી વાગે છે કાંટાઓના ડંખ.
 —શાહજહાને બળવો કીધો ત્યહારે ?

(સાંઢણીસરદાર શિર ઝૂઘાવી અનુત્તર રહે છે.)

(દમની ખાંસીથી ખોખરાતાં ખોખરાતાં)

મહાબતને મોકલો શાહજહાનની રુહામે.
 શહરિયારને મોકલો કાબુલકન્દહાર
 રસ્તમખાન રતનરોળની સંગાથે.
 શાહજહાનની ઉત્તર હિન્દમાંની જાગીરો
 જપ્ત કરો, શાહઝાદા શહરિયારને આપો :
 હિસારની યુવરાજપદની જાગીર સુઝાં.
 બાદશાહબેગમનાં સહીસિક્કાનાં
 પાઠવજો બાદશાહી ફરમાન.

નૂરજહાન : ને લાડિલો—શહરિયારનો લગ્નોત્સવે
 કન્દહારથી પાછા વળ્યે રાખીશું.

હકીમ } જહાંપનાહે આરોગ્યતખ્તે વિરાજશે ત્યહાં.
રૂહઅલ્લાહ } ને નૌશા યે જયસોહન્તા મલખશે

અન્દનીચોકની સુન્દરીઓનાં નયનોમાં.
 શાહબાનૂ ! તહારી શાદબખ્તી છે.
જહાંગીર : બેહશ્તના ચે દરવાઝા હજી દૂર છે.
 શાહહકીમ ! આ વિરાજે, અંદી,
 મહારું દુનિયા ઉપરનું બેહશ્ત.
 જગત્શાણુઓ ભાખી ગયા છે કે
 બાદશાહોના દુશ્મનનાં દળ
 તહેમના વાળનાં વનમાંથી સાંપડશે.

હકીમ
રહમતલાહ } : કલ્યાણ કરે છે, તહેનું કલ્યાણ થશે સદા.

(કુરનસ કરી શાહહકીમ ને સાંટણીસરદાર જાય છે.)

જહાંગીર : નૂર ! ઇંદના આંદને કેટલા રોઝ છે ?

નૂરજહાન : આપનાં ને મહારાં નયનો જેટલા.

જૂવો, જૂવો : આ પેખાય,

આભને આરે, પ્રભુની અંગુલિ શો :

હિલાલે ઇંદિ ખર આવજે

ફલક હુવેયદા શુદ :

જહાંગીર : (મસ્તીનાં તેજથી આંખડી નચાવીને)

કિલીદે મયકદા

ગુમગસ્તે બુદ, પયદા શુદ.

નૂરજહાન : (જહાંગીરશાહના મસ્તકપુટને હૈયાને સિંહાસને લઈને)

ઘેલાં શાં કહાડે છે ? મહારા બાદશાહ !

પ્રવેશ ૬૭

બાદશાહી અરૂખે

(બાદશાહી અરૂખે આજે બાદશાહબેગમ : દેવાનાં છે તેથી એ અરૂખા નીચે શાહબાનૂનાં દર્શનને કાળ ખા આમની હજારોની મેદિની જમી છે : જાણે દેહલીનગરી ખાલી થઈ ઇ હોયને ! ભયંકર મન્દવાડ પછી બાદશાહનાં પણ પ્રથમ દર્શન છે આજ. રૂપાના કઠેરાવાળા આરસચોતરે ઉમરાવો ઉભા છે. બાદશાહી અરૂખા નીચે બન્ને બાન્દએ સોનારૂપાની સાંકળે સિંહ ને સિંહણ બાંધેલાં છે.)

પહેલો ઉમરાવ : મધ્યાહ્ન તપે છે અત્યહારે
સુન્દરીઓના સૂર્યનો.

બીજો ઉમરાવ : ખામોશ, ખિરાદર ! હોટે ન ઉઘાડશો.
વાયુ વાત લઈ જશે,
ને જલ્લાહ જીલ લઈ જશે,

ત્રીજો ઉમરાવ : શાહબેગમ સિંહાસને પધાર્યા
ત્યહારથી એ દિવસો આયમ્યા
શહેનશાહની સિતમગુઝારીના.
પણ ઇસ્લામનો પડદો યે તજશે ?
આજથી તો દર્શન દેશે અરૂખે.

પહેલો ઉમરાવ : નાહક વધારે છે વિરોધીઓને.

બીજો ઉમરાવ : સાહેબકરાન અમીર તૈમૂરજંગના ઝમાનામાં
મુગલાઈની મજલિસોને સુન્દરીઓ સોહવતી.

ત્રીજો ઉમરાવ: એક શાહઝાદા શાહજહાનને
શાહબાનૂ જીતતાં નથી.

બીજો ઉમરાવ: શાહજહાને બળવાથી કચ્છાં પરવારે છે ?

ત્રીજો ઉમરાવ: શાહજહાને હવે થાક્યા છે.
બંગાળની જળઝાડીઓ છાંડી;
સરદાર મલીક અંબરે ન સંઘયા;
તૈલંગમાં લમી-લમીને
પૂર્વસાગરને કિનારે ચહડયા,
રામસેતૂમાં ન્હાઈ-ન્હાઈને
પ્રકાશ પ્રગટયો ભાસે છે ડહાપણનો.

પહેલો ઉમરાવ: એનો રૂઆબ જ ઓર છે,
હાર્યા-હારેલા શાહઝાદા શાહજહાનનો.

(લોકમેદિનીમાં એક ગદ્યેસ્વારની સ્વારી પધારે છે. પાછળ બાલ-
સંઘ કાંકણ ઉછાળતો આવે છે.)

લોકસંઘ : સરહિન્દનો સૂળો ! શરમ ! શરમ !
લોકનાં લોહી પીવાના ઓ દરખાસ્તુ !
તહને શરમ હો !

પહેલો ઉમરાવ: બાદશાહ ફરમાવતા'તા શૂળી :
શાહબાનૂએ ફરમાવી ગદ્યેસ્વારી.

ત્રીજો ઉમરાવ: વાંચોને એનો ભાગ્યલેખ.
આખરૂ મૂઠ્ઠા, ને જીવ ઉગર્યો.

બીજો ઉમરાવ: સરહિન્દ તેહસિલનો એ તેહસિલદાર.
ઉપરાઉપરી બાદશાહને કહેતો,

વારે-તહેવારે પરવાનગી માગતો
 કે હિન્દુના કર બમણા ઉઘરાણું,
 મહેસૂલ ચોગણું આણી આપું.
 જાણે લોક તે આડ છે,
 ને ફળે-ફૂલે છે છ યે ઋતુઓમાં.

ત્રીજો ઉમરાવ: પણ દયા ડાકણને નહિ ખાય ?
 સદતનતનાં વજ્રબન્દોને
 દયા ઢીલાં નહિ પાડે ?

પહેલો ઉમરાવ: શાહબાનૂના ન્યારા છે મનોરથો.
 બાદશાહબેગમ તો ઉચ્ચારે છે કે
 જહાંગીરશાહ જહાનના ન્યાયમૂર્તિ છે,
 નૂરજહાન જહાનની કરુણાપ્રતિમા છે.
 શાહિના શાહ અકબરશાહની પેઠે
 શહેનશાહબાનૂ યે સ્હમજે છે કે
 સાચી ઉદારતા શહેનશાહતનું સંગઠન છે.

ત્રીજો ઉમરાવ: સળક્યા હો સોનારૂપાના પડદા.
 લટકતી મણિમાળામાંથી,
 જૂવો, મણિમૂર્તિઓ પધારે.

બીજો ઉમરાવ: આસ્માનની અટારીએ જાણે
 બે સૂરજ ઉગ્યા આજ,
 એવાં શોભે છે બાદશાહ ને બાદશાહબેગમ
 બાદશાહી અરૂપાની કાંગરીકોરે.

(બાદશાહી હાથીડકો વાગે છે. રત્નપરોવી સોનારૂપાની સળી-
 ઓના, અરૂપાના અન્તર્દારિના, પડદા સફેદાઈ મંદીથી રત્નમૂર્તિઓ સમા)

બાદશાહ જહાંગીર ને બાદશાહબેગમ નૂરજહાન, જાણે પરીદેશનાં રાજરાણી અન્તરિક્ષેથી ઉતરતાં હોય એવાં, બાદશાહી ઝરખામાં પધારે છે. ચન્દ્રમાંથી ચન્દ્રેખિન્દુ નીર્ઝરે એવાં અતિ ઝીણાં મોતી ને મણિઓના અઠાબાનેા ચન્દનીગૂંથ્યા ખૂરખો નૂરજહાનના ચન્દ્રવદને આચ્છાદાયેલો છે.

ઉમરાવો કુરનસ કરે છે ; લોકસાગરમાં ભરતી ડોલે છે ; લોક-સંઘમાંથી કેટલાક ધૂંટણિયે પડી દર્શનવન્દના કરે છે.

શાહનૌબત વગાડતો હાથીનો નિશાનડંકો આવે છે.)

નૂરજહાન : આલમના બાદશાહને નમન નમે છે
જગતના હાથીઓ :
નરલોકના ને પશુલોકના.
આરોગ્યને સિંહાસને પધાર્યે
શાહબખ્તી ઇચ્છે છે બાદશાહની.

(આગળ્યા પગ ગોડણિયે ઢાળી શૂંઢદંડ આસે ઉઠાળી શાહ-દંપતીને સલામી ભરી મેઘમાળા સરિખડો પાંચરો હાથીઓનો સંઘ સિધાવે છે.)

લોકસંઘ : જય સૂર્યનો ને ચન્દ્રનો.

(લોકગર્જનાથી ગગન ગાળે છે, દૂરદૂરની જમનાની કુંભેમાં નીંદરતા પડ્યા જાગે છે.)

નૂરજહાન : સદતનતનો લોકસંઘે સ્હમજૂ છે.
સ્હમજે છે કે બાદશાહ સૂર્ય છે,
બાદશાહબેગમ ચન્દ્ર છે :
સૂર્યપ્રલાથી ચન્દ્ર પ્રકાશે છે.

જહાંગીર : જગત્સ્વામી જહાંગીરશાહનાં યશોગાન
 જગત્કવિતામાં તો ગવાશે
 નૂરજહાનના સ્વામી તરીકે.
 નૂરજહાનના સૌન્દર્ય નૂરથી
 જહાંગીરશાહ અળકે છે આજ
 ને અગાહાશે ઇતિહાસમાં યે.
 તું મહારી અમૃતકોટી :
 ઝમાનાને ય અમર કરે છે.

નૂરજહાન : એ અજબ બદ્દ કરનારો છે
 જહાંગીરનો બદ્દગારો રાજદંડ.
 રણુવગટે રજગતું મૂકાયેલું રત્ન
 ઝોળાળયું, પારાળયું, ઝડપ્યું બાદશાહે,
 સ્થાપ્યું બાદશાહી ઝરખાને તખ્તે,
 ને કરાવ્યાં લોકસંઘને એ રાજદર્શન.
 શા શા કાંટા જહાંગીરને નથી વાગ્યા
 નૂરજહાનની નૂરખૂશબો વીણતાં વીણતાં ?

જહાંગીર : ચન્દ્રકિરણોથી વીંધાવું હોય
 તો આવજે, ઝો મુસાફર ! ચન્દનીમાં.
 સો-સો કાંટાઓ વાગવાના ને ખમવાના
 એકે ગુલે ગુલશનના ચૂંટનારને.
 જો, નૂર ! જો ; જો ખુલ્લે, પાછળ ;
 લહરીએ લહરાતો જમનાનો જલપટ.
 ઇતિહાસના મહાસાગરમાં
 તહારું નામ લેઈને સંચરે છે ;

સ્થાપશે તુજને, ઓ સૌન્દર્યભૂતિ !
આ યુગની સુન્દરીઓને સિંહાસને.
ત્રિકાળમાં જમનાજલ ઉચ્ચારશે કે
જમનાતીરે જીવી ગયાં
સારસડાં સરિખડાં જે રસજોડલાં :
પ્રાચીનમાં રાધિકાજી ને શ્રી કૃષ્ણ,
અર્વાચીનમાં નૂરજહાન ને જહાંગીર.

નૂરજહાન : એક હોડલામાં જે બેસી
જમ્મશું આપણે કાલના સાગરમાં :
સંગાથે સંગાથે, તરતાં કે ફૂળતાં.
પ્રેમપાંખીની આપણે તો જે પાંખો.

(હડાપણને ને જ્ઞાનને ગંભીર પગલે ખાન આઝમ આવે છે,
કુરનર બનવી હશે છે.)

શા સન્દેશ છે ? ખાન આઝમ !

જહાંગીર : એમના તો શુભના જ હોય સન્દેશ.

ખાન આઝમ : જગત સૂર્યતેજથી તેજવન્તું છે,
સદતનત બાદશાહના તેજથી તેજસ્વિની છે.
નદીઓનાં નીર પર્વતરાજમાંથી છે :
મહારામાંનું શુભ બાદશાહદીધું છે.
જોધાણનાથ સવાઈ રાજ દેવ થયા.
નર્મદાતીરે મન્ત્રસ્થંભ માંડ્યો,
ને નવકોટીનો તનુજ નર્મદા ઓળંગે તો
કપરા શાપ લણ્યા.

શાહજહાનનો સન્દેશ છે, જહાંપનાહ !
 અબ્બાજાનને ચરણુવન્દના કહાવી છે.
 દક્ષિણની ડુંગરમાળમાંથી તૈલાંગ,
 પશ્ચિમઘાટને સાગરકાંઠે લમતાં લમતાં
 બંગાળનાં નદ ને સરોવરઘટાઓમાં :
 લગામતોડ્યા વછેરા સમોવડા
 શાહઝાદા શાહજહાન હવે
 થાક્યા છે, નમ્યા છે.

જહાંગીર : મુગલાઈનો વેલો જ છે એવો.
 ચગતાઈ વંશના શાહઝાદાઓને
 લગામનાં બન્ધન ન હોય.
 અય અફ્સના ઉગતા છોડ !
 શેરને લગામ રહી બાણી છે
 કે રહડે મુગલાઈના શાહઝાદાને ?

નૂરજહાન : બહુ ચરણુવન્દનાઓ આવી ગઈ.
 નમવાની નિશાની કાંઈ ? ખાન આઝમ !
ખાન આઝમ : હા, બાદશાહબેગમ ! નિશાની લેજી છે ;
 ચારે શાહઝાદાઓનાં પાઠવ્યાં છે ખાન.
 બાદશાહી રજા છે ? રજૂ કરું ?

જહાંગીર : લાવો-લાવો મહારી આંખોનાં કિરણોને,
 મહારા સિંહાસનના બાલ સિંહાને.

(કુરસ કરી ખાન આઝમ બહાર જાય છે ; પ્રફુલ્લેલા ફૂલોડ
 સરિખરા ચારે શાહઝાદાઓને તેડી લાવી પેશ કરે છે. બાદશાહની ને

બાદશાહબાનૂની શાહઝાદાઓ ચરણુવન્દના લે છે, આદર પામ્યે ગોદમાં બરાય છે.)

નૂરજહાન : શાહઝાદાઓ તો જાણે રૂપરૂપના મણિ !
સન્ધ્યાની શાહી તસ્બીહના
જાણે હીરા ને માણેક, શની ને પોખરાજ !

જહાંગીર : કહાપણુના દરિયાવ ખાન આઝમ !
હમે મળવા સરજ્યા નથી હવે,
બાદશાહ ને શાહઝાદા શાહજહાન.

ખાન આઝમ : એટલું ઓછું ન આણે જહાંપનાહ.
કિસ્મતની કમાન કાલે વળે કદમખોસીમાં.

નૂરજહાન : શાહજહાનને કહાવજો, ખાન આઝમ !
બાદશાહ ને બાદશાહબેગમ
ચરણુવન્દના સ્વીકારે છે, આશિષ કહાવે છે.

(ચારેય શાહઝાદાઓને પંખાજતાં પંખાજતાં)

હાદાબનની સંગાથે, શાહઝાદાઓ !
પધારશોને કાશ્મીરની કુંજોમાં ?
તહમારા જેવજેવડી ત્હાં
કમળપૂતળીઓ રચાવીને પરણાવીશું.

ઔરંગઝેબ : હું આવીશ, અમ્મીબન !
ને પરણીશ કમળપૂતળીને.
પણ ઇસ્લામમાં પૂતળીને પરણાય ?

જહાંગીર : ખાન આઝમ ! કાશ્મીરની તૈયારી રાખજો.

લોહરગઢના ખવાખગાહ મહેલમાં
 બે રાત્રિ સ્વપ્નાં લોગવી વિચરશું
 પછી પૃથ્વી ઉપરની સ્વર્ગકુંભોમાં.

ખાન આઝમ : ગુરુ અર્જુન સાહેબને
 લાવ્યા છે લાહોરથી.

જહાંગીર : એમનો યે આજે ધનિસાર ?—

ખાન આઝમ : ધર્મગુરુ છે, શિષ્યોના શિરછત્ર છે ;
 ન્યાયધ્વજ બાદશાહ ન્યાયાસને વિરાગે
 તો ન્યાયતુલા સમતોલ રહે
 દંડના તનખા ભરવાની ના પાડે છે.

(તેજ જવાં શ્વેત વસ્ત્રો ધારણ કરેલા કેવળ છૂટા શીખગુરુ
 અર્જુન સાહેબ આંખડીમાં ગગનમંડળ માપતા આવે છે.)

જહાંગીર : નમસ્કાર, ગુરુ સાહેબ !

ગુરુ અર્જુન : સત્ શ્રી અકલ, શહેનશાહ !

જહાંગીર : દંડ ભરવાની ના પાડો છો ? ગુરુ સાહેબ !

ગુરુ અર્જુન : બાદશાહોના ખાના ભરવાને
 અમ ગરીબો કને તનખા કચ્છાંથી ?

જહાંગીર : ગુરુ છો, સન્ત છો, ધર્માચાર્ય છો :
 બાદશાહના દુશ્મનને દેવા તનખા છે,
 બાદશાહને દેવા તનખા નથી : એ શું ?

ગુરુ અર્જુન : દુશ્મન કે મિત્ર, રંક કે રાય,
 હિન્દુ કે મુસલમાન :
 સહુ સરખા છે સત્ શ્રી અકલને.

વર્ણુ ને જાત તો વસ્ત્રો છે ઓઢેલાં ;
મહોટેરો તો છે માનવી મંહીનો.
એક છે, અવિનાશી છે
સહુનો ચે આતમરામ.
શાહઝાદાને નહિ, શાહના દુશ્મનને નહિ,
રંકને સહાયતા કીધીંતી.
પાંખતૂટ્યા પંખેરને અણ નાંખીંતી
અકબરશાહના કીધા અહેશાન વાળવા.
અમે છીએ રાગદ્વેષથી પર.
જગત્સુરુ નાનકશાહના વંશજનો
ધર્મ જ છે રંકને રોટી દેવાનો.

ખાન આઝમ : તારણતરણનું તીર્થધામ સ્થાપ્યું,
હરમન્દિર માંડ્યું, અમૃતસરોવર બન્ધાવ્યું :
અન્ય સાહેબ ગૂંથી સંઘને સમાખ્યો.
વડિલ બન્ધુ પૃથ્વીચન્દ્રને ટાળી
ગાદી પામ્યા છે ગુરુદેવની.
ગુરુજીએ ખુદ સદ્બોધ શો લીધો ?

જહાંગીર : બાદશાહના બંડખોરને ટીકો કરવાનો !
ગુરુજી ! બે લાખ રૂપાખોરનો દંડ.
બંડખોરને ટીકો કીધાની એ કીંમત.

ગુરુ અર્જુન : ટીકો કીધો'તો અકબરશાહના યુવરાજને.
સંન્યાસીઓને શું કામ છે દ્વાલતનું ?
શાહને જોઈએ તે શાહનું છે ;
પોતે લે ; બાદશાહના હાથ લાંબા છે.

ગુનોહ દીધો નથી કે દંડ ભરું.
 ગુરુદેવનો સકલ ભંડાર છે
 રંકને, નિરાધારને, એકપંખાળાને કાજ.
 શીખોના શાહને દંડનાર શાહ કોણ ?
 અમારો બાદશાહ એક છે :
 સત્ નામ સાહેબનું.
 અમે એના સત્પન્થના સત્નામીઓ.
 સત્ શ્રી અકલ !

(સત્ શ્રી અકલનો અલનાદ પોકારે છે, જમનાજનો ઘાટ ગાજે છે.)

ખાન આઝમ : ગુરુજી ! ગુણગરવા છો, ભૂલો છો :
 શિષ્યો ઉઘરાવશે દંડનો ફાળો.—

ગુરુ અર્જુન : શપથ છે અન્ય સાહેબના,
 શપથ છે ગુરુદેવ નાનકશાહના,
 બાદશાહને દંડ ભરે કેા ગુરુ કાજે તો.
 સાહેબની મરજી કિસ્મતને ઘટે છે.
 દુરખાનીમાં આનન્દ છે સન્તોને.

જહાંગીર : ખાન આઝમ ! એ જ કિલ્લો,
 લાહોરનો લોહગઢ ઘો ગુરુજીને.
 ખૂશરૂના સામેલાને ત્યાં શૂળી દીધી'તી.
 ઉપર વજૂની લોગળ લીડજો.

ગુરુ અર્જુન : સત્ નામ સાહેબનું:
 જગત તો છે આ આજપંપાળ.

(ગુરુ અબ્દુનસાદને લેખને બે હમરાવો નય છે. એક ધનુષ્ય ઉપાડી બે સેનાનીઓ ને એક અમીર આવે છે.)

અમીર : બુલન્દશાહી હો બાદશાહ સલામતની.

ગુજરાતે ઘટેલું છે આ મહાધનુષ્ય.

શાહબાપુના દૂધભાઈ મીરજા કોકાના કુંવરે,
મીરજા શમ્સીએ પાઠવ્યું છે.

જહાંગીર : કમાન છે જાણે વજ્રદંડ.

એ ચાપનો ચઢાવણુહારો કોણ ?

અમીર : શહેનશાહી ફરબાર વીરનો સાગર છે.

હરેક જંગળહાદુર ચહાવશે એ ચાપ.

(કાબૂલીસ્તાનના સંગશરીરી એક ખાન આવે છે, ચાપ ચહાવવા મહે છે, શરમિન્દા પડે છે. મીરજા મહમ્મદ અખાડામાં આવે છે.)

મીરજા મહમ્મદ : કાબૂલીસ્તાનમાં બન્દૂક પેઠી, તીર ખૂટ્યાં.

પત્થર ફોડો, પણ પોલાહ ન વીંધાય

તમ પર્વતવાસીના પર્વતઘાવથી.

લાવો એ લોહકમાન.

(મહાધનુષ્યની શીંગચણી એક ધરતીમાં રોપી ખીજને વાળ એટલી સમીપે આણે છે કે જાણે ચાપભંગ થયો. ટંકાર કરી બાણ મારે છે, છોડે છે, લોકમેદિની ને જમનાજલ્લ ઓળંગી રહામી પારનાં ગાડીકુંડમ બાણ સમાઈ નય છે.)

જહાંગીર : એક હઝારી છે, મીરજા !

દોઢડઝારીનો કમરખંધ ખાંધજો.

આસફખાન : બાદશાહ સલામતની ખુશમિઝાજ છે ?

ચતુરે કીધું ચાપનું ચઢાવણ.

શાહ નિરખે સમશેરના ઝટકાનું જોર.

નૂરજહાન : બાદશાહ દેશે બાદશાહી બક્ષીસ

સમશેરિયાને સમશેરખાઝીનું.

આસફખાન : લાવો એ ગોળીમૂંવા શેર.

(ચારપાદ ઉપર ચાર સેનાનીઓ ગોળીવિંધાયેલો સિંહ લાવી
અખાડા વચ્ચે મૂકે છે.)

આસફખાન : વડલે વડવાઇઓ લટકે એમ

શેરને લટકે છે ગાઢ કેશાવલિ.

એ કેશાવલિની આરપાર

એક ઝટકે કાપશે કોઈ

સિંહનો ગરદનસ્થાંભ ?

મીરઝા મહમ્મદ : અખંડવજની સમશેર આપો તો.

આંખાનાં થડ વધેયાં છે :

એમ વધેરું શેરનું દેહથડ.

(રાજસભા કુલદલની આંખે નિહાળી રહે છે. બાદશાહ જહાંગીર
પોતાની સમશેર ખોલી ધરે છે.)

જહાંગીર : લીજિયે, સરદાર સાહેબ !

નૂરજહાન : ખુબારામાં ઘડી, બદખમાં પાણી પાયું :

કાબુલિસ્તાનમાં મૂઠ ચડાવી છે.
 દ્યો, મીરઝા ! આ બાદશાહી સમશેર :
 હીરે જડેલી, ને હીરા શી અખંડવજની.

(ધૂંટણિયે પડી મીરઝા મહમ્મદ બાદશાહી તેગ લે છે. નમી, કુરનસ કરી, ઉઠીને રીંછને પગલે અખાડાના ચાકમાં ધૂમે છે, સમશેરના પટા ખેલે છે, બાહુ છુટા કરે છે. બાજઠ ઉપર શેરને થડ શો ઉભો રાખે છે. મીરઝા વળી ધૂમણે ચડે છે. ધૂમતાં ધૂમતાં અવળા હાથનો એક જટકો શેરની ગરદનઠોઠી ઉપર મારે છે, બાણે વીજનો ઝબકારો વધીયો. કપાયેલી વડવાઈ જેવી અડધી ચાળ કપાઈ પડે છે, શેરનું થડ ઉભું રહે છે, તડબૂચા શું શિર રગડતું રગડતું બાદશાહના ચરણોનીચે જઈ પડે છે.)

જહાંગીર : શાહબાશ, મીરઝા મહમ્મદ શેરખદોનીમ !
 એ સમશેર રાખો શાહના દુશ્મનને કાઢ.

નૂરજહાન : પાના ઉપર આપશે સોનામહોરો.
 સદતનતનું શૂરાતન ચડડતે પૂર છે.

આસફખાન : (અન્દર જઈ પાછા આવીને)
 કાબુલથી પરન્દા કાસહ આવ્યો છે,
 બંડનો હાવાનળ સળગ્યો છે ત્યહાં.

(ઉમરાવો આઘાપાછા યાય છે. રાજમન્ત્રણના મન્ત્રીઓ બે ટગલાં સમીપે સંચરે છે.)

જહાંગીર : કાબુલના ડુંગર વારંવાર સળગે છે:
 એ ઘાસને સામદું સળગાવેને.

નૂરજહાન : સિપેહસાહાર મહોબતખાનજીને પાઠવો,

બાદશાહી જયધ્વજ રોપી આવે
કાજલને રાજદુર્ગે.

જહાંગીર : હા; બહાદૂર છે, દૂરઅન્દેશ છે
એ રાજપૂત સિપેહસાહાર.

ખાન આઝમ : જહાંપનાહ !—

જહાંગીર : પંખીપાંખે ઉડતી સાંઢણીએ, ખાન આઝમ !
શાહખાનૂતું ફરમાન લેજાને.

ખાન આઝમ : (જતાં જતાં સ્વગત)
ખીજો આ મંડાણો જંગ
પંખગના પંચેન્દ્રિય શા પાંચે આરે.
મહાખત અવળો ઉતરશે.

જહાંગીર : નૂર ! નિરખીને નવી સોનામહોર ?
વાંચ મુદ્રાલેખ, ને ઉછાળ
ખાસોઆમને ઝીલવાને કાજ.
મુવર્ણું સુન્દર થયું તહારા નામાક્ષરોથી.

નૂરજહાન : તું નહિ કરે એટલું આછું :
જહાંગીરને જગત શોભાવવું છે ને ?

(નવીન સોનામહોર લઈ ચુંગન કરે છે ; મુદ્રાલેખ વાંચે છે)

ખ હુકમે શાહ જહાંગીર યાફત સદ બેવર,
ખ નામે નૂરજહાન બાદશાહખેગમ કર.

(લાઘ્યદેશે ચન્દ્રકરથાને સુવર્ણમુદ્રા ચાંચે છે.)

કંઈ કંઈ સ્વપ્નાં સરજે છે
જહાંગીર ! તું ય તો.

જહાંગીર : નૂરે જહાન છે મહારા આત્માનું નૂર.
રૂપામહારે ખુદાને સંભાર્યા,
સોનામહારે સૌન્દર્યને સંભાર્યું મહેં.
શહેનશાહની શાદળખતીની આ વરધે
સમર્પું છું એતમાદ-ઉદ્-દૌલાની બગીચે,
ને ત્રીશ હબરીનો નિશાનડકો.
ભોગવળે બાદશાહી બહોજલાલીથી.
આજે તહેં ય જમાડયા સદતનતના ફકીરોને.
સુન્દરીઓના ઓ આફતાબ !
કેટકેટલી તું સરજે છે
નૂરની વાડીઓ મહારે માટે ?
તહારાં સૌન્દર્યની સરજેલી
કુંજનિકુંજો ગણી જોજો, નૂર !
કેટકેટલાં છે એ આનન્દનાં ઉપવન ?
મહને નથી આવડતું, નૂર !
તહારા જેટજેટલું સૌન્દર્યસુજન.
અનોખી સૃષ્ટિની તું છો વસનારી-
સુન્દરતા ચે સુન્દર થશે તુજ નામાક્ષરે.
વરસાવ સોનારૂપાનો વરસાદ.

(નૂરજહાનના નામાક્ષરોથી અંકિત સોનામહેરો, સોનારૂપાની બદમો સગાયે, બાદશાહ ને બાદશાહબેગમ બાદશાહી અરખેથી મનુષ્ય-મેદનીમાં ઉઠાળે છે; નીચે ખાસોઆમ એ ઝીલે છે; સૌભાગ્યલક્ષ્મી ગણી કાઈ કાઈ તો માદળિયામાં મૂકે છે.)

લોકમેદિની : જય બાદશાહની પુલન્દ બખ્તીનો !

જય બાદશાહબેગમની બેહસ્તીનો !

નહાંગીર-નૂરનહાલ

અંક ત્રીજો

પ્રવેશ પહેલો

ઝેલમને દિનારે કેદમાં

(ઝેલમની લગ્નમરકાળી ભેખડ ઉપર રાજનગરી જેવી બાદશાહી ઝાવણી વિસ્તરીને પડી છે; મધ્યે રાજમહેલ સમોવડો કિનખાખનો રાતો બાદશાહી તંબૂ ખડો છે. પાંચ રાજપૂત સમશેરિયા શિંહદ્વારે પહેરો બરે છે. હીતરના ભાગમાં વાઘ જેવો જંગબહાદૂર મહાખતખાન આવે છે, ને પોદારે છે.)

મહાખત : બાદશાહઝેલમ ! પધારશો ?

(અડધું જલતરતું-અડધું જલતરતું પોયણું જલતરંગાવસિમાં ડોલતું હોય એવી મદ્દોલનત ગતિથી વિચારૂંખી બાદશાહઝેલમ નરજહાન, અંગુલીરેખા ઉપર મસ્તક ડોલાવતી, પીંજર પૂરાયેલી શિંહણને પગે પધારે છે.)

નરજહાન : રાજપુત્રોના સિપેડસાક્ષર

શું માગે છે આજ ?

મહાખત : માગવા નથી આવ્યો, આપવા આવ્યો છું.

હ્યો આ બાદશાહી ફરમાન.

નરજહાન : શાનું ફરમાન ? જંગબહાદૂર !

જંગનું આહ્વાન આપતા હશે.

મહાખત : મૃત્યુનું.

નૂરજહાન : હવે તો રાજપુત્ર સિપેહસાહાર જ લાવશે ને
 સ્ત્રીઓનાં મૃત્યુનાં ફરમાન ?
 કેના મૃત્યુનું ફરમાન ?
 કેદી સ્ત્રીથી યે એટલેટલું ખડીઓ છે ?

મહાબત : (સહેજ ચમકીને, પણ દઢતાથી)
 બાદશાહબેગમના મૃત્યુનું
 શહેનશાહી ફરમાન:
 રાજદ્રોહના ગુનાહની સજાનું.

નૂરજહાન : (ઇંછેગાયેલી સિંહણ સરખાવી)
 શું ? બાદશાહબેગમ રાજદ્રોહી ?
 ને સાજનિયા સૌ રાજહિતૈથી રાજનિષ્ઠો ?
 આંખડીને દેહદ્રોહી કહેજો ત્યહારે.
 બાદશાહબેગમના મૃત્યુનું નહિ,
 બાદશાહબેગમના ખૂનનું ફરમાન.
 જંગમહાદુરને ઠરવું છે એ ખૂન,
 ને પોકારવો છે એ ઇનસાફ.
 આજના રાજપુત્રોના પૂર્વજો
 સ્ત્રીહત્યા નહોતા કરતા સ્ફુહારે.

(મક્કના હાથીના મસ્તકમાં બાણ વાગ્યાની પેઠે થતાં મહાબત-
 ખાન મસ્તક પકડી પંપાળે છે.)

શાહાનશાહનું જમાનીખત હશે એ ?

મહાબત : ના: એમાં છે હાથીઓનો હિસાબ,
 દક્ષિણના ખજાનાઓની પેશનગર,

જામાતૃને મારેલા કાંટાના ચાખૂકનો ધનસાફઃ
શાહઝાદા પરવીઝનું હકપત્રક.

નૂરજહાન: લાવો, લાવો એ શાહી ફરમાન.
પ્રેમનાં હો કે મોતનાં હો,
ખાદશાહનાં સહુ ફરમાન
બ સરોચશ્મ વન્દનીય છે મહારે.

(નંમખહાદુર ખાદશાહી ફરમાન આપે છે. ફરમાનની ચશ્મખોસી કરી શાહખેગમ તે વાંચે છે, વિચારે છે. મહાખતખાન વિમાસણમાં પડે છે.)

મહાખત : હું રાજપુત્ર છું ? કે મુસલમાન ?
નથી એફકે ય ધર્મ પાળતો;
રાજપુત્રનો કે મુસલમાનનો.
ત્રિલોકપ્રશસ્ત્રી, ક્ષત્રિયત્વના અવતાર
મહારાણા પ્રતાપનો હું ભત્રિજો
સ્ત્રીહત્યાનાં કાવત્રાં રચું છું.
—પણ સૌન્દર્ય આવાં હોય ?
આ તે સુન્દરી કે નાગણી ?
સુન્દરતાની લકરીઓમાં અત્યહારે
શાં શાં નથી ઉછળતાં ઝેર ?
સૌન્દર્યનો દીવો, ઓ દુનિયા !
તહારામાંથી શુદ્ધ થઈ જાવ.

(નૂરજહાન દૃઢતાથી સ્હોડ સંકેરે છે; એ જોઈને)

પાંખો ભીડતી બાજપંખિણી શી

કેવો સકોરે છે પાલવ ?
 જાણે સિંહણ સામને ઉતરી !
 સોનાના મુગટ સરિખડા
 કમલસંપુટ સમા મસ્તકમાં
 શા શા તરંગો ઘોળાતા હશે ?

(પૂલની કળીઓ ઉઘડતી હોય એમ ધીરે ધીરે આંખડીઓ
 નૂરજહાન ઉઘી કરે છે, પરિમલ રામાં સ્મિત ને મીઠાશયી સિપેહસાહારને
 નહવરાવે છે.)

નૂરજહાન : જંગમહાદુર ! એક પ્રશ્ન પૂછું ?

મહામત : છેલ્લી ઘડીએ સહુ સવાલ હક છે.

નૂરજહાન : મહારો જહાંગીર છે ત્યાં સૂધી

મહારી છેલ્લી ઘડી હજી દૂર છે.

એક વારકો તો પાછો વાળીશ

અજલના થે ફિરિશ્તાને.

જહાંગીરે જહુ પાયાં છે મહને અમૃત :

એકાદ વિષને! ખ્યાલો ભેજે,

મહારે મન તો એ અમૃતકોટોરો છે.

જંગમહાદુર સિપેહસાહાર !

કેટી બાદશાહને કેદ-ઠેરામાંથી

ફરમાન પાઠવવાના અધિકાર રાખ્યા છે ?

સિપેહસાહારની સેના તે સ્વીકારશે ?

મહામત : (ધીક વિચારે છે, ઉત્તર જરૂર નથી. આખરે)

વિચારવાનું વઝીરોને છે.

સિપાહીઓએ વિચારવાનું નથી,

ફરમાનના અમલ કરવાના છે.

નૂરજહાન : તો ખોલો યુદ્ધયશસ્વી સમશેર
સારી સદતનતમાં જયડંકે નાચન્તી,
ને કાપો, મુગલાઈના એ સિપેહસાહાર !
નિઃશસ્ત્ર સ્ત્રીજાતિની ગરદનને.
ઇતિહાસ અમૃતાશરે નોંધશે
મલપતા રાજપુતના એ વિજયરંગ.

(દુશ્મનનાં બાણોથી અવિકપિત નંજબહાદૂર મહાબતખાન
સુંદરીનાં વચણબાણથી કંપે છે. મહાસંગ્રામના મામલાઓમાં અપરાજિત
મહાબત પરાજય પામે છે.)

મહાબત : બાદશાહ જાણે, શાહુગાન !

ને બાદશાહબેગમ જાણે

બાદશાહી ફરમાનની એ વાર્તા.

હું જુદા માણું છું એ કથનીઓમાંથી.

નૂરજહાન : તો રજા છે મહને

જહાંગીરશાહની પાયગોસીની ?

• મહારં મોત પણ સુધરશે.

મહાબત : (વીજળી વાગી હોય એવો ચમકે છે : સ્વગત વિચારે છે.)

મોતનું નગારું વગાડું છું ;

તે જગત સંકેલવાની ઘડીએ

સુંદરીને ત્રેના સ્વામીદર્શનની

મહારે-ક્ષત્રિયપુત્રે શી રીતે ના પાડવી ?

(યમગતા, હોલતા, રૂદન શા સ્વરથી ગાસન)

કેદીને શું અર્જ કરવી છે ?

નૂરજહાન : મહને યે કેદ કીધી હશે ? નહી ?

ઝેલમના જંગમાં, જંગખડાદુર !

ખાણુના વરસાદ વરસતા'તા ત્યહારે

કઈ ખખોલે સન્તાઈ બેઠા'તા વાઘ ?

દીડી'તીને તેગની તે નાગણી ?

ને ખાણુનાં એ ઉડતાં સાપોલિયાં ?

ખચી ગયા એમના ડંખ ચાખતાં :

એ સમશેરદર્શને શું ભૂલી ગયા ?

વરસાદ જેવી વરસતી એ ખાણુઝડીઓ ?

શું કહે ? બાલકને ખાણુ વાગ્યે

ઉમરાવોએ વારી, -ગળજોરીથી વાળી :

નહિ તો ચોર ઉતરત ઝેલમનો જંગ.

અજીત શિશોદિયા ને શક્તાવતોને

એક સુન્દરી ત્યહારે હરાવત.

શાહખાનૂતા ત્રણ-ત્રણ મહાવત હણાયા :

ચોથા મહાવતે હાથી રણમાંથી વાળ્યો,

ને વીંધાઈ પડ્યો તે મહારા જ ખાણુથી.

દેખા દીધી હોત ઝેલમના જંગમાં,

તો મહાવતને મૃત્યુ પાનારૂં વજખાણુ

ખીજા કે બહાદૂરની છાતીને ચીરત.

બાદશાહબેગમને કેદી કીધી હશે

તહમારાં યુદ્ધપરાક્રમોથી તહમે ? — નહી ?

કે સ્વીકારી છે સ્વયં આ કેદ

મહારા જહાંગીરની દુઃખભાગિણી થવાને ?
જંગબહાદુર ! સ્ત્રીકેદી સન્મુખ આજે
મૃત્યુનું ફરમાન લઈ ખડા છોઃ
ગઈ ફાલના ઝેલમના પટમાં
સામનામાં રહામે કાં નહોતા પધાર્યા ?

મહાબત : જંગધેલી ભોગણીને માથે બેસાડી
મદ્દબો હાથી ધૂમતો'તો ઝેલમમાં ત્યહારે.
યુદ્ધની દેવી ત્યહારે તો
મોતના રાસ રમતી'તી ત્યહાં.
નટરાજ નહિ, પાર્વતીજી તાંડવ ખેલતાં'તાં.

નૂરજહાન : તહમારા બાદશાહને ચે કેદ કીધા
કપટથી ? કે શૂરાતનથી ?
પોતાના શહેનશાહને કેદ કરવા,
કચ્હારનો એ સિપેહસાહારનો ધર્મ ?
ઓ સમશેરધારી વીરવંશજ !
વીરત્વને લખાવે છે દગાબાઝી.
ક્ષત્રિયત્વને ને દગાબાઝીને તો પૂર્વે
પૂર્વ ને પશ્ચિમ જેટલાં છેટાં હતાં.

(બાંધેલી સિંહણ સમી સુન્દરીના પંજનના તીકખા ધાવ
સિપેહસાહારથી નથી સલા જતા. કંટાળીને, ઓગળી જઈને, દંડતાની
સાંકળો તૂટતી હોય તેમ)

મહાબત : ચાલો અજલના ફિરિશ્તાની પાસે.
રહમજી દયો બાદશાહ ને બાદશાહખેતમ.

(સ્વગત)

શયતાનને યે સખડે પઠાવે

એવી છે આ જગતસુન્દરી.

નૂરજહાન: ભયંકર છે, પુરુષવ્યાધિ! વીર પુરુષ ને.

સુન્દરી શૂરવીરથી નીડર છે સદા.

(બાદશાહી તબૂની સોનવેલમાંથી રેશમકનાત એક ઉપડે છે. પાંજરામાં પૂરેલા સિંહ સમા જહાંગીરશાહ વિચારગ્રસ્ત મંઠી ટહેલતા દર્શન દે છે. વારે વારે ગભીરતાથી એક અન્યમાં જૂવે છે, વાંચે છે, પાનાં ફેરવે છે.

નકલીક જઈને, ધૂંટણિયે પડીને, કદમખોરી કરીને, કર હાડીને નૂરજહાન જહાંગીરશાહને ઉભા રાખે છે.)

નૂરજહાન: જહાંગીર ! હું જાઉં છું.

જહાંગીર : (વિચારતત્ત્વામાંથી જાગીને)

હરહાં ? નૂર ! હરહાં ?

નૂરજહાન : (ફરીથી નયન વડે કરચુંબન કરીને)

આ હાથે બાદશાહી ફરમાન આલેખી

મહને મોકલાવી છે ત્યાં:

કિયામતને ડાંઠે,

દુનિયાને પેલે આરે.

જહાંગીર: કાશુ ભાળે છે એવું ?

નૂરજહાન: જંગબહાદુર સિપેહસાક્ષાર મહાબનખાનજી.

જઈને છત્રતને આરે ઉભીશ;

ને સ્વર્ગકાંઠે ઉભી ઉભી

વાટડી જોઈશ મહારા જહાંગીરની.

જહાંગીર વિનાનાં તો હવે
સ્વર્ગે મહને સૂનાં લાગશે.
લાગ્યચક્ર શા ફરતા એ આરમાન !
જે જે દાખવ્યાં ત્હેં તે દીઠાં:
સંયોગ દીઠો, વિયોગે દીઠો;
ને વિયોગની ઘટ્ટીની ઘંટા ચે સાંભળી.

(ચરણચુંગત કરે છે. દામન ડાઘી નયનખોરી કરે છે. ભેંચડગા
વેલીને ઉપાડ્યા પેડમ બાદશાહખેગમને જહાંગીરશાહ ઉઠાડે છે.)

જહાંગીર : (મહાબતખાન લણી ફરીને)
મહાબત ! તું બાદશાહ ? કે હું ?
મહાબત : જહાંપનાહ બાદશાહ.
મહાબત તો બન્દયે ખાક છે.

(બાદશાહની ખંડૂદિ થઈને શિરે મહગાયે છે.)

જહાંગીર : મહાબત ! તારાં ફરમાન ? કે મહારાં ?
સક્તનતનો મુગટ ડોને માથે ?
મહાબત : જહાંપનાહનાં ફરમાન:
સક્તનતનો મુગટ શાહાનશાહને માથે.

(ઘંટણિયે પડી શહેનશાહની ચરણચન્દના કરે છે.)

જહાંગીર : તો ત્હેં લખાવેલું ને મ્હેં લખેલું,
લાખ, મહને પાછું આપ
એ બાદશાહી ફરમાન.

બાદશાહત નથી ઉથલાવી નાંખવી:
નૂરજહાનને જીવવા દે.

મહાબત : બ સરોચશ્મ, જહાંપનાહ !
શહેનશાહની આજ્ઞા, મ્હારે તે અમલ.

(શાહી ફરમાન બાદશાહને આપે છે.)

જહાંગીર : આ ફરમાન ફાડું છું ત્યહારે !

મહાબત : જેવી બાદશાહી યુલ્લંઘનથી.

જહાંગીર : મોતના એ ફરમાનનું મોત થાવ.

શાહબાનૂની અલાબસા ઉતારી

દિશદિશમાં વેરું છું આ.

(ફરમાન ફાડી, શાહબાનૂને મુખે ઓવારી, પતંગિયાં સા ચીરા
હવામાં ઉડાડે છે.)

મહાબત : શહેનશાહી રૂખસદ છે મહને ?

નૂરજહાન : ઠીક માંડી છે, હો, જંગમહાદુર !

હિન્દુઓના મન્દિરની પેઠે.

દેવને ન્હવરાવે તેમ ન્હાય,

ને ખવરાવે તેમ ખાય,

ને પોઢાડે તેમ પોઢે:

ને પૂજારી દેવને નામે પૂજાય.

અયિ વીરશિરોમણિ સિપેહસાહાર !

તહમે હિન્દુ છો ? કે મુસલમાન ?

(સહુની જીન્દગીમાં એક અનુતર પ્રશ્ન હોય છે. જીન્દગીનો એવો અનુતર પ્રશ્ન પૂછતાં શરવીરને અણખાજતી શરમિન્દગી સિપેહ-સાધાર દાખવે છે.)

મહાબત : શહેનશાહ ફરમાવે તે.

શાહબાપૂને તો એક જ હતા

હિન્દુ તેમ જ મુસલમીન.

જહાંગીર : “હિન્દુ હમેશ હો, હો મુસલમાં કલી કલી.”

જંગબહાદુર એ ધર્મ પાળે છે.

રજા છે, મહાબતખાનજી !

રાજીથી તો જાવ છો ને ?

(જમીનખોસી કરી સિપેહસાધાર જવા વળે છે. જતા જતાને)

મહાબત ! ખુર્રમ કહાં છે ?

મહાબત : સિન્ધના મહારણપગથારમાં.

ઈરાન જવા ઈરાદો સાંભળ્યો છે,

શાહઢાઢા હુમાયુનશાહને પગલે પગલે.

જહાંગીર : શાહઝાદાનો બગવો શમ્યો નહિ.

નૂરજહાન : મહાસેનાની વ્યૂહરચના કહારે છે ?

કાખૂત્ર પાઠવો છે તે મહાસૈન્ય

બાદશાહને તો બતાવશેને ?

મહાબત : હમણાં નથી, બાદશાહબેગમ !

જહાંગીર : ખાન આઝમ આસફખાનજીને કહેજો

શાહઢરાનો મકબરો હજી અધૂરો છે.

મહાબત : ખાન આઝમ છે અટકના દુર્ગમાં,

સિન્ધુની સનાતન પાળને તીરે.
જ હાંગીરશાહનાં જય ને જાહોજલાલી
ચારે દિશાઓને ઉચ્ચારતા
શાહદરાના ગગનચુંગી મિનારાઓના
ચાર-ચાર માળ મંડાયા છે :
છત્રીઓ જ અધૂરી છે, જ હાંપનાહ !

જ હાંગીર : ખ્યામગાહમાં નીંદ ન આવી,
ને જેલમતીરે ડેરા માંડયા :
તો ત્હેં હરી લીધી બાદશાહી નીંદ.
શાહદરામાં તો સુખે નીંદરવા દેજે.

(રિમત ફરકાવતો સિપેહસાક્ષર આરાવલ્લીના હીપડને પગલે
સિધાવે છે.)

નૂરજહાન : શાહદરાના મકબરાની તો
નૂરજહાન થશે મુખવરણ.
શું વાંચતા હતા બાદશાહ ?
કહાં ઉડતા'તા સૂફીઓની પાંખે પાંખે ?
જ હાંગીર : ફિલસુફીની નહિ, ઇશ્કની પાંખે ઉડતો'તો.
વિસાને જેખ વાંચતો હતો ;
શુકુન જોતો હતો હીવાને હાફીઝમાં,
પ્રેમની એ અખૂર લાગીરથીમાં.
પરીઓની પાંખના દર્શનની પેઠે
શુભના સુખાખવા સન્દેશ
આવે છે ને આપમે છે.

નૂરજહાન : જહાંગીરશાહનું શુભ જ છે સદા.
 સદતનતના ઓ સોહાગમણિ !
 તહારો સોહાગ અણુઆથમ્યો રહેશે
 જહાનમાં ને જીન્નતમાં ય તે.
 તહારી જીત છે બન્ને જગતમાં.
 મહારા આયુધ્યના આધાર !
 ઝીન્દગીની જાહોજલાલી
 જહાંગીરે નૂરજહાનને દાખવી:
 મૃત્યુની સદતનતની શાહાનશાહી
 નૂરજહાન દાખવશે જહાંગીરશાહને
 દુનિયામાં ને સ્વર્ગનાં યે ઉપવનોમાં.
 નિત્ય નિત્ય ફૂલડે પૂજીશ
 એના ઉમ્મરા ને ટોડલા,
 એનાં ભીતર ને બાહર,
 દિલકુશાના દિલ વિશાળા શુલ્કઝારોમાં.
 શહેનશાહણુ જતન કરશે શહેનશાહનાં.
 દુનિયાં ન દીકું દેખશે કે
 રંકને બાદશાહે બાદશાહણુ બનાવી,
 તો બાદશાહણુને રંક થતાં આવડે છે.
 નૂરજહાન પ્રેમની બિખારણુ થશે,
 ને પાડશે જગતમાં પ્રેમની બાંગ.
 અમ ગરીબોની કપ્રને પત્થરે
 નહીં હોય ફૂલ, કે નહીં હોય દીપ;
 નહીં હોય પંખીની પાંખના ઓચાયા

કે બુલબુલની બંસરી.

બર મઝારે મા ગરીબાં
 નેહ ચિરાધી, નેહ ચુલી;
 નેહ પરે પરવાને યાખી,
 નેહ સિદાયે બુલબુલી.

ઝીન્દગીનો! સૂરજ આથમે
 પછી અજવાળાં શાનાં હોય ?
 જહાંગીર : મહારો તો સન્મુખે જ છે
 ઝીન્દગીનો ચન્દ્ર.

(નૂરજહાનના નમાવેલા વચનચન્દ્રને હૈયામાં લે છે. ઝીન્દગીના
 મહોલા થાકેને હળવે પગલે, હાથી ને હાથિણી સરિખડાં, બાદશાહ ને
 બાદશાહબેગમ, ઉરના ને સહતતતના બાર નીચે જાણે દબાતાંચંપાતાં જેવાં,
 તંબૂના બીતરમાં સિધાવે છે.)

પ્રવેશ બીજે

થરપારકરના મહારણમાં

(થરપારકરના મહારણમાં હૈયા શો એક ઝરો ને તીરે મુડ છે.
એ મુડમાં થોડાક તંબૂઓ નાંખી શાહઝાદા શાહજહાનની ઠાવણી પડેલી
છે. તંબૂઓને ખીલે ખીલે અરબી ઘોડા બાંધેલા છે. વચ્ચે એક હાથી ને
એક હાથિણી ઝૂલે છે.

હરના તીરની હરિયાળીમાં મુડઝાયામાં સારસની જોડલી સમોવડાં
શાહઝાદા શાહજહાન ને અર્જુનનાં બાનૂ બેઠેલાં છે. શાહજહાન વિચાર-
મસ્ત છે. અર્જુનનાં બાનૂ આશાનું ગીત ગાતાં ગાતાં શાહઝાદાના વાળમાં
અંગુલિરેખાઓ પરોવતાં પરોવતાં પંપાળે છે.

અર્જુનનાં બાનૂ : આશા-આશા અમરનામિનીં દ્રુવ

ધોમ ધમે કે ઝડીઓ વરસે :

વીજ ઝમૂકે, વનદવ દરસે ;

એક એ પાંખ છાયે અન્તર્યામિની :

આશા અમરનામિની.

આશા--આશા અમરનામિની.

ગાઠ અન્ધારાં, વિરલ હિન્નિયારાં;

રણુવગડાના બૂલામણા આરા :

અમંડ જ્યોતિ ત્હાં યે વિશ્વસ્વામિની :

આશા અમરનામિતી.
આશા-આશા અમરનામિતી.

શાહ ખુર્રમ ! હનાશ શું થયું છે ?

શાહજહાન : જોયાંને ફરતાં બળબળતાં રણ ?

અર્જુન મન્દ બાનુ : આપણું અત્માદારનાં ભાગ્ય સગાં.

શાહજહાન : આ રણમાં વાતા મહાવાયુથી ચે
હોલતાનો નથી તહારે આશાદીપ ?

અર્જુન મન્દ બાનુ : ધરતી ધરી ઉપર ઘૂમે છે,
દાગચક્રે આસ્માન જેવું ફરે છે:
આજે અન્વારું ને હોલે ઉત્તમ.
શાહઝાદા !

શાહજહાન : શાહઝાદો મા કહે મહને.
ખંજર શો ખુદે છે એ બોલ.
મેવાડ છતી મુગડમાં માંડયું,
ને દક્ષિણ છતી ચરણમાં ધર્યું,
માત્ર એ જયપ્રસાદો શિવાય
બાદશાહે લેખ્યો નથી મહને શાહઝાદો.

અર્જુન મન્દ બાનુ : આજે ઉભરા ધરતી નથી,
રણતડકો નિવારણ છત્ર નથી;
છતાં, પ્રાણાધિક ખુર્રમ !
તહારી ભાગ્યરેખા લાખે છે
તું શાહઝાદો છે, શાહજહાન છે.
બીજાઓ પથર જેવા હોયા નહિ,
ખુર્રમ મહારો દેવદત્ત છે:

પદી-પછડાઈને ચે લખ્યો.

શાહજહાન : હિન્દને હમણાં તો છેલ્લી સલામ.
 આ થાકેલા આપણા ઘોડીલા,
 ને એથી ચે થાકેલા આપણા સરદારો,
 અને હું ચે થાક્યો છું બળવાઓથી.
 એક નથી થાકી તું, અર્જુનન્દ !
 સ્ત્રીજાતિ એટલે અવિરામ મહાશક્તિ.
 ઉગે કે આથમે, અજવાળામાં કે અન્ધારામાં,
 જીન્દગીની પાનખરમાં ને વસન્તમાં,
 અખંડ એક તું જાગ છ વણથાકીઃ
 જાણે મહારા લાગ્યની જાગતી જ્યોત.
 સોગન્દ છે આસ્માનો ઝમીનના,
 એવું કરીશ કે જગતે વાંચશે સદા
 આપણા પ્રેમના અનસ્ત કીર્તિલેખ.
 તહારી ને મહારી ચાર આંખો સરિખરા
 ચાર કુમારોને દેહલી પાડવ્યાઃ—

અર્જુનન્દ ખાનુઃ શાહએગમ સહમજે ખાન આવ્યા;
 આપણે સહમજ્યાં લણશે ને ઉછરશે
 નાનાજાનના દેહલીના દરબારમાં.

શાહજહાન : ત્યહારે ચે ખાનઝાદી ન સંચરી મહિયરિયે.
 રણુઝાખોમાં ફૂલપાંખડી કરમાઈ જશે તો ?

અર્જુનન્દ ખાનુઃ ફૂલ કોણુ ? ને પાંખડી કોણુ ? ખુર્રમ !
 શાહઝાદો કે ખાનઝાદી ?

હા, હું તહારી પાંખડી તો ખરી.
 ફૂલને નહિ શોપે રણુની જે ઝાળ,

પાંખડીને તે શું કરમાવવાની હતી ?

શાહજહાન : સંત્રામ મંડાય ત્યહારે

ખન્દૂક ભરી આપ છ મહને.

ડાહ્યાઓની દીવાન બેસે ત્યહાં

બોલ છ ડહાપણના ભંડાર તહારા,

ને બોલ છ મુજ હૈયાના બોલ.

મહારી મસલતોની મહારાણી !

મહાંજનો પડાવ પડયે, અન્નપૂર્ણા શી,

આપ છ સરદારોને ઝિયાફત.

રજની પડયે ઉતાર છ થાક ખુર્રમનો

પ્રેમગીતના તહારા ગીતટહુકાથી.

ને ખુરોડની શુક તારિકા ઉગે

તહેની સંગાથે ઉગે છે

જીવનની તારિકા સરિખડી તું.

મહારાં સુખદુઃખોની ભાગિયણ:

મહારાં અમૂઝણે ને અભિલાષોની

પાકદામન જીવનસંગાથી:

બેગમ નહિ, શાહઝાદાની તું દોસ્ત છે.

સૂર્ય ધૂમતાં થાકે

તો થાકે મહારાં અર્જમન્દ ગાન.

શિખરે શિખરે ફૂદતાં ન થાક્યો,

પૂરવ્હેતી સરિતાઓ તરતાં ન થાક્યો,

અપાર સાગરના જલકાંઠે ન થાક્યો,

એ થાક્યો હું આ રણકાંઠડે.

અર્જુનમન્દ બાનૂ : ન થાકે, કદી એ ન થાકે :

મહારો ખુર્રમ ઇતિહાસ વીસર્યો છે,
નહિ તો લગીરે ય ન થાકે
ઇતિહાસયશસ્વી આ રણયોદ્ધમાં.

શાહજહાન : એટલે ? બાનૂ !

અર્જુનમન્દ બાનૂ : આ મહારણમાં આવ્યા જવલ્લાઓ,
ને રણમાંથી સિધાવ્યા એ જવલ્લાઓ :
પણ આવીને સિધાવ્યા જે વિરલાઓ,
જઈને તહેમણે જીત્યાં છે જગતને.
એ જ ઉચ્ચારે છે શંખનાદે,
સંભળ, આ સમીરણોનો ઘોર.

શાહજહાન : સંભળાતો એ નથી, સ્થમજાતો એ નથી.

અર્જુનમન્દ બાનૂ : દાદાજીનનો જન્મોત્સવ ઉજવાયો હતો
મહારણની આ રેતીમાં.

કસ્તૂરીના મૃગકોષ ફેડી ફેડી
હુમાયુનશાહે કીધુંતું અમીરોને લહાણું.
આજે આલમભરમાં મહેકી રહી છે
અકબરશાહના અમ્મર યશની કસ્તૂરી.
ને મેવાડનો મહારાણો પ્રતાપ !
ઉદયપુરના સરોવરતીર મહેલ્યા.

સિંહને સંઘરી ન શક્યો

કોમલમેરનો એ ગિરિદુર્ગ.

આરાવલ્લીની બેઠેરી ગુફાઓ એ

એકાન્તની ન રહી ; રણમાં આવ્યો ,

ને રણસિંહાસનેથી પાછો પરવર્યો
 શિશોદિયાઓના મેવાડને સિંહાસને.
 સૌરાષ્ટ્રને સાગરતીરે જૂલનતા
 ચન્દ્રમૌલીનો ચન્દ્રમુગટ ઉતાર્યો,
 મૂર્તિખંડે મહામૂર્તિ ખંડીને
 મૂર્તિખંડ મક્કા શરીફ મોકલ્યો,
 ગઝનવીની શહેનશાહી ભેટ તરીકે.
 કહે છે કે દેવ પછી ભૂત થયા,
 ભમાવી ભમાવી ભૂલો પાડ્યો
 વેળુની આ ભૂલભૂલામણીઓમાં:
 ત્હો એ પન્થમૂલ્યો ગઝનવીશાહ
 ગઝનવી પ્હોલ્યો જયકંઠે.
 એ આ થરપારકરનાં મહારણ.
 કોમકિ જ આવશે અંહી,
 કોમકિ જ જશે અંહિયાંથી:
 આવીને જશે તે જીતશે.
 શાહઝાદો શાહજહાન તો મહારો
 સરજાયેલો છે જહાનનો શાહ થવાને.

શાહજહાન : (સમશેર ઉપર હાથ મૂકીને)
 મહારી સિંહણ ! ત્હારો સિંહ ત્હારે
 પગલાં પાછાં વાળે છે.
 દેહલીઆગ્રા હમણાંકા નથી દીઠાં.
 રાજમહેલમાંથી દેશવટે છે રાજકુમાર.
 અંધુ ધું દર્શન શહેનશાહનાં એ રાજતીર્થનાં.

ખેંચું છું સમરાંગણની સમશેર,
 રહડાવું છું ખ્રદ્ધાસ્ત્રનું મહાચાપ.
 અખૂટ બાણ આખ્યાં કરજો પુરરમને.

(કે રાજપૂત દૂતને લેઈ એક સરદાર આવે છે.)

રાજપૂત દૂત : મહારાણાના ઝવાર છે શાહઝાદાને.

શાહજહાન : સલામ, મહારી ચે સદ સલામ
 આરાવલ્લીના એ સિંહરાજને.

મહારાણાજીના આરોગ્યરંગ—

રાજપૂત દૂત : મૃત્યુશય્યામાં છે મહારાણોજી;
 એકલિંગીજીનાં તેડાં આવ્યાં છે.

પણ મહારાણાને મૃત્યુ શાં ?

જતાં જતાં જોવા છે શાહઝાદાને.

કહાવ્યું છે મેવાડનાં રિસામણાં મટાડો.

આરાવલ્લીનું શિખર, કેતર, કે સરોવર

શાહઝાદા માગે તે ત્હેમનું:

ને માંડે ત્હેડાં બાદશાહી પાટનગરી.

કુમાર કરણલાએ કહાવ્યું છે કે

દેહલીને સિંહાસને હારે બેઠા હતા;

તે શાહી રાજમહેલ બન્ધાવીશું,

ને સ્થાપીશું મંદી સિંહાસન:

ને સોહીશું સૂરજ ને ચન્દ્ર.

મેવાડમાં મસ્જીદ ન હોય:

મસ્જીદે જોઈશે તો માંડીશું.

સમશેરોની ઘટા ગૂંથાય,
ભાલાની વીજળીઓ અબૂકે,
આલલાં આલલાંથી અથડાય
ને કાટકા ગગનગુફામાં ગાળે:
ત્હો યે મેઘના મહિમા ને જૌરવ એક.
ભાઈ કીધા તે લેળીડા ને ભાગિયા:
ખાદશાહ ને મહારાણોજી એમ એક.
જીતાયેલા મેવાડનાં ઓછાં જાળવ્યાં છે ?
ચાલો મહારાણાની મહેમાની એ.

(શાહજહાન દિશરૂપ્યો છે, અર્જુન નાનૂ લણી નિહાળે છે.)

ને છેલ્લું વેણ મોકલ્યું છે મહારાણે:
' પાવના અદલાબદલા કીધા,
ને ખાન્ધવ થયા છો:
એ જેલડીને વિસારશો ? '

શાહજહાન : ભૂલ્યો નથી, સલુંખરાજી !

મેવાડના મહારાણાને ને તહમને ભૂલાય ?
પડતા વજ શી તહમે સાંગ ફેંકી;
સમશેર મારી મહેં માર્ગ વાળ્યો તહેનો:
પણ જતાં જતાં મહારું ખડ્ગ ભાગીને ગઈ.
આપણે જાન્ને ય નિઃશસ્ત્ર થયા.
પછી કીધી ઢાલની ગદાઓ,
ને ગદાયુદ્ધ ખેલ્યા આપણે.
ભૂલ્યાં કેમ ભૂલાય શૂરનાં એ સ્મરણાં ?

સહુંબરાજ : તો 'હા' લણો લલા થઈ.
 'ના' લેવા નથી મોકલ્યા આટલે.
 ને 'ના' હોયે નહિ
 સંશ્રામ કે સુવાણનાં રાણાનાં ન્હોતરાંને.

શાહજહાન : ધરતી ઉપર દેવ હોય
 તો મેવાડના રાજપુત્રો છે.
 કુંવર ભીમના શોણિતકૂવારાથી
 કાલે છંટાયા છે અમ બખ્તરિયા વાઘાઃ
 ને આજે ન્હોતરો છો મહેમાનીએ.

સાહુંબરાજ : એ તો શૂરાની સફળિતિ થઈ.
 કુંવર ભીમનો પાગિયો
 શાહઝાદાને હોયે મંડાવીશું.
 ઉઠો, ભા ! ખોટીયો ખોટો છે.
 રાણોજી વાટ જૂવે છે શાહઝાદાની.

શાહજહાન : આરાવહીને શિખરેથી
 બોલાવે છે શિશોઢિયાના દેવો.
 ઘોડે પાખર નાંખો, ખાનસાહેબ !
 છાવણી સંકેલાવો, સહુંબરાજ !

(સહુંબરાજ ને સરદાર ઠાવણીમાં સિધાવે છે.)

અર્જુનમન્દ ! નિહાળી રાજપુત્રોની ખાનદાની ?

અર્જુનમન્દ ખાનૂ : દુશ્મને દાનેશમન્દા હજો સદા.

(ધ્રુમડી ધ્રુમતો ધ્રુમતો રણવટોળ આવે છે : શાહઝાદાને ને
 ખાનઝાદીને ધરતીકણોથી વધાવી જગત્ધ્રુમતો ધ્રુમતો રણમાં પરવરે છે.)

ખુર્રમ ! ભાગ્યચક્ર પલટાયું તહારં.

પ્રવેશ ત્રીજો

સિન્ધુપટમાં મહાસંન્યની વ્યહરચના

— — —

(ભરતભૂમિની મંથાવટીની દોર સરિખરો સિન્ધુનદનો પટ પથ-
સાયેલો છે. કાંઠાની કાળકારમી ભેખડ ઉપર બાદશાહી છાવણીના નગરરજિ-
યામણા ડેરાતંબ ખેંચેલા છે ; નદપટમાં અટકભોળંગતી મુગલાઈની મહા-
સેના સજ્જ થઈ ખડી છે. બાંડાં ને ઘેરાં નદીનાં નીર આવે વહે છે ;
પાછળ સિંહચુકાઓ શાં વાંધાં મુખ ઉઘાડી ઉભાં છે. જલ ઉપર અજગર
સમો હોડીપૂલ જૂલે છે, ને ત્યાં સેનાનીઓની ડડ બમેલી છે.

ટોપકવચ ધારી વીરવેશે સિંપેહસાહાર મહાખતખાન સરદારમંડલિ
વચ્ચે ખરો છે : તહેનો વીજપંખાળો ઘેરો ઝાલી નજદીકમાં નોકર ઉભો છે.

સિન્ધુના દૃઢપટમાં બાદશાહી રણુવજ, ઉંચો ને એકાકી, આમ
માખતા ભેગો, ફરફરતો હોય છે.)

મહાખત : સિન્ધુનદ હિન્દનો ઈશ્વરી ડોટ છે.

શૂરસોહનત એ સરદારો !

મુગલાઈના એવા તહમે દુર્ગ છે.

સિન્ધુથી સાગર સૂધીની સહુ સરિતાઓમાં
જંગલતતી સમશેરો તહમે ધોઈ છે.

કાખૂત ને કન્દહાર તો

કલન્દર બાબરશાહનાં છે સિંહાસન;

કલન્દરશાહનાં બાદશાહી સન્તાનોથી

પરહાયમાં એ કેમ સહેવાય ?

સિન્ધુની રેતી ને નીર ઉપરના
 અલોપ અશ્વરો ઉકલે તો વાંચા;
 જગત્જીતતી સિકન્દરશાહની સેનાના,
 ઉત્સાહઉછળતા એશિયાના જાગરશાહના
 મંહી જયમન્ત્રો મારેલા છે.
 મુગલ સલ્તનતનો પાયો કાબૂલગાન્ધાર.
 દીઠા છે કાઠિએ કદી
 પાયા વિનાના રાજમહેલ ?
 જાવ, ને રોપો રણનો જયજુંડો
 કાબૂલકન્દહારના રાજદુર્ગો ઉપર.

(કેટલાક સરદારો પોતપોતાની હરોલ મણી સિધાવે છે. જળધોરા
 સરિખડાં ઉછળતાં હોડકાઓમાં ખેસી સિન્ધુને સ્ક્રામે પારથી વર જવા
 કેટલાક પર્વતવાસી સરદારો આવે છે. સિપેહસાહારને સલામ બરી નહીંક
 કરતા ઉભે છે.)

મહાખત : બાદશાહને ઇસ્તિકબાલ લેવા
 આવ્યા હશે ? ગિરિવરના ગરૂટો !

મુખી સરદાર : બાદશાહને ઇસ્તિકબાલે, જંગમહાદુર !

મહાખત : સાવજો ! શી છે કથા ખેંખરઘાટની ?

એક સરદાર : સારી સલ્તનતના સિપેહસાહાર !
 પૃથ્વી મંડાણી ત્યહારે મંડાયાં હતાં
 એવા જ ઉભા છે આજે ય તે
 ખેંખરઘાટના પહાડો.
 અમને ને વટેમાર્ગને નિરખે છે
 અવધૂત શા અવધૂતની આંખડીએ.
 અમારા જ સરિખડા છે એ

અજડ ને અણુઘડ ને વિકરાળ.
મંહી છે વરૂઓના વાસ.
શિખરશિખરે ખેઠેલા છે વાઘ
શુદ્ધઓ જેવાં ગામડાઓની બોડમાં.

મહાખત : જવદ્વા જ જીતી કાબૂતને જીરવશે.
પણ મુગલાઈ જવદ્વાઓની છે.
પર્વતોમાં શિકારને ઘેરો છે
એમ ઘેરજો અકધાનના દુર્ગ.

મુખી સરદાર : એમ જ ઘેરીશું શિકારને.

મહાખત : (સમીપના રાજપૂત સરદારો બાણી વળીને)
રાજપુત્રો ! પ્રજ્ઞાવર્તે કુરુક્ષેત્રમાં
કોરવપાંડવનાં દળ ઘેરાણું'તાં:
વીસર્યા તો નથી ને
એ વીરોનાં વીરત્વ ?
ગાન્ધારીના પિતાનો હતો ગાન્ધાર દેશ.
અન્દ્રવંશીઓને તો છે ત્યહાં
મામાના મોસાળનો દાવો.
ને જ્યહાં જ્યહાં સૂરજ અજવાળે
ત્યહાં ત્યહાં હોય સૂરજવંશીની સમશોરછાંયડી.
ક્ષત્રિયો ! ક્ષત્રિયવટ ત્યહાં ખેલજો.

(ઉડતા પંખી જેવો એક દૂત આવે છે; સિપેહસાહારના લોહ-
હરતમાં એક ચીઠ્ઠી આપે છે, ઉડતો અદ્રશ્ય થાય છે.)

(ચીઠ્ઠી વાંચીને સ્વખત)

એક જ અક્ષર: ' ચેતજો. '

કોના હશે એ હસ્તાક્ષર ?

ખાન આઝમ આસફખાન લખે છે

આવા મોતીના ઢાણા શા હરકે.

પરવીઝ મોતને ખોળે પોઢયો:

મુલતાન ખુર્રમ ! ત્હારા હાથે લાંબા

ને અણુદીઠા ચાલે છે, હો !

હવે રહી શાહજહાન ને શહરિયારની

સિંહાસન કાજે વઢતી ચાર આંખો.

બાદશાહની બહુ તો જીવનઅવધી

હકીમજી માંડે છે છ માસની.

ખાન આઝમ સહમજે છે ફોગટ છે

આ સંહાર ને બળવાના શ્રમ બધા.

દેહનું ચેતન છે પ્રાણ:

એમ શાહબાનનું ચેતન્ય છે બાદશાહ.

પિતાના ડહાપણના વારસ

એ દૂરઅન્દેશનો સાચો ચે હોય

પ્રારબ્ધના પડદા પાછળનો દષ્ટિપાત.

—ને ખાને હદ કંઈ છે હવે તો:

ક્ષત્રિયપુત્રને રણમાં ચેતવે છે !

મહારં રણશીંગડું સાંભળશે

તો ને ત્હારે રાજપૂત હરોળો

સિન્ધુજલ ઓળંગવાની છે ને ?

સાખૂત રહો જંગજયવન્તી મહારી સમશેર.

(રાજપૂત વીરત્વની ખેતમાર્થ ચીઢી ચીરીને કટકા વેળુમાં વેરે છે. કેટલાક પર્વતવીરો સેનામાં જાય છે, મુખી સરદાર ને કેટલાક સિપેહસાધારની સંગાથે રહે છે.

ગંભીર રાખ્દે ગાજતો બાદશાહી કુચકદમનો જયટંકો એવે ગડગડે છે. હાથી ઉપર ફરફરતો કાખૂલ સિધાવતો બાદશાહી ઝુડો સિન્ધુનદની ભેખડેથી પટમાં ઉતરે છે. રતનજી જરિયાનની ઝૂલોમાં ઝૂલતા સોનાબખ્તરિયા બે ગજરાજો ઉપર બાદશાહ ને બાદશાહબેગમ સિન્ધુનદના વેળુગાલીયા ઉપર ઉતરે છે.)

મહાખત : તીરંદાઝો ને તોપચીઓ

હોડીપૂલ ઉતરી મહામે તીરે મહુડયા.
ગોલંદાઝો હોડીઓ ઉપર ડોલે છે,
પોતાના શિરપેચની કલગીઓ સમોવડા.
બાદશાહ ને બાદશાહબેગમ પણ
પદ્માર્થા સનાતન સિન્ધુપટમાં.

(સિપેહસાધાર ખુદ રણશીંગડું વગાડે છે. આકારાફેડતો

સ શબ્દ સ્તુમુલોઽભવત્. સિન્ધુનાં જલ ડોલાવતો, સિન્ધુડા રાગનો, સિન્ધુનાં કોતરેમાં પડવા પાડતો, રાજપુત સિપેહસાધારના રણશીંગડાનો મહારાખ્દ અન્તરિક્ષમાં ગાજી ઉઠે છે. બન્ને તીરવું મુગધાર્દનું મહાદળ હલમલી રહે છે. રાજપૂત સેનાની પહેલી હરોળ હોડીપૂલ ઉપર પાય માંડે છે.)

બખ્તરીયો ઘોડો લાવ.

(વજ્રસિંહાસન સરિખડો બખ્તરીયો ઘોડો લેઈને સિપાહી સન્મુખ આવે છે. ડાબે હાથે લગામ પકડી ડાબો પાય પેંગડામાં ધરવા સિપેહસાધાર ઉપાડે છે ત્યાં કે સહસા જમતી મેઘગર્જના સમોવડી બાદશાહી સંગ્રામનૌબત અધોર રાખ્દે ગડગડે છે, ને સિંહનાં મલખાવેલા

હુંકાર સરિખડું બાદશાહી રણશીંગડું થોડે છે. અલખિનાબા એ બેરીનાદથી મહાબતખાન ચમકે છે. ગિરિસરદારે નજીક આવે છે.)

મહાબત : શેના એ શોર ? સરદારો !

—ને પેલો હોડીપૂલ ! સળગ્યો—ભાગ્યો :

ખૂણે રાજપૂત સેનાની પાછળ.

(રાજપૂત સેનાએ વટાવેલો સિન્ધુજલ ઉપરનો હોડીપૂલ હવાઈના સાંઠા શો સળગી ઉડે છે, કાળના અજગરે ઘેર મરડા શો ભાગી પડે છે.)

છળ, કપટ, પ્રપંચ.—

(બાદશાહી ગજરાજે ફરતી ગિરિસેનાનીઓની સેના ગટ માંડી થેરી બે છે. ને એ અણીથી એક થોડેસ્વાર સિપેહસાહાર તરફ પંખી-વગે આવે છે.)

થોડેસ્વાર : નથી એ હિન્દુ, નથી મુસલમીન.

પકડો પાદશાહના એ દુશ્મનને,

મુસલમીન વેશધારી એ હિન્દુને.

એને હિન્દુ સદતનત સ્થાપવી છે.

મહાબત : (રવગત) ઉલટીસુલટી થઈ ગઈ રાજરમત.

(તેજબાણ સમી સમશેરો ખેંચી ગિરિસરદારે સિપેહસાહારને થેરી વળે છે; લીજપંખાળે થોડીયે મહાબતખાન સવાર થાય છે; સો-સો જાંબ જીતેલી તેજ ખેંચી ચાર ગિરિસરદારોને કાપે છે; ને ઉડતા ગરુડાજ શો ઉડી નય છે. જતાં જતાં)

ગ્રીન્દગીની બાઝી બહલાઈ ગઈ :

મામલો વિજેશઈ ગયો.

આંધી ચડીતી, આથમી ગઈ.
 હા, હું જાઉં છું ; ત્યહાં; મહારે વતન ;
 મેવાડના મહારાણાજીની મહેમાનીએઃ
 ભવિષ્યનો ખાદશાહ ત્યહાં છે.
 સુલતાન પરવીઝ પૃથ્વીપાટેથી પરવર્ધા.
 વૃદ્ધ રીંછ મલીક અંબર જતાં
 દક્ષિણની ગુફાઓ ચે સૂની પડી.
 શહરિયારનું લીધું છે વારસાક્રમાન,
 પણ શાહખાનૂ ! ધૂમાડાનું ધમંડળ છે એ,
 પાણીમાંના પરપોટા છે એ અભિલાષ.
 સદતનતના શાહાનશાહ જહાંગીરશાહમાં
 અડધી હિન્દુ શહેનશાહત તો સ્થપાઈ.
 ખાદશાહબેગમ નૂરજહાન !
 તું સુંદરી નથી, સિંહણ છે;
 તું દેવાંગના નથી, વાઘેશ્વરી છે.

(આટા ફરેશા ખીજ ને ગિરિસરદારોને એક જ ભાષામાં પરાયી ચાપફટયા તીરંગી પેઠે પલકમાં અલોપ થાય છે.

ખાદશાહી વાવટો ફરકાવતા રતનજૂથો ઓઢેલા મદમર ડોલનતા ગજરાજે ઉપર વિરાજેલાં જહાંગીરશાહ ને ખાદશાહબેગમ નૂરજહાન પધારે છે)

નૂરજહાન : (સુવર્ણસોહનતા હાથીહોદામાં રતનખચિત દેવગદંડ શી ઉભી ઉભી)

સફ સજે, સેનાનીઓ !

કૃત્ય કરો, જઈને જલ્લતીરે ઉભો.

તોપચીઓ ! ચિનગારીઓ ચાંપો;
 તિરંદાઝ ! તીરઝડીઓ વરસાવો ;
 ગોલંદાઝો ! ગોળીઓ છોડો સ્હામે કાંઠે,
 કરાના તોફાન સમોવડી.
 પર્વતશિખરેથી બાઝ ઝડપે,
 એમ ઝડપો સિપેહસાહારના સરદારોને.
 હિન્દનો બાદશાહ નિરખે છે
 આજે તહમારા વીરત્વની વાર્તા.

જહાંગીર : સ્હામસ્હામા વંટોળ અથડાય
 એવું મર્યું છે ન્હાનકડું આ ઘમસાણ.
 હિંદનો બાદશાહ આજે જુદયો,
 સૌન્દર્યનાં દેવીના દિલપીંજરમાં
 સદાનો બન્દી થઈ પૂરાવાને કાજ.
 નૂર ! આ વેળુમાં સિકન્દરશાહ ઘૂમતો.
 તું ચે સુન્દરીઓમાં સિકન્દર છેઃ
 સુન્દર છે તહેવી જંગળહાદ્દર છે.

નૂરજહાન : જહાંગીર બાદશાહનું વીરત્વ
 મહેં ચે પીધું છે ને ?
 મહારી આતમવાડીના શાહાનશાહ !
 હૈયામાં ઈરાનનું અમીરી લોહી છે,
 કાબૂલીસ્તાનના પર્વતરાજના સમીરણોએ
 પંખો નાંખ્યો હતો બાલાપણમાં.
 —જાવ, સરદારો ! જાવ,
 રાજપૂત સેનાનો દુર્ગ ભેદો.

(પવનપંખાળા બીધરાજ જેવા, પર્વતના પવનરાજ સરિખડા ગિરિસરદારો દિશદિશમાં વેરાઈ જાય છે. સુબટોની એક રાજપુત દુકાની ઠાલોનો ઢોલ કરીને ઉભી હતી તે ત્યાંજ કપાઈ ઢંગલો થઈ પડે છે.)

જહાંગીર : શાહબાશ, નૂરે જહાન ! જંગના જવાલામુખી !

ભારતીય સામ્રાજ્યના મહાસૈન્યની

સામ્રાટી છે આજ સેનાધિપતિણી.

(દુરસ્તઅન્દાઝ નામની બન્દૂક બાદશાહબેગમ ફેંકે છે, જંગ વિદાયે છે; આ કાંઠાના સહુ સેનાનીઓની ભરતી બાદશાહી ગજરાતે ફરતી ઉઘળતી આવે છે.)

પર્વતવાસી { જય ઈસ્પહાનની ઉમરાવઝાદીનો !
સુખી સરદાર { જય બાદશાહબેગમનો.

નૂરજહાન : (સૂર્યતેજમાં ઝળહળતી અંબાગ્રીમાં સામ્રાજ્યવંશ શી ફરફરતી)

જય ભારતના મુશાગ્યનો !

શાહબાશ, મહારા શૂરવીરો !

ગિરિવાઘોએ બાદશાહને આઝાદી બક્ષી.

સિન્ધુનાં જલપૂરના જેવી

તહમારી ભરતી ભરેલી આવી ;

શાહી દુશ્મનોને ફાડ્યા,

બાદશાહી કિશ્તીને તારી લીધી.

શહેનશાહતના એ દરવાનો !

હિન્દના ગિરિખૂંખળા દરવાઝા

સાચવો છે એમ સાચવજો સદા.

કોક જ ભેદી ઉતરશે એ ગિરિઘાટોને.

એ ગિરિજાગીર છે ગિરિવ્યાધોની,
 ને યાવત્ ચન્દ્રદિવાકરૌ તહમારી રહેશે.
 બાદશાહી ફરમાન છે વંશપરંપરાનું :
 કોઈ કાંઈ ખંડણી નહિ માગે.
 આને પડાવ આંહી જ ઢાળો,
 સિન્ધુનાં સનાતન જલને ઘાટ.
 ચાલો પછી, સંચરો કાબૂલ ઉપર :
 ખેખરનો અઘોર વજ્રઘાટ ઓળંગી
 પેલી પાર દ્રાક્ષના માંડવાઓમાં.

(વેરાતાં વાદળદળ સરિખડા સેનાનીઓ સિન્ધુપટમાં વેરાવા
 માંડે છે; પડાવ માંડવા માંડે છે.

બાદશાહ ને બાદશાહબેગમ ગજસત્તે ઉપરથી ઉતરે છે.)

જહાંગીર : નૂરજહાન નામ આજ સાર્થક કીધું.

નૂર ! સરજનહારે તહને જ
 શાહાનશાહ સરજી હોત તો ?
 મ્હોરી-પ્રકુલ્લેલી મુગલાઈની
 નૂરજહાન ! આને તું જ છે બાદશાહજી:
 લે, પહેર આ શાહાનશાહી મુગટ.

(સકલ સૈન્યસમૂદાયની વચ્ચે ઢળકતી વેલી જેવી બાદશાહબેગમ
 બાદસાહેબની સમીપે ધૂંટણિયે પડે છે; પોતાનો શહેનશાહી મુગટ ઉતારી
 શાહાનશાહ જહાંગીરશાહ શહેનશાહબાનૂને શિરે ધરાવે છે, ને સૌભાગ્ય-
 દેશને હત્રે કરાકલાપની સેંથીમાં પ્રેમચુંબનના આશીર્વાદ આપે છે.)

તૂ મન શવી, મન તૂ શવમ્;

નૂરજહાન : હૂ મોજઅ્ ઇમ્, યકદિલ શેવિમ્.

જહાંગીર : ઇશ્વરના એ આશીર્વાદ હો
 અનન્તનાં સહુ રસદંપતિઓને.

પ્રવેશ ચોથો

અશમે શાહી

(અશમે શાહીનું ગિરિગરણુ ઉછળતું-મસમસતું-ખળખળતું વહે છે. તહેના તીર ઉપરના ફૂલોડને ફૂલડે ફૂલડે એ અનામી નામને શોધતા ફફીરખાદશાહ બાટકે છે. ફૂલવનને સરોવરછેટલેથી ખાદશાહબેગમનો પરિમહેલ લીલમકુંજેમાંથી ડોકિયાં કરે છે. પર્વતશિખરે પૂર્વ દિશાને પારણિયે ઉપાળી પહેલી કુંકુમપગલીની રેખાઓ રમતી હોય છે. શીતલતા ને શાન્તિના ગગનમહેલમાં ફફીરખાદશાહ ઉપર પ્રભાતનાં પ્રકૃતિહાસ્ય વરસી રહ્યાં છે.)

ફફીરખાદશાહ : દંડું છું ફૂલડે ફૂલડે અનામી નામ તહારું.

(નયન સહામું ફૂલ ધરે છે, ફૂલની પાંખડીઓમાં લખેલી કવિતા વાંચી રહે છે.)

દિલની પાંખડીઓ ઉપર કોરેલું

તહારું એ અનામી નામ.

સૂર્યનાં કિરણો એ લખે છે,

ચન્દ્રની ચન્દ્રિકા એ ચીતરે છે હવામાં.

વિશ્વની કઈ શુક્રામાં જઈને સન્તાપે છે,

ઓ અદ્ભુતસ્વરૂપી પ્રેમદેવ !
 કે કોટીનયણી માનવજાત શોધે છે તુને
 ત્યહારે કોકને જ લાધે છે તું ?
 હિમાદ્રિમાલાની કાંગરી-કાંગરીએ
 કારેલું છે એ અનામી નામ.
 હરિપર્વતને હધડે,
 ગુલમર્ગ-ખિલનમર્ગના જટાકલાપમાં,
 ફિલ ગૂલર ને વૂલરની
 દેવખેલખેલન્ટી સરોવરઉર્મિઓમાં
 એ આલેખેલો છે જલમન્ત્રઃ
 પ્રિયતમનું પરમ કલ્યાણક પ્રેમનામ.
 અન્તર્યક્ષુ ઉઘડ્યાં હશે
 તો મીંચી આંખે ચે વાંચશે એ.

(કૂલપાંખડીઓમાં લખેલા દેવશબ્દો વળી વાંચે છે. પછી પાછા
 જલચરણાં ભણી વળીને)

ચશમે શાહી ! તહારી ધારાઓ ગણુવા દે.
 એ ધારાઓમાં અલેક્ષ છે;
 એમાં છે મૂળાક્ષરો
 મહારી, એની, ને જગતની જીવનકવિતાના.
 તહારી ચે પાંખ ભીડી દે;
 ઉતર નીચે મહારા ખોળામાં;
 આથમતી ચન્દ્રિકામાં જોલાં ખાતી
 ઓ ચકોરી ! તહારી પાંખનાં પાંખાંમાં છે

જગતની એ પવિત્રતાનું નામ.
 કાશ્મીરની કુંજ-નિકુંજના પુષ્પેપક્ષવે
 પ્રેમ ! તહારું જ નામ માંડેલું છે.
 કહેશે કોઈ, કેસર એ શું છે ?
 ફૂલનાં દિલ મંહીની જવાલાની રેખ.
 નહીં તો આભરંગી ફૂલખ્યાલાઓમાં
 અગ્નિરંગી એ કિરણલેખાઓ ક'હાંથી ?
 શંકરાચાર્યે ગાયું લલાટે કાશ્મીરમ.
 કાશ્મીર એટલે ફૂલડાંનાં દિલમાંની દાહ,
 હૈયામાંના વહ્નીની વરાળ.

અનામી નામ તહારું, અનામી નામ તહારું:
 લખ્યું આઠાશઅવનીમાં અનામી નામ તહારું:
 હો ! અનામી નામ તહારું.
 દૂંડું છું ફૂલડે ફૂલડે અનામી નામ તહારું.

ગિરિકન્દરાનાં ઊંડાણો નીતરી નીતરીને
 દિલ સરોવર ભરાય છે
 ને લહરે છે જલલહરીએ.
 એ જલતરંગે નાચન્તા ઓ શિકારાઓ !
 પ્રેમપદારથ ભરી ભરીને
 જગતખાઝારોમાં વેચવાને જાઓ છો ?
 મેઘમાલાનાં તોરણ નીચે ઉલેલા
 ઓ પૃથ્વીવૃદ્ધ કલન્દર હરિપર્વત !
 સુણજે, સંભારજે, ને અશ્રુ સારજે—

તહારે ચરણે ઢળી-ઉછળતી જલલહરીઓની
રસકવિતાઓના ગેળી યોલ.

જગતની જાલવીને નીર અનામી નામ તહારે;
શશીમુખડે, સૂરજહુલડે અનામી નામ તહારે;
એ અનામી નામ તહારે.
ફૂલું છું ફૂલડે ફૂલડે અનામી નામ તહારે.

ચન્દનીમાં નહાતી ઓ ફૂલવેલી !
તહારા પદલવની ગાલપાંદડીએ
જલકણનાં મણિઓ સોહાય છે.
ઘડીકના છે એ સોહાગ.
ખરી પડશે, અલોપ થશે અનાધારમાં-કચ્છાંક.
મહારા એ જીવનની પાંખડીએ પાંખડીએ
ઉગ્યાં હતાં એવાં મણિઓ :
ઓસનાં ટીપાંની પેઠે એ ખરી પડ્યાં.

(આસના સાગરમાં ઊડે નિરખીને)

ફૂલોનાં ફામળાં હૈયે અનામી નામ તહારે :
ગિરિની વજ્રજાતીમાં અનામી નામ તહારે :
ગગનધુમ્મટની ફારે એ અનામી નામ તહારે.

હા ! પ્રેમ એ શું છે ?-ને શું શું નથી ?
ચક્રોર શોધે છે એને અન્તરિક્ષમાં,
હું શોધું છું એને ધરતી ઉપર.
પ્રેમ પૃથ્વી ઉપર છે ? કે આસ્માનમાં ?

પ્રહ્લાંડભરમાં પ્રહ્લ વિરાજે છે :
 કેટલાએ ઓળખ્યો ? પારખ્યો ?
 કે વ્યાખ્યા કરી વર્ણવ્યો એ વાણીપરને ?
 વિશ્વકાંઠા ભરી એમ પ્રેમ ઉછળે છે :
 કોણ ઓળખશે ? પારખશે ?
 કે વ્યાખ્યા કથશે એ વ્યાખ્યાપરની ?

(નિર્વાસ નાંખી પૃથ્વી ઉપર નજર ઢાળે છે.)

મહાજલના મહોદધિ માંહિ ઉછળે એક સૂનકાર :
 ભયું પ્રહ્લાંડ ભરછક, તહો ય ઉછળે ત્યાં ય સૂનકાર.

સૂનકાર ! સૂનકાર ! સૂનકાર !
 અનવધિ પ્રહ્લાંડભરમાં સૂનકાર !
 ચન્દ્રવિહોણી જેવી રજની,
 પ્રેમ વિહોણું એવું જીવન.
 પ્રભાત ઉગે છે, સન્ધ્યા આથમે છે :
 આયુષ્યભર શોધી અને શોધીશ.
 પૃથ્વી ઉપર ઉડી એ પ્રેમપંખિણી,
 ને જઈને બેઠી નન્દનવનને ગોખ.
 મહાઈ આયુષ્ય એની એક નિમાઝ છે,
 મહારી કવિતા એની એક ખાંઝ છે,
 વિશ્વની આ વિશાલ મરિજદમાં.

(ઉપાની મૂર્તિ જેવી, પ્રેમની પૂતળી સમી, ઉત્સવવર્ષોમાં સજ્જ
 ફલીઆમ્રાની પાદશાહબેગમ નૂરજહાન જીવત્સંગમનું ગીત ગાતી ચરમે
 પાણીનાં ઝરણુપ્રલયમાં પધારે છે.)

નૂરજહાન : જગતે આરે પ્રેમપંખીના જીવનસંગમ થાય.
આયુષ્યભરમાં એક વાર તો રસના રાસ રમાયઃ
હો ! જીવન જીવનમાં ઢોળાય.
જગતે આરે પ્રેમપંખીના વિ.

ફકીર બાદશાહઃ એમ નહી, ઓ છાયાસુન્દરી !
આવ; શીખવાં છે પ્રણયરહસ્ય ?
ત્યહારે આમ ગા, ઓ પ્રેમહાથિણી !

રસના આરે પ્રેમપંખીના જીવનસંગમ થાય;
આયુષ્યભરના આત્મઆત્મના રસના રાસ રચાયઃ
હો ! આત્મન આત્મનમાં ઢોળાયઃ
રસને આરે પ્રેમપંખીના વિ.
ભલે નારી હો, ભૂલકણુ નર હો;
ચકવા—ચકવી વિરહી ભલે હો;
ખેય સુપર્ણા સયુગ્મ સખાઓ એક ડાળ સોહાયઃ
હૃદયના અમર ઉત્સવો ગાયઃ
રસને આરે પ્રેમપંખીના વિ.

નૂરજહાન : એ તો ખરું, ફકીર બાદશાહ !

પણ—

ગંગોત્રીથી ગંગા પ્રગટી જલસહરે લહરાય;
જમનોત્રીથી જમના જન્મી કંઈ કંઈ વમળે વ્હાય;
પ્રયાગતીર્થે પુણ્યજ્ઞોનાં પૂરમાં પૂર પ્રોવાય;
પુણ્યોદ્ધકના જીવનસંગમે પૃથ્વી પાવન થાયઃ
જીવનનાં અમુદત ગીત ગવાયઃ

ધરતીને ખોળે સ્વર્ગ સ્થપાય;
 જીવનનાં જયનાં ગીત રચાય.
 આયુષ્યભરમાં એક વાર તો રસના રાસ રમાય;
 જગને આરે પ્રેમપંખીના જીવનસંગમ થાય.

(ફકીરખાદશાહ સમીપે સંચરી વન્દન વન્દીને)

પરિમહેલે સૂના છે, સાંઈપાદશાહ !

ફકીર ખાદશાહ : શહેનશાહ ને શહેનશાહણુ વિનાના
 સૂના છે દેહ્લીઆઝાના રાજમહેલો ય તે.
 પરીઓ નથી રહી પૃથ્વીપડમાં હવે.
 બુલબુલો ઉડી ગયાં, પરન્દાં રહ્યાં.
 કલન્દરૈ સફરે સિધાવ્યા-શોધમાં.

નૂરજહાન : રસમસ્તોના શાહ હાફીઝની પાછળ પાછળ.

ફકીર ખાદશાહ : મા ઉચ્ચાર એ અદૃશ્યની જીભનું નામ.
 ગેખના દરવાજા ખોલનારી એ સીતારી.
 ગગનની ગહનતાનો એ ફિરિશ્તો હતો.

નૂરજહાન : એ ગેખમાં નિરખી-નિરખીને

ઘેલા થયા લાગો છો.

કેટકેટલીક વાર લણી ગયા એ દીવાન ?

હું છે કે એકસો ને એક વાર વાંચે
 તહેને પ્રગટે રસમસ્તીનાં વાવાઝોડાં,
 ને અફ્લનો ચિરાઘ ખૂઝાઈ જાય.

વર્ષે વર્ષે પારાયણ કરું છું હું

જગમસ્તાનોના એ પરમ રસશાસ્ત્રી.

આલમનું માનવી-માનવી પીએ છે
ઈરાનની કવિતાનો એ દ્રાક્ષાસવ.
પરણેલા કોકે જ એ નથી પીધો.

ફકીર બાદશાહ : શહેનશાહણ શું શોધ છે તું
દીવાને હાપ્રીઝમાં ? કે કાશ્મીરની કુંજેમાં ?

નૂરજહાન : જીવનના કોયડાનો ઉત્તર.

એક ને અદ્વિતીય એ,
કલન્દરી ને બાદશાહીથી પર,
જીવનમહેલની ખૂદાઈ ચાવી,
પ્રેમ, સાંઈબાદશાહ ! પ્રેમ.

સારી મુગલાઈની જાહોજલાલી સમખું.—

ફકીર બાદશાહ : પ્રેમ નહિ, વિલાસ શોધ છે, છાયાસુન્દરી !

પતાંગ ને શમેચ્ચ વાતો કરતાં'તાં ;
શુલ ને બુલબુલે શુક્તગો માંડી'તી ;
સાંભળી છે એ ગેબની વાતો ?
શહેનશાહણ ! તું શોધ છે હજી,
પામી નથી એ.

અમૃતની તૃષા છે, પીધું નથી ;
આત્માની ભૂખ લાગી નથી.
માણ્યે મોહ ઉતર્યા છે કોઈના ?
ભોગવ્યે તૃપ્તિ થઈ કોઈને ?
એ જાહોજલાલીને જલાવી દે,
એની ખાખ ઘોળીને પી જા.
પ્રેમ હતો ખાખર બાદશાહને

હુમાયુન શાહઝાદાને કાજઃ
 પ્રેમ હતો મનસૂરને ખુદા તાઅલ્લાનોઃ
 જીવન હોમ્યાં એમણે પ્રેમચક્ષમાં.
 તહમારા તો વૈલવ છે-વિલાસ છે.
 લક્ષ્મીઉછાળ વૈલવો સુખ હોત
 તો ફકીરોનાં સુખને કોણ પારખત ?
 ખાદશાહી વિલાસો પ્રેમ હોત
 તો ગરીબોના પ્રેમને કોણ પિછાનત ?

નૂરજહાન : ને વિલાસ એ પ્રેમ નથી શું ?

ફકીર ખાદશાહ : વસ્ત્રો ને અલંકારમાં
 સુન્દરીની સુન્દરતા છે
 એટલો વિલાસમાં છે પ્રેમ.

નૂરજહાન : વિલાસ એટલે પ્રેમની ભાષાઃ
 આંખડીએ ને અંગઅંગોએ ઉઠ્ઠાવેલાં
 અબોલ ઉરનાં એ વાણીપર પ્રેમગીતો.

ફકીર ખાદશાહ : કોઈ ગીતે તહારા ઉરભાવ ગાયા પૂરા ?

ગીત ગાય છે, પણ આર્ધું-આર્ધુંઃ
 વાણી ઉચ્ચારે છે, પણ અધૂરું.
 ભાષા બોલે છે ને સન્તાડે છેઃ
 સુન્દરીના સાળુની પેઠમ.
 ચન્દ્ર ઉપર વાદળાં લટકે છે;
 ચન્દ્ર સોડાય, પણ ઢંકાય.

વિલાસ એટલે, શહેનશાહણ !
 ઢંકાયેલાં લજ્જાયેલાં, દેખાતાં-ન દેખાતાં,

પાંદડીઓમાં ફૂલ જૂલે છે એવાં,
 પ્રેમસુગન્ધનાં રસપદ્મવોઃ રસ નહિ.
 નિહાળો દિલના પાણીપગથારે
 પેલી સૌન્દર્યની કિશ્તી:
 મંહી સુન્દરી છે, વીણા વગાડે છે.
 સાંભળ્યા એ અર્ધસ્કુટ શબ્દો ?
 દિલની વીણા એવું અર્ધસ્કુટ બોલે છે.
 ત્હારે કાજે આવે છે એ કિશ્તી.
 રેશમીસોનેરી એ જૂથો ને ઝાલરો
 દેખાડે છે, કે સન્તાડે છે ?
 આસ્માનની ઝાલરો યે એવી છે:
 તખ્તે ઇલાહીએ વિરાજતા ખ્રિસ્તાંડરાજવીને
 સૂચવે છે, સન્તાડે છે, સોહાવે છે.
 સુન્દરી ! પ્રેમ એટલે આત્માના પરિમલ.

નૂરજહાન : સાંઘગાદશાહ ! પ્રેમ એટલે જીવન.
 સ્વપ્નાં યે નહિ, મૃગજળે નહિ.
 સોળે કળાના ચન્દ્રની પેઠે
 આ સોળસોળ વર્ષમાં તો,
 સોળપાંખડી કમળ સરિખડી,
 પ્રેમજીવનની સોળે મહાતિથિઓ
 ખીલી-પ્રકુલ્લી રહી છે અમારે.
 આજે છે એની પૂર્ણિમાનો ઉત્સવ.
 સાંઘજી ! શોધ એ પ્રેમ નથી,
 સુમુક્ષુતા એ જ્ઞાન નથી.

પ્રેમ એટલે આશા નહિ,
પોકાર નહિ, જવાલામુખી નહિ :
વનવનને બાળતો દાવાનળ નહિ.
દૂંદવું એ પ્રાપ્તિ નથી કે તૃપ્તિ નથી.

ફકીર બાદશાહ : જડયું હોય તે દેખાડે,
દીકું હોય તે દાખવે.
ઝીન્દગી એટલે દૂંદન.
સુન્દરી ! પ્રેમ એટલે
બાંગ, આરઝૂ, અલિલાષ,
યુગયુગની ગાયત્રીમન્ત્રની પ્રાર્થના.

નૂરજહાન : સુન્દર, રસિકડું, કવિતાનિર્ઝરતું
પ્રેમ એટલે જીવન :
જહાંગીરશાહની જહોજલાલી જેવું.
કવિતાની પાંખે ઉડતો નથી
એ પ્રેમ નથી ; પ્રેમાલાસ છે.
આપને મળજો આપની નૂરજહાન :
આયુષ્ય ઉજ્જવળ થજો, સાંઈબાદશાહ !
આશાના અન્તરિક્ષમાં ઉડવાં નથી :
અમારે રસરમણાઓ રમવી છે.

જગને આરે પ્રેમપંખીના જીવનસંગમ થાય.

(જીવનસંગમનું ગીત ગાતી બાદશાહણ કુંજમંડપોમાં સિધાવે છે.)

ફકીર બાદશાહ : રસને આરે પ્રેમપંખીના જીવનસંગમ થાય
જે ય સુવર્ણ સંયુગ સખાઓ એક ડાળ સોહાય

હૃદયના અમર ઉત્સવો માય :
રસને આરે પ્રેમપંખીના વિ.

પાદશાહોના વિલાસ એટલે પ્રેમ ?
કચ્છારે ઓળખશે દેવપ્રકાશનાં પ્રેમવર્ચસ
વિલાસકુળોનાં આ વનપંખેરૂઓ ?
—ગુલબદનનાં પ્રેમનામી છાયાપૂજારીઓ ?
તહો યે, રસજ્યોત ઓ શહેનશાહણ !
તહને ઝાંખી થઈ છે પ્રેમદેવની.
એટલું છે તહમારું અમરત્વ.
અશ્મે શાહી ! તું જ બોલે છે
પ્રેમના તો સનાતન બોલ.
બોલ ને બોલજે સદા યે
એ અનામીનું નામ જગત્સરમાં:
' પ્રેમ ' ' પ્રેમ ' ' પ્રેમ ' નો પરમ ટહુકાર.
પ્રેમ-પ્રેમ એક જ છે
તહારા મહારા ને જગતના
જીવનની અખંડ જપમાળ.

(ફૂલપાંદડીઓમાંના દેવમન્ત્રો વળી ઉડેલે છે. એક બહુ પડેલું
ચક્રાર પુષ્પોમાં પોડયું હતું તહેને બોલે છે, જખાડે છે, ને એ ચક્રાર
સંભાળે વાતો માંડે છે.)

ચક્રાર ! તું અહિંયાં કચ્છાંથી ?
કેમ તજ્યા તહારા એ ગિરિવાસ ?
ફૂલડાંને તહે ચન્દ્રકળીઓ બાણી ?

કે ચરમે શાહીની નિર્મળ સારણને
સુધાકરની સુધાસેર પરમાણી ?

(ક્ષણિક વિમાસે છે.)

ચકોર ! તહારી આંખોમાં જોવા દે.

(પાંદડી શું પોપચું ઉઘાડે છે.)

એક-એક કીકીમંડળમાં

કેટકેટલા ચન્દ્રલોક છે ?

ચન્દ્રદેવને એમ પૂરી રાખે

તો લોક ચન્દની કચ્છાંથી પામે ?

સૂરજને સંઘરવા સૌને કોડ છે,

સુરજને સન્તાડવા કોઈને હક નથી.

ચકોર ! જા તહારા ચન્દ્રલોકમાં.

ત્યાં છે, ત્યાં કચ્છાંક,

ચન્દ્રલોકના ચન્દનીમહેલામાં

તું ને હું દ્વંદ્વિયે છીએ તે,

તહારાં ને મહારાં પ્રેમસિંહાસન.

(ચકોરને ગગનમંડળમાં ઉડાડી મૂકે છે.)

આરમાનમાં ઉપા ઉઘડે છે. નૂરજહાનના પ્રેમગીતનો ટહુકો, કુંજ
ભરી ગાજતા કો કોકિલખોલ શો, વાદળજળમાં ને ઉપાનાં કુંકુમકિરણોમાં,
જાણે રાત્રિના ઉડી જતા પાલવછેડલામાંથી નીતરતો હોય એવો, તરતો
તરતો આવેથી આવે છે.)

હો ! જીવન જીવનમાં દોળાય:

આયુષ્યભરમાં એક વાર તો રસના રાસ રચાય:

જગતે આરે પ્રેમપંખીના જીવનસંગમ થાય.

જગતે આરે—

પ્રવેશ પાંચમો

કાશ્મીરમાં જીવનમહોત્સવ

(સાક્ષાત્કારના બાદશાહી બાગમાં ગુલાબજલગ્રહેકન્તા જલકૂવારા ઊડી રહ્યા છે. સ્ફટિકશિલાઓ ઉપર સોનેરી ગાલીચા ને પ્રકૃતિઉછંગ શાં મૂલ્યવાનનાં સિંહાસન, કેસરચન્દનના થાળ, રત્નજડિત ન્હાનકડા કટારા ને વિશાળ ચરામદાન, વિધવિધનાં ફળ ફૂલ ને ફૂલપાંખડીઓ પડેલાં છે. ફરતી આરસશિલાઓ ઉપર સૌન્દર્યની દીવીઓ સમી રૂપવન્તી દાસીઓ ઉભેલી છે. પાછળ ગિરિઝરણના ઘોઘની ધારાઓ શિલાખન્ધ ઉપર થઈ ઉછળે છે, ને એજલઘોઘની થે પછવાડે કુંજકમાનના બિંટાણુમાં કમલપુષ્પનો ચૂંચેલો હિન્ડોલો ડોલે છે.

• વૈજયન્તી કમલમાલાઓ ને મકુલ્લ કમલમુગટ ધારણ કરીને પુષ્પનાં ચરણા ચોળી ચોરસા ને ઇન્દ્ર બદન પહેરીને પરસ્પરને કર હિન્ડોલે ડોલતાં નૂરજહાન ને જહાંગીર પધારે છે.

આથમતી સન્ધ્યાના સોનામોતેરી રંગો આજ ઓર ખીલ્યા છે.)

દાસીઓ : પરમ પ્રભા ઝીલનારાં !

વિરલાં છો પ્રેમી, ઓ પ્યારાં !

ઓ પ્યારાં ! ઓ પ્યારાં !

પ્રભા ઝીલનારાં !

નૂરજહાન : પ્રાણેશ ! પધારો જગતની સૌંદર્યકુંજે.
 ઝીન્દગીની જાહોજલાલીમાં ઝૂલાવી મ્હને.
 દુનિયા શું દાખવશે એથી અદ્ભુત ?

જહાંગીર : જહાંગીરની ઓ જગતપ્રભા !
 સુન્દરીઓના ઓ સૂર્ય !
 કાશ્મીરની ગિરિકુંજોમાં મ્હને
 સદા યે નવયૌવન જન્મે છે.
 પૃથ્વીમાંથી આ ફૂવારા ઉડે છે
 એવી પ્રગટે છે ધારાઓ
 મ્હારાં સકલ અંગે અંગમાંથી.
 નૂર ! ત્હને દીઠે ખુદા સાંભરે છે.

નૂરજહાન : ફૂલફૂલ્યાં આપણાં પરિધાન સમી
 દિલની પાંખડીઓ પ્રકુલ્લે છે.
 જાને જાગર ! પ્રેમીઓના આ પ્રાણુદેશે
 પાણી પુષ્પો ને વનફૂલ
 પ્રેમનાં જ પ્રગટે છે અંહી.
 અજબ ઉડે છે આ સૌંદર્યદેશમાં
 આત્માના અમ્મર ફૂવારા.
 વાદળી જેવું વરસે છે મ્હારું યે અન્તર
 ઝીણી ઝીણી સહસ્રધારાઓ
 મ્હારા અન્તરના આધાર ઉપર.
 અદ્ભુત છે, પ્રાણેશ્વર !
 સૌંદર્યકુંજોની આ અખંડ વસન્ત.

જહાંગીર : ને અદ્ભુત છે સૌન્દર્યનાં દેવી,

મહારાં બાદશાહબેગમ.

ખુદ ખુદાએ સરજી નથી

પૃથ્વીપાટે આ રસપ્રતિમાની બેડલી ?

કાશ્મીર છે અખંડ વસન્તનો ગુલઝાર :

બાદશાહતના રાજમહાલયનો રંગમંડપ :

પ્રારબ્ધીઓની અણકરમાતી પુષ્પશય્યા.

સજનપીંછીનાં કારમાં કિરણોથી

કિસ્મતે ચીતર્યું છે સૃષ્ટિનું આ પાનું.

આ સ્વર્ગખંડનાં સૌન્દર્યદર્શને

હૈયાની કળીઓ ઉઘડી ફૂલ થાય છે.

અયિ નૂરે દુનિયા ! ચિરાયે જહાન !

સૌન્દર્યના સૂર્ય !

અગર ફિરોસ બર રૂએ ઝમીનસ્ત,

હમીનસ્તો હમીનસ્તો હમીનસ્ત.

દુનિયામાં બેહશત હો તો કાશ્મીર છે :

દુનિયામાં રસદેવી હો તો નૂરજહાન છે.

બાદશાહબેગમ નૂરજહાન

એટલે બેહશતનું સૌન્દર્યપુષ્પ.

દિલ્લતખ્તે ઊવનાયોતિ સમી તું :

નૂરજહાન : ને એ દુનિયાનો રસફિરીશો

મહારે તો મહારો ઊવનાધાર જહાંગીર.

અમીકૃપો તું, આયુષનું અમી તું.

(લતા જેવી જહાંગીરને ગજરકળે લટકી રહે છે. એ દાસી રતનકટોરા ને ચત્રામહાન લાવે છે.)

જહાંગીર : જીવનનો કટોરો ભરેલો હતો ;
ઝીણું છિદ્રમાંથી વહી તે જતો.

નૂરજહાન : નહીં ખૂટશે કાલ ખૂટશે ય તે,
જીવનનો કટોરો અમેપાત્ર છે.

જહાંગીર : અયિ મૂર્તિમન્ત જગતપ્રસા !
તહારાં સૌન્દર્યનો, તહારી દેહકવિતાનો,
તહારા પ્રેમાત્મનનો અમૃતકટોરો
બેશક અક્ષયપાત્ર જ છે.
આ જામને ચૂમવા કરતાં,
લાવ, તહારા મુળના જામને
લાખનલાખ ચુમ્મન કરે.
દુનિયાનો એ દેવખ્યાલો છે.
આ રતનકટોરામાં ઝેર છે,
એ વહનકટોરીમાં અમૃત છે :
મહુને ને તહને અમ્મર કરશે.
જીવનજ્યોતની ઉદ્ધી આગ—

(ભુજપારામાં લેઈ પ્રેમનમન કરતી નૂરજહાનનાં રતનખંભોડલો
ને શીશકુલ ચુમ્મનહીઓથી વધાવે છે. પછી છાડીને)

વાદળમાં ચન્દ્ર છપાય તો
એ ધનલાગ્ય વાદળને ચે
લાખન વાર હમારાં ચુમ્મન છે.

નૂરજહાન : શુભે શુભ-શુભનું અત્તર
 શુભની પાંખડીઓમાં રમે છે ;
 ચિરાધે ચન્દ્રનું અમૃત
 ચન્દનીની હીરાજ્યોતમાં ઝબકે છે :
 માનવીની ઝીન્દગીનું અત્તર
 માનવીની જીવનપાંખડીઓમાં,
 આદમઝાતની આત્મોર્મિઓમાં વિરાજે છે.

જહાંગીર : ઝીન્દગીની તિથિએ તિથિએ ખીલતી
 ઓ મહારી સૌન્દર્યની ચન્દ્રકલા !
 સોળ વર્ષની આપણી સોળે તિથિઓ
 લગ્નોત્સવની પૂરી થઈ આજ :
 જીવનનું પગવાડિયું પૂરું થયું
 ને પ્રેમની પૂર્ણિમા ઉગી.
 બહુ માણ્યાં, જગત બહુ જોયું :
 એક માત્ર બાકી છે હવે
 પ્રારબ્ધની પાછળ જોવાનું.
 પધારો, પીઓ અને પાવ
 જીવનનો ભરેલો આપણો જામ.

(બાદશાહને થકીક દમની ઉધરસ ચઢે છે. નૂરજહાન જહાંગીરની સ્હોડમાં સંચરે છે.)

દાસ્તીઓ : સૌન્દર્યની ચન્દ્રકલા મુગટમાં ધારી, લાલા !
 ધર્યાં શિરે ચન્દનીના ઝવારા,
 ઝવારા, ઝવારા :
 પ્રભા ઝીલનારાં !

(ચન્દનીના જ જાણે હોય એના જલપ્રવારો ઉડી રહે છે. નૂર-જહાન અને જહાંગીર પુષ્પસિંહાસને ગ્રેસી શીરાઝી દ્રાક્ષાસવનો એક રત્નકોશો ભરી પરસ્પરને પાય છે.)

જહાંગીર : પાવ, બાદશાહબેગમ !

પાવ એ જીવનનો જામ
આગે હયાતથી છલાછલ ભરેલો.
મંહી ફળાવવો છે મહારે
આવતાં મોતનાં પગલાંનો આવાજ.

દાસીઓ : વિરલાં છો પ્રેમી, ઓ પ્યારાં !

ઓ પ્યારાં ! ઓ પ્યારાં !

પ્રભા કીલનારાં !

(એક કૃષ્ણપાત્રમાં દેવરંગી વનકૃષ્ણાં ભરી શયદા હસતી-દોડતી આવે છે.)

શયદા : પરચાસ, બાદશાહબેગમ ! પૂરા પરચાસ.

જહાંગીર : ત્હારા મુખમાં મીઠપ, શયદા !

એક વનક્યારેથી પરચાસ ફૂલરંગો !
સુભાન અદલાહ ! કાશ્મીર પુષ્પભૂમિ છે.
જે આ શાલામારનો ફૂલફૂવારો !
આંખડી ઉડી નિરખે ત્યહાં ત્યહાં ઢળ્યાં છે
વનઘેતાં જલ ને જલછાંટી હરિયાળી :
હિમાલયને હૈયે ને અંગુલિઅંગુલિએ
જાણે લીલમની વીંટીઓ
ને લીલમના હાર પહેરાવ્યાં !

(જયધ્વજ ધારેલો વીરવેશે બાદશાહી દૂત આવે છે.)

• દૂત : જય જહાંગીરશાહીનો !

નૂરજહાન : સામન્તવીર ! ઘોડીલાનાં શીશુ બખતરે છે,
વજટોપની કલગી ચે
ડાલે છે લહરીલહરીમાં.
શા માટે કરવી પડી હતી
પવન ને ઘોડીલાની એ શરત ?

દૂત : શાદબખતી બાદશાહબેગમની.
મુગલસેના જીતી કાંગરાનો કિલ્લો.

જહાંગીર : એક હઝારીની મનસબદારી,
ને એ ચાર બોલનાં ચાર ગામ.
ઇસ્લામના બાવન ઘેરા ફેગટ હતા :
એ મોજાંઓ અથડાઈને ફૂટી ગયાં,
એ સમશેરો લાગી કિલ્લાને કાંગરે,
એ લાલાઓએ ન વીંધ્યા ગિરિના ગઢ :
આજે ફરકયો ત્યહાં જહાંગીરનો જયધ્વજ.
રૂપાચોરસે ત્યહાં મઢેલા છે
• વજ્રેશ્વરી દેવીના મન્દિરપગથાર.
ત્યહાં તો છે જવાલામુખીની ઝાંગ,
ફરતા છે ભીષણમુખ ગિરિદુર્ગો,
ગરૂડના માળા સમા ગગનમાંથી લટકતા.
યક્ષના યજ્ઞમાં દુર્ગા ત્યહાં સતી થઈ.
હિમાલય રક્ષતો'તો એ હિમકુમારીને.
મુગલાઈ આજ હિમાલયને જીતી.

નૂરજહાન : કૈલાસને જીત્યો મહારો જહાંગીરશાહ.
 ઉંચ્યામાં ઉંચ્યે ગિરિશિખરે છે
 આજે બાદશાહીનો જયધ્વજ.
 શયદા ! ઠાલવ ફૂલનું પાત્ર વધામણાંમાં.
 સામન્તજી ! રાજતંબૂએ આવજો :
 ફૂલડાં છે એટલાં મોટી આપીશ.

(પચ્યાસ જાતનાં શયદા વીર સામન્તને ફૂલ આપે છે. સરદાર
 કુરનસ કરી સિધાવે છે)

શયદા ! બોલાવ કાશ્મીરી કંચનીઓને.
 જહાંગીર : સાચું ! કંચનમૂર્તિઓ જ છે
 કાશ્મીરનાં રમણીરત્નો તો.

(સૂર્યતેજની જ ઘડેલી હોય એવી બે રૂપમૂર્તિઓ પધારે છે.
 સંગીતપરિવાર ફૂલછોડવામાં છપાયો સાજ ખેલે છે.)

કંચનીઓ : હો ! સાજન ! ક્યાં છે સૌન્દર્યના દેશ ?

દિલને રમોડે, દષ્ટિ રીઝાવે,
 આત્માને અમૃત પાય;
 યુગયુગનાં આયુષ્ સરજે, ને
 વિશ્વ સકલને વ્હાય :

સાજન ! ક્યાં છે સૌન્દર્યના દેશ ?
 ક્યાં છે સૌન્દર્યના દેશ ?
 સાજન ! ક્યાં છે સૌન્દર્યના દેશ ?

અંગ ત્રિલંગ, અનંગ સરિખડો,
 ફૂલડાં શો વદનવિલાસ :

નયન હસે નેહનીતરતાં બધાં,
હૈયાનાં હુલસે હાસ:

સજની ! ત્યાં છે સૌન્દર્યના દેશ.
ત્યાં છે સૌન્દર્યના દેશ,
સજની ! ત્યાં છે સૌન્દર્યના દેશ.

ફૂલ ઉગ્યું એક દિલને સરોવર
ફોરતું અગળ પરાગ;
પર્વતશિખરે ઉડતો મધુપ એ:
ક્યાંથી જાગ્યા અનુરાગ ?

સાજન ! ક્યાં છે સૌન્દર્યના દેશ ?
ક્યાં છે સૌન્દર્યના દેશ ?
સાજન ! ક્યાં છે સૌન્દર્યના દેશ ?

વીજળી ઉડે, કાંઈ મેઘ ઝીલે, ને
ફફડાવે રસબીની પાંખ;
પ્રીતમપ્રિયનાં પ્રારબ્ધ બંડે જ્યાં
ચાંદ્રાસૂરજની સાખ:

સજની ! ત્યાં છે સૌન્દર્યના દેશ.
ત્યાં છે સૌન્દર્યના દેશ,
સજની ! ત્યાં છે સૌન્દર્યના દેશ.

જહાંગીર : નૂરજહાનનાં નયનોમાં છે સૌન્દર્યના દેશ:
નૂરજહાનના નૂરપરાગમાં છે સૌન્દર્યના સ્વર્ગ.
નૂરજહાન : જહાંગીરનાં ઉરગુલઝારમાં છે
મહારાં સૌન્દર્યના સોભાગ્ય.

સ્વર્ગદ્વારે વધાવું છું મહારા જહાંગીરને.
 હિમાલયને શિખરે રોપાયો ખાદશાહી જયધ્વજ!
 દેહલીનો દરવાજો લોહરગઢ,
 ને સારા હિન્દના દરવાજાની
 દેવડીઓ કાબૂત કન્ઢહાર ને ગઝનવી.
 ખાદશાહે સર કીધા વાઘના એ વાડા.
 ત્યાં વિજયધ્વજની પુનઃસ્થાપનાનો
 આજનો આપણો વિજયોત્સવ—

જહાંગીર : એ તો છે જ, સૌન્દર્યપૂતળી !
 અને એથી યે અધિકે છે
 આજનો આપણો મહોત્સવ.
 નૂરજહાન—જહાંગીરનો આજ
 જીવનનો જીવનમહોત્સવ છે.
 ભૂલી જા, અય નૂરે જહાન !
 ભૂલી જા સંસારની ચિનગારીઓ અંહી.
 મા લાવશો કાશ્મીરની રસકુંભેમાં
 કોઈ એ દુન્યવી વાતો.
 એવું જ માનવા દો
 રસોપાસકોને અંહી કે
 હિમાલયનાં શિખરો સમાં આયુષ્યશિખરો યે
 કાલસ્થિર ને ચિરંજીવી છે.
 ઓ જગત્વાસીઓ ! આ સૌન્દર્યકુંજમાં
 જીવો, ને ઝીલો જગતની પરમ પ્રભા.

નૂરજહાન : બુદ્ધબુદ્ધ ઉડે છે બાગમાં, ઉડજો સદા ;
તમ મંજુમંજુલ ગીત કંઈ વહજો સદા.

દુન્યવી શોક ને સન્તાપ,
જગતની હારજીતના વાયુ
મા આવશે કેસરનાં આ ઉધાનોમાં,
મા અલકાવશે આ સ્વર્ગકુંજોને.

જહાંગીર : આકાશવિશાળ હિન્દુસ્થાનના
વૈભવસમૃદ્ધ કેટલાક પ્રાન્ત જીત્યો—
ખોયા, ખોયા, ને જીત્યો ;—
પણ એ નૂરે જહાન ! ત્હને જીત્યો
એ જ મહારી ઝીન્દગીનો દિગ્વિજય.
પૃથ્વીકુંજોમાં દેવાંગના સાંપડી મ્હને,
પછી શા હોય, હૂરગાદી !
સ્વર્ગના યે અભિલાષ મ્હારે ?

નૂરજહાન : આ દિલ સરોવરનાં જલમાં
બાદશાહી કિશ્તી તરે છે,
મ્હારાં દિલસરોવરનાં જલમાં એમ
બાદશાહની મૂર્તિ તરે છે.
જહાંગીરે સારી જહાનને જીતી,
તો જહાનનું સૂઝકુંડુખખું નૂરે
જહાંગીરનું જ હોય ને ?

(બાદશાહને દમ મ્હડે છે.)

જહાંગીર : (દમ લેતાં લેતાં)

આયુષ્યને આરે ઉભાં ઉભાં
 નૂરે જહાન ! જીવાન થવાની
 આપણે રમત નથી રમતાં આજ ?

નૂરજહાન : ના, મુજ આયુષ્યસંતનતના શહેનશાહ !

જગતનાં પ્રેમીઓ સહુ
 જોખનદેશનાં જ વાસી છે.
 હુનિયાનાં સહુ જહાંગીર-નૂરજહાન
 યૌવનવસન્તનાં જ ફૂલડાં છે.
 યૌવનનાં અમૃત પીધાં આપણે.
 આઘા છે હજી આયુષ્યના ઓવારા.
 કાશ્મીરનાં સરોવરો સૂકાતાં નથી :
 દિલનાં ઝીલ્લરો યે, દરિયાવ શાં,
 અખંડ જલહિન્દોલો ડાલે છે.

(રતનકોરો ભરે છે.)

જહાંગીર : એમ થાય છે, નૂર ! કે
 તુંને સન્મુખ સ્થાપી ખુદાને પૂજી.

હાસીઓ : જહાનના નૂરને આ જહાંગીર ! ઝીંકીને, હાં !
 રોખ્યા ઝીન્દગીના રંગફૂવારા,
 ફૂવાગ, ફૂવારા :
 પ્રમા ઝીંકનારાં !

(રંગબેરંગી જલફૂવારાઓની, નાનાવિધનાં ઈન્દ્રધનુષ્યો જેવી,
 ધારાઓ હડી રહે છે ; જલધારાઓ ઉપર ફૂલગેદો નાચે છે.)

પરમ પ્રભા ઝીલનારાં !
વિરલાં છો પ્રેમી, ઓ પ્યારાં !
ઓ પ્યારાં ! ઓ પ્યારાં !
પ્રભા ઝીલનારાં !

નૂરજહાન : જાવ, છોકરીઓ ! જાવ.
ઝમીન ઉપર અવનવાં ફૂલડાં ફૂલે છે,
આસ્માનમાં અબાયળ રંગો ઉડે છે.
હું મહારા જીગરની જીવનછાંચે છું,
તહમે તહમારા જીગરના જીવનઆરે જાવ.
અમે છીએ એવાં જગત શાદ થાવ.
જીવનભરના ઉત્સવ ઉજવો,
રસસૌન્દર્યની અમરવેલ વિશ્વે વિસ્તારો.
જહાંગીર ને નૂરજહાનની રસજ્યોત
પ્રગટાવો નરનારનાં ઉરઉરમાં.
અમારા જીગરમાં ઉડે છે,
સહુના જીવનમાં એવા ફૂવારા ઉડજો !
અખંડ તપો જગતનાં રસોપાસકોમાં
અમારા જીવનજ્યોત્સવની પૂર્ણિમાની
અમૃતમોંઘેરી આ માઝમ રાત.

દાસીઓ : ધન્ય શાહમજનૂન જહાંગીરશાહને,
ધન્ય જગત્રસિયેણુ વરજહાનને.

જહાંગીર : વરજહાને જહાંગીરને અમ્મર કીધો.

નૂરજહાન : પરસ્પર અધરામૃત પાંડને
 પરસ્પરને ઇતિહાસમાં અમ્મર કીધાં
 જહાંગીર-નૂરજહાને.

આથમ્યા-અણુઆથમ્યા રહેશે સદા,
 પ્રેમીઓના અમર છે પ્રીતવાયદા;
 સૂર્યને ચન્દ્રીએ દીધા કોણ, તે
 ને ! કરે છ અનન્તને આંગણુ અદા.

(ગાતી ગાતી, ને ઓવારણાં લેતી, ને પુષ્પો છાંટતી દાસીઓ
 ફૂલોડમાં વેરાતી ભય છે. બાદશાહ જહાંગીર ને બાદશાહબેગમ નૂર-
 જહાન, અખંડ યૌવનની મૂર્તિઓ સરિખડાં, પરસ્પરને કરહિન્દોલે
 હીંચકતાં હીંચકતાં કુંજમાંના કમલહિન્દોલા લણી સંચરે છે.

ફૂલના છોડ પાછળથી ભણે ફૂલડાં જ ઉચ્ચરતાં હોય એવો ધીમે
 ગીતધ્વનિ રફરે છે.)

વિરલાં છો પ્રેમી, ઓ પ્યારાં !
 ઓ પ્યારાં ! ઓ પ્યારાં !
 પ્રભા ઝીલનારાં !

પ્રવેશ છકું

પ્રેમદર્શન

(રાવીતીરે શાહશાના મકબરામાં હીરામોતીની સૂચવતી જરિયા-
નની ચાદરઠાંકી જહાંગીરે બાદશાહની કબ્ર છે. રતનજી સોનારૂપાની
દીવીએ ફરતા રતનદીવડા કંઈક ગેબી પ્રકાશ ફેરી રહ્યા છે. શ્વેતવસ્ત્ર-
ધારિણી, પ્રેમની પૂનરણ, પ્રાણજપમાથેલી રાજહંસી સરિખડી, રાહેન-
શાહબાનૂ નૂરજહાન કરમાથેલી કમલપાંદડીઓ પડતીઉપડતી હોય એવે
પગલે પધારે છે.

મોરપીંછે રાહેનશાહબાનુ પ્રેમસમાધિની રજેટી ઉડાડે છે; મહા-
મૂલી જરિયાનની ચાદર ઉપર નિજગૂંથી ફૂલચાદર બિછાવે છે; સોના-
રૂપાનાં ગંગાજમની ધૂપદાનિયામાં ધૂપ પ્રગટાવી કદમમાં ઘરે છે.)

નૂરજહાન : મહારો દિલદિલાવર બાદશાહ !

તહારા ગુલુરત્નો આલમને શણગારતા.

કલનકરશાહ સામ્રાજ્ય હતા.

આજે—અમારા બાદશાહી વિલાસ નથી ત્હારે,

લાગ્યની લગ્ય કલા આથમ્યા પછી,

પ્રેમની પરમ અવસ્થા હું માણું છું.

તરુણ-સ્વર્ગમાં ચે વહાલા ! સ્વીકારજે
 સ્નેહસોહાગણના આ જીવનસમપણે,
 પ્રેમની પૂજારણની આ પ્રેમપૂજા.
 અખંડ છાંટજે તરુણી
 તારાં પ્રેમામૃત, મહારા પ્રાણેશ્વર !
 ને લીલી રાગજે સદા આપણી ઉરકુળે.

(ક્યને ફૂલડે વધાવે છે; તણ વાર સીજદો ભરે છે; હરેક
 સીજદે તણ-તણ વાર ખાખોસી કરે છે.)

રૂઝવજે હરિ ! સૌની દિલની દાલને:
 ખૂઝવજે હરિ ! સૌની આતમઆલને.

